

1183

Muhurtha martandasuri

अथमुहूर्तमार्तंडसुरिकप्रारंभः ॥ श्री ॥
। सदाशिवार्पणमस्तु ॥ हरायनमः ॥

9/19

19

मु० मा० टी० श्रीगणेशायनमः॥ हरिः ओं म॥ मार्तेडोवतु वाचं नः पादेर्जादुतमोहरः॥ वृत्तवद्धतनुः सेव्यो सीधो विश्वलोचनः॥ १॥ अर्थद्व
 यवाची॥ तत्र प्रथमं सूर्यपक्षे॥ मार्तेडः सूर्यः नोऽस्माकं वाचं अवतु॥ किंलक्षणो मार्तेडः॥ वृत्तवद्धतनुः॥ वृत्ते मंडले वधा
 तनुर्पेन सतथा॥ तथा च स्मृतौ॥ सशंखचक्रं विमंडले स्थितं कुशेशयंकान्तमनंतमच्युतमित्यादि॥ अतिरपि॥ एष एतस्मिन्मंडले
 पुरुषः सो गिरित्यादि॥ पुनः किंलक्षणः॥ पादेः किरणैः जादुतमोहरः॥ जादुपातकराशीतमंधकारः॥ तद्वर्तमानतथा॥ पुनः कथं भूतः॥
 सेव्यः॥ सेवितुं योग्यः सेव्यः॥ अभीष्टफलदातृत्वात्॥ पुनः किंलक्षणः॥ अभीष्टदः सेवितः सन्न॥ भीष्टार्थदायीत्यर्थः॥ पुनः किंलक्षणः॥
 विश्वलोचनः॥ विश्वं लोच्यते येनेति विश्वलोचनः॥ लोकचक्षुर्गहेश्वरः॥ इत्यादित्यहदये उक्तत्वात्॥ प्रकाशकत्वात्॥ अथ ग्रंथपक्षे॥
 मार्तेडो मुहूर्ते मार्तेडः॥ नः वाचं अवतु॥ किंलक्षणः॥ वृत्तवद्धतनुः॥ वृत्तानि प्रहर्षिणी शार्दूलविक्रीडितादीनि॥ तैव ह्यतनुर्न्यस्य सतथा
 पुनः कथं भूतः॥ पादेर्जादुतमोहरः॥ पादेर्वृत्तचरणैः॥ जादुमूर्खत्वं तदेव तमः॥ तद्वर्तमानतथा॥ पुनः किंलक्षणः॥ सेव्यः॥ निरंतरं पठनीय इ
 त्यर्थः॥ पुनः किंलक्षणः॥ अभीष्टदः॥ यथोक्तमुहूर्ते वृत्त्यकरणादभीष्टार्थसिद्धिकारित्यर्थः॥ पुनः किंलक्षणः॥ विश्वलोचनः॥ समयप्रकाश
 कत्वात्॥ १॥ कुर्वे मुहूर्ते मार्तेडो कां मार्तेडवत्तुभां॥ इयमा कल्पमेतेन दीव्यादिप्रास्यवेरमस्तु॥ २॥ इह शास्त्रे तावत्संबंधाभिधेयप्रयोज
 नान्युच्यंते॥ आब्रह्मादिविनिःसृत्तमिदं वेदांगमिति संबंधः॥ उक्तं च नारदमुनिना स्वसंहितायां॥ वेदस्य निमित्तं चक्षुर्ज्योतिः शास्त्र
 मनुत्तमं॥ अस्य शास्त्रस्य संबंधो वेदांगमिति धातुतइति॥ अत्राप्युक्तं॥ पूर्ववाक्यार्थमादाय ग्रंथोपरचितो लघुरिति॥ त्याज्यनस
 त्वाद्यैर्लुग्नंगोचरगर्भाधानादिसंस्कारविवाहाग्न्याधानवास्तुयात्रामिश्रानध्यायपल्लोग्रहगोचरसंक्रांतिकथनमभिधेयं॥

तथा च नारदः। अभिधेयं च जगतः शुभाशुभरूपमिति। अस्य प्रयोजनं मुहूर्तैर्नानाकार्यसाधनं। अस्य संम्यक्ज्ञानान्मोक्षावाप्तिरिति वा। किमेभिरेकैरित्यच्यते। नृणां संबंधाभिधेयप्रयोजनकथनाच्छास्त्रे प्रवृत्तिर्जायते। सिद्धिः श्रोत्रप्रवृत्तीनां संबंधकथनाद्यतः। तस्मात्सर्वेषु शास्त्रेषु संबंधः पूर्व उच्यते। किमेवात्राभिधेयस्यादिति पृष्टुं केन चित्। यदि न प्रोच्यते तस्मै फलं शून्यं तु तद्भवेत्। सर्वस्येवाह शास्त्रस्य कर्मणो वापि कस्यचित्। यावत्प्रयोजनं नोक्तं तावत्केन प्रगृह्यते। इति शास्त्रे कस्याधिकार इति प्रोच्यते। द्विजस्यैव वेदा गत्वात्। यतः षडंगो वेदो द्विजेरेवाध्यापनीयोज्ञानव्यप्य। तथा चोक्तं भास्कराय सित्यान्तरिशोर्मणे। तस्माद्विजेरध्ययनीयमेव पुण्यं रहस्यं परमं विवृतं। योज्यातिषं वेदनरः स सम्यग्धर्मार्थमोक्षं लभते यः शश्वेति। शिष्टास्तावच्छास्त्रारंभे सर्वारंभो हि दोषणधूमेनाग्निरिवारुतः। इति शास्त्रेण सर्वारंभेष्वंतरायप्राप्तौ सत्याधर्मण पापमपनुदतीति श्रुतिरिति सिद्धप्रयोजनमास्त्राय। स्वस्ति न इंद्रो वृद्धश्च वा इति श्रुतिरिति लिंगाच्च ग्रंथस्य निःप्रत्यूहपरिसमाप्तये मंगलमाचरति। तस्मान्माध्यंदिनीया ब्राह्मणो नारायणो नारायणरूपावाप्तमतिर्ज्योतिः शास्त्रसंहितास्कंधोचिकीर्षुरशेषप्रत्यूहापशान्तये अभिमनदेवतानभस्कारलक्षणमंगलपूर्वकं ग्रंथकरणप्रतिज्ञां ब्रूषिष्याह॥ सिंदूरेण उलूखितमिमेन्द्रवक्त्रं वां श्रीविष्णुं विद्यति चरान् गुरुन्म्रणम्य॥ ब्रह्मार्थं विबुधमुदे लघुं मुहूर्तमार्तं सुगममहंतं नोमि सिध्ये॥१॥ सिंदूरेण उलूखितं शीजायमानं इमेन्द्रवक्त्रं गजाननं अंबासरस्वतीं। श्रीविष्णुं प्रसिद्धं। विद्यति चरान् ग्रहान्। गुरुन्म्रणम्य शास्त्रोपदेष्टुन्म्रणम्य नमस्कृत्याहं नारायणो मुहूर्तमार्तं उनामग्रं ग्रंथं तनोमि विस्तारयामि। किमर्थं सिद्धौ कार्यसाधनाय। पुनः किमर्थं विबुधमुदे पंडितहर्षाय। हर्षकारणं विशेषणं दूरेणाह॥ किं लक्षणं मुहूर्तमार्तं। लघुं अतिशयेनाल्पं। पूर्वाचार्यग्रंथापेक्षया स्तः केवलैः कार्यसिद्धिर्भवति। ये महान्तो ग्रंथास्ते पठितुमशक्याः अग्रंथो लघुः कार्यसाधकश्च। अल्पे ब्रह्मार्थे भावशंकां विशेषणद्वारा परिहरति। पुनः किं लक्षणं। सुगमं। प्रकटार्थमिति॥१॥

अथ नाना मुहूर्तानि वक्षस्तावदुभेकर्मणि त्याज्यानि च भिः शार्दूलविक्रीडितैराह । यामार्धकुलिकं दिनार्धमवमं पूर्वं दलं पारिधं विष्टिं वैष्टिं
 पात संक्रमणं गंडांतमेकार्गलं । कृष्णानं गचतुर्दिनं रविशशि क्रांत्योः समत्वं खलां होरां रात्रिदिनार्धके क्षयदिनं पित्रोर्जनन्यार्तव ।
 मासाद्यं जनिसंभवं ग्रहणं चंडायुधं दुःखं ज्येष्ठपूर्वभवस्य पापयुगिते व्यर्शाणि विष्टं च भं । उन्नारव्याधिकमासकोयुतिषु विव्याश्रु
 वगंडातिषु अं ३ का २ र्थो ५ क २ र स ६ तु ६ पूर्वघटिका भानां विषारव्याघटीः ॥ ३ ॥ लक्षापंचकपापवर्गमश्रुमं चंद्रदशारिष्टकं जन्मेशे
 ज्यसितास्तमंगशशिनाः कुरोद्भवां कर्तरे । रिष्टंगोचरसंभवं ग्रहजनि प्रांतोद्भवं सूतकंदुश्चिह्नानि मनो विभंगमपि च व्या
 धिं श्रुमे संत्यजेत् ॥ ४ ॥ यामार्धादिकं श्रुमेकर्मणिसंत्यजेत् । इत्यंतिमश्रुमे केनान्वयः ॥ किं न त् यामार्धेत्यादि । यामार्धकुलिको
 वक्ष्यमाणलक्षणो दिनार्धेर्नामयत्र तिथिः सूर्योदयात् षष्टिघटिका भवति । सेवान्यस्मिन्दिने दृश्यते सा दिनार्धः । अवमः प्र
 सिद्धिः । पारिधं प्रोद्येदलं परिधयोगस्य पूर्वार्धं । विष्टिर्भद्रावक्ष्यमाणा । वैष्टिर्भोगः । पातो व्यतिपातः । संक्रमणं सूर्यादीनां राशिसंक्र
 मणं सर्वेषां ग्रहाणां संक्रमणे त्याज्यघटिका अग्रे वक्ष्यमाणाः । एकार्गलो वक्ष्यमाणः । कृष्णानं चैतुर्दिनं । कृष्णत्रयोदश्यादि प्रति
 पदं तं । चंद्रस्थशीलत्वात् । कैश्चिद्वा दश्यादिसार्धदिनपंचकं त्यजेत् । कृष्णे चांत्यत्रिकं कैश्चित् । तेषु मध्यमो र्यपक्षो वांगीकृतः । कृष्णा
 नं गचतुर्दिनं रविशशि मिति । क्रांत्योः समत्वं सूर्यचंद्रमसोः क्रांतिसाम्यं गणितगम्यं । तथापि तस्यावलोकनं कस्मिन्दिने कर्तव्य
 मित्यग्रे वक्ष्यति । खलां होरां पायग्रहहोरां । रात्रिदिनार्धके । दिनार्धे रात्र्यर्धे च । उक्तग्रंथांतरे । मुहूर्ते कालो निवसनि महानिशायां च
 दिनदले च स्मात् । दशपूर्वं दशपरतस्तस्माद् ज्योतिर्वचनीति । क्षयदिनं पित्रोः माता च पिता च पितरो तयोः क्षयदिनं श्राद्धदिनमित्यर्थः
 । जनन्यार्तवमातृजस्वलात् । मासाद्यं जनिसंभवं । जनिरुत्पत्तिः । तत्संभवे यस्यैवं विधं मासाद्यं मासप्रभृति । जन्ममासजन्मतिथिज

कांतिपातोऽन्यतीपातोऽवेधतिः परिघार्धकं। भानोः संकांतिभोः गण्यकुलिकश्चार्धयामकः। क्रूरैर्मुक्तं युतं भोग्यं सराहुशिखिधूमितं। धिक्कृतं
ग्रहणं पापैर्विद्वं सौम्यैश्च पादतः। विष्टिः क्रूरयुतं लुग्नं लुग्नैरिष्टिपुष्ट्युगः। जन्मतोऽदुःस्थितश्चंद्रो लुग्नस्तेनिधनोपगः। जन्मभाज
भुलुग्नश्च लुग्नलुग्नोऽशकाष्टमौ। पापयोर्मध्यगं लुग्नं क्षीणं दुः कुनवांशकः। क्रूरवारं पापहारादुष्टं योगाग्रहोद्भवाः। निथिचस्थिसयोभा
नोनाडिकाविषसंज्ञिताः। एते दोषाः समाख्याताः शुभकर्मणि गर्हताः। दशारिष्टोद्भवाश्चान्ये गोचरे स्थातथापरे। लुत्तेकार्गल चंडाश्च
कालवेलाश्च पंचकं। मृत्युयोगोपग्रहाद्याः स्वस्वदशैर्निर्दिता इति। अथोपग्रहांतवर्तदोषांतरं वृत्तार्थेनाह। नो कुर्याद्विभादं गेन्द्रधति
तोयुग्मेषु पंचाशयोः। १। ७। १८। १९। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। २७। २८। २९। ३०। स्वर्गासंचकः। २१। २२। २३। २४। २५। शोभनानितनुयादेष्टग्रहशास्त्रादिकं। मासत्वे
यनवारयोगतिथिभाशिनां च सिद्धाभिधा ज्ञातव्याः पुनरुक्तिरस्ति कुहचिन्सातस्मृतिप्राप्तये॥ ५॥ नो कुर्याद्विभादि। सूर्योधिष्ठित
नक्षत्रादि। अंगेन्द्रधतिमिना नितानि नक्षत्राणि तेभ्योयुग्मेषु। सप्तमाष्टमयोः चतुर्दशपंचदशयोः अष्टादशैर्कोनविंशयोरिति।
तथापंचाशयोः। राविनक्षत्रासंचदशमयोः। तथास्वर्गासंचसु नक्षत्रेषु। २१। २२। २३। २४। २५। शोभनानितकर्मणि नो कुर्यात्।
एष्टग्रहशास्त्रादिकं तनुयादिस्तारं यत्कुर्यादित्यर्थः। उक्तं च। विद्वंसंचमभेक्षितेश्च वृत्तं न स्यात्सप्तमसूर्यमाह लुग्नश्च मभे
शानिश्च दशमेकेतुस्तथाष्टादशे। दंडः पंचदशे चतुर्दशे ह प्रोक्ते निपाति बुधेरुत्काकालविदांगणे निर्गदितो चेकोनविंशे
र्कभादिति। देवज्ञवल्लभेपि। कमशो मोहनिर्घातभूकपोवृजएवव। परिवेषश्च विज्ञेयानक्षत्रादेकविंशतेः। एतेष्विंदुसमेतेषु कु
योत्कर्मनशोभनं। दहनास्त्रविषेसाध्यं यत्तस्मिन्मुपैति चेति। अन्यानपि दोषान्। अग्रे प्रसंगतो वक्ष्यामि। अथास्मिन्नर्थे

मासादीनां संज्ञा लोकसिद्धाज्ञेया इति तथा पुनरुक्तिर्निर्दोषार्थेनाह। मासत्वायनेति। मासाश्चैत्रादयः। क्रतवो वसंतादयः॥
अमने एवायने दक्षिणोत्तरे। वाराः सूर्यादयः। योगाः विष्णुभादयः। निथयः प्रतिपदादयः। भान्यश्विन्यादीनि। इत्यादीनां करणराशिनां
सिद्धाभिधाः शास्त्रांतरसिद्धाः संज्ञा ज्ञातव्याः। तथा इह हस्मिन्नर्थे कुहचिन् पुनरुक्तिवर्तते। सातस्य दूरतरितस्य स्मृतिप्राप्तये स्म
रणायेति न दोषः॥ ५॥ इति स्वाक्तमुहूर्तमार्तंडटीकायां मार्तंडवल्लभायां व्याख्येयप्रकरणे॥ ॥ अथ साधारणं नक्षत्रप्रकरणं विव
क्षरादौ नक्षत्रं देवतायने केनाह॥ अस्मिन् प्रकरणे सर्वाणि शास्त्रे विज्ञेयानि॥ भेशादस्य मागितं कुंडुगिरिशाः प्रोक्ता अदित्य
गिराः सर्पाः कव्यभुजो भगो र्यमरवा तल्लसमीरः क्रमात्॥ इन्द्राग्नी त्वयमित्र इन्द्रिर्कृती नीरं च विष्णवे विधिर्वैकुण्ठो वसुपाश्रय
कचरणाहिर्बुधपूषाभिधाः॥ ६॥ अश्विन्याः सकाशात्क्रमशो भेशा बुधेः प्रोक्ता इत्यन्वयः। भानो नक्षत्राणां ईशाः स्वामि
नः। दसो अश्विन्याः। यमो भरण्याः। अग्निः हतिकायाः। कोब्रह्मरोहिण्याः। इंदुर्मगस्य॥ गिरिशो महादेव आर्द्रायाः। अदितिः
पुनर्वसुः। अंगिरा गुरुः पुष्यस्य। पंनगाः सर्पाः आश्लेषायाः। कव्यभुजः पितरो मघायाः। भगः पूर्वाफल्गुन्याः। अर्यमा उत्त
राफल्गुन्याः। रविर्हस्तस्य। तल्लचित्रायाः। समीरो वायुः स्वात्याः। इन्द्राग्नी देवता द्वयं विशारवायाः। मित्रो नुराधायाः। इंदो ज्येष्ठा
याः। निर्कृती राक्षसो मूलस्य। नीरं जलं पूर्वाषाढायाः। विष्णवे उत्तराषाढायाः। विधिर्वैष्णो अभिजितः। वैकुण्ठो विश्वः श्रवणस्य। वसु
वोधनिष्ठायाः। पाशीवरुणः शततारकायाः। अजे कचरणः पूर्वाभाद्रपदायाः। अहिर्बुध्न्य उत्तराभाद्रपदायाः। पूषा रेवत्याः।
देवताप्रयोजनं न संज्ञानार्थं शान्तिकादौ यजनार्थं च। अथ नक्षत्राणां स्थिरचरादिसंज्ञास्तत्प्रयोजनं च सार्धं वृत्तेनाह॥ ॥

ब्राह्म्यं युत्तरयुग्ध्रुवस्थिरमथो पूर्वो मघाया ॥ मय भंक्रो गंश्रवणत्रयादिनियुतास्वाती चरारव्याचला ॥ दस्वार्कभिजिदीज्यभंक्रु
धुतथाक्षिप्रं च मैत्रातिमंदुत्वाष्टं मृदुमेत्रमग्निभविशेमिचसाधारणे ॥ ७ ॥ ब्राह्म्यं रोहिणी ॥ किंलक्षणं ब्राह्म्यं ॥ युत्तर
युक् ॥ निरुहणामुत्तराणां समाहारस्तुत्तरं नेन युक् युक्तं ॥ ध्रुवस्थिरमिति ॥ ह्यभिधानं मुनींद्रैः स्मृतमित्यन्वयः ॥ अथो पूर्वो मघाया मय
भरणीमिति पंचकं क्रोरो गंक्रुरंगं चोक्तं ॥ श्रवणत्रयादिनियुतास्वाती ॥ श्रवणधनिष्ठा राततारकाः ॥ अदितिः पुनर्वसुः ॥ एभिः स
हितास्वाती ॥ चरारव्याचला चोक्ता ॥ श्रवणत्रयादिनिस्वाती पंचकं चरारव्यं च लंप्रेक्तमित्यर्थः ॥ दस्वार्कभिजिदीज्यभंक्रु ॥ दस्वो अ
श्विनी ॥ अर्को हस्तः ॥ अभिजिह्वस्थमाणलक्षणः ॥ ईज्योगुरुः सतस्य भंपुष्यः ॥ शनिचतुष्टयं लघुतथाक्षिप्रं प्रोक्तं ॥ मैत्रातिमंदुत्वाष्टं मैत्रं
अनुराधा ॥ अंतिमं रेवती ॥ इंदुर्मृगः ॥ त्वाष्टं वित्रा एतच्चतुष्टयं मृदुतथा मैत्रं प्रोक्तं ॥ अग्निभविशे ॥ अग्निभंक्रुतिका ॥ विशा विशाखा ॥
एते द्वे मिश्रे साधारणे च प्रोक्ते ॥ ॥ मूलोहांदशिवं च दारुणमदस्तीक्ष्णं मुनींद्रैः स्मृतं संज्ञातुल्यमिहाचरंति सधियः कार्यं हि संसिद्धये ॥
सूर्याद्यास्थिरं च चलो ग्रमिलिताः क्षिप्रामृदुदरुणः क्षीणं दुर्कं यमारराह शिखिनः पापाबुधस्तेर्युतः ॥ ८ ॥ मूलं प्रसिद्धं ॥ अहिः आ
श्लेषा ॥ इंद्रो ज्येष्ठा ॥ शिव आर्द्रा ॥ एतच्चतुष्टयं दारुणं ॥ अदृष्टं दारुणं ॥ तीक्ष्णं चोक्तं ॥ इह एषु ध्रुवादिसंज्ञेषु न सत्वे संज्ञातुल्यं का
र्यं सधियः पंडिताः आचरंति ॥ किमर्थं संसिद्धये ॥ एतदुक्तं भवति ॥ स्थिरनक्षत्रेषु स्थिरं ॥ स्तं भप्रतिष्ठादिचरे चरमित्यादिकुर्वन्तीति स्युष्टं
॥ अर्थं समानार्थं संज्ञा द्वयकरणं कवित्वबंधनार्थं ॥ अथ प्रसंगेन सूर्यादीनामपि स्थिरादिसंज्ञाः सोम्यपापत्वं चरताहेनाह ॥ सूर्यो
द्याइत्यादि ॥ सूर्यस्थिरः ॥ चंद्रश्चंचलः ॥ भोमउग्रः ॥ बुधोमिलितो मिश्रः ॥ गुरुः ॥ क्षिप्रः ॥ शक्रो मृदुः ॥ शनिदरुणः ॥ अथ पापसोम्या
नृग्रहानाह ॥ क्षीणोति ॥ क्षीणं दुर्लक्षाष्टम्युध्वं प्रतिपस्यंतं क्षीणः ॥ अर्कः सूर्यः ॥ यमः शनिः ॥ अरोभोमः ॥ राहुः प्रसिद्धः ॥ शिखीकेतुः ॥

ज्मनक्षात्रादि ॥ ग्रहणभंगग्रहणनक्षत्रं ॥ चंडाबुधवक्ष्यमाणं दुःक्षणे दुमुहूर्तो वक्ष्यमाणस्तो ज्येष्ठं पूर्वजवस्य प्रथमजाता पत्यस्य ज्ये
ष्ठं ज्येष्ठमासं ॥ पापयुगिते व्यक्षोणि ॥ पापाः पापग्रहास्तेषामन्यमस्य युक् युक्तं ॥ इतंगतं ॥ एष्यपुरःस्थितं ॥ एतानि नक्षत्राणि ॥ विसं च
भं ॥ विह्वनक्षत्रं वक्ष्यमाणलक्षणं ॥ उनाख्याधिकमासको क्षयमासाधिमासो वक्ष्यमाणलक्षणो ॥ युतिषु व्याश्रवगंडातिषु ॥ अंका
र्थो ॥ करसदृष्टं पूर्वघटिकाः ॥ विविधं मः ॥ व्याघातः ॥ शूलः ॥ वज्रः गंडः प्रसिद्धः ॥ अतिगंडः ॥ एषु योगेषु कमेण अकार्यो
करसर्तुसंख्याकाः प्रथमघटिकाः ॥ तद्यथा ॥ विष्कं भेतिस्त्रः ॥ ३ ॥ व्याघाते अंकानव ॥ शूले अर्थोः पंच ॥ वज्रे अंकानव ॥ गंडेरसा
षट् ॥ अतिगंडे क्रतवः षट् ॥ इति ॥ भानां विषारव्याघट्टिः ॥ भानां अश्विन्यादीनां नक्षत्राणां विषारव्याघट्टी वक्ष्यमाणाः ॥ लक्षापं
चकपापवर्गं एतत्रयं वक्ष्यमाणं ॥ १ ॥ अशुभं चंद्रं वक्ष्यमाणं गोचरे प्रकरणे वेद्यं ॥ दशारिष्टकं जातकरास्त्रगम्यं ॥ जन्मेशो
ज्यसितास्तं ॥ जन्मेशो राशिस्वामी ॥ ईज्योगुरुः ॥ सितः शुक्रः ॥ एषां अस्तमनं ॥ रविलुप्तकिरणत्वं ॥ अंगशशिनीः क्रोरो इवांकर्तरी ॥ अंगं ल
ग्नं ॥ शशीचंद्रः ॥ तयोः क्रोरो इवां क्रूरग्रहजनितां कर्तरीं वक्ष्यमाणलक्षणं ॥ रिष्टं गोचरसंभवं ॥ गोचरे दुष्टग्रहाधिक्यं ॥ गोचरं वक्ष्यमाणं ॥
ग्रहजनितां नोद्वंस्तकं ॥ ग्रहो ग्रहणं ॥ जनिर्जन्म ॥ प्रांतो मरणं ॥ एष्यः उद्वंस्तकं ॥ ग्रहस्तकं ॥ जन्मस्तकं ॥ मृतस्तकमिति ॥ तेषु ग्र
हणस्तकं वक्ष्यमाणं ॥ दुश्चिह्नानि ॥ कार्यारंभसमये शुतदुर्वचनश्रवणादीनि ॥ मनोविभंगं ॥ अंतःकरणस्य अप्रवर्तनं ॥ व्याधिज्वर
स्तमपि ॥ रोगः पाप्माज्वरो व्याधिर्विकारो दुःखमामय इति वाग्भट्टः ॥ ज्वरितस्य मंगलं न कुर्यादित्यर्थः ॥ तथो चोक्तं ज्योतिः प्रकाशे ॥
जन्माधिपविलग्नं शचंद्रभार्गवमंत्रिणं ॥ विरश्मितं जन्ममासो जन्मभं जन्मवासरः ॥ दुर्निमित्तं मनोभंगः क्षयमासाधिकमासको ॥
मृतजातकयोश्चैव स्तकग्रहणस्य च ॥ ज्वरात्पत्नीरजोमानुः पित्रोः क्षयदिनं तथा ॥ गंडांतं त्रियंते कालः संधिर्भस्यति येस्तनोः ॥

[illegible]

वाराः नरुभाः । अर्थादन्याशुभाः । उक्तंचकारिकायां । आदित्येविधवानरिसोमेचैवमृतप्रजा । अंगारेस्वायुहंत्रीस्याद्बुधेकन्याप्रसूते
वेत । पुत्रिणीगुरुवारेचकन्यापुत्रवतीभृगो । शनोतुपुंश्वलीनारीप्रथमर्तोविदुर्बुधाइति । तथाचनारदः । रोगीपतिव्रतादुःखीपुत्रिणी
भोगभागिनी । पतिप्रियाकेश भागीसूर्यवारादिषुक्रमादिति । कारिकावचनेसोमवारफलंमृतप्रजेति । नारदवचनेपतिव्रतेति ।
एवंद्वयोर्विरोधेमृतप्रजेतिरुच्छपक्षसोमवारविषयं । पतिव्रतेतिशुक्रसोमविषयं । इतिव्यवस्थापनीयं । अतोमार्तंडवचनं पापवाराइत्ये
तदितिप्रशस्तं । तिथिफलमाह । रिक्तामार्काष्टषष्ठ्यइति । रिक्ताश्वतुर्थानिवमीचतुर्दशयः । अमाअमावास्या । अर्को द्वादशी । द्वा
दश्यः स्वामी अर्कः । अथवाअर्कसंख्यापिद्वादशावकासंख्यायापिद्वादशीभवति । तिथिदेवतारत्नमात्रायां । तिथिपाश्र
तुर्मुखाविधात्विष्णवेत्यादयः । अष्टअष्टमी । षष्ठीप्रसिद्धा । एताः सप्ततिथयः नरुभाः । अर्थादन्याशुभाः । उक्तंच । आद्य
तोसमगानारीप्रतिपत्तुरजस्वला । द्वितीयायां भाग्यवतीतृतीयायां सुतान्विता । चतुर्थ्यां विधवानरिपंचम्यां धनदायिनी । षष्ठ्यां चकेश
भाउ नारीसप्तम्यां धनवर्धनी । अष्टम्यां राक्षसीनारीनवम्यां पापवर्धनी । दशम्यां प्रीतिरु नारीएकादश्यां सुतान्विता । द्वादश्यां दुर्भंगाना
रीत्रयोदश्यां हिरण्यदा । चतुर्दश्यां पुंश्वलीस्यात्पौर्णिमास्यांतुपुत्रिणी । यदिभद्रानजायेतदर्शेचौरिकाध्रुवमिति ॥ स्थानफलमाह ॥
परगृहकुपदेति । परगृहं । भृगुगृहादन्यतः । कुपदं । कुक्षितस्थानं । एतेउभेस्थानेनिंद्ये । अर्थादन्यच्छुभं । उक्तंच । देवस्थानेपितृस्थानेनिंद्य
स्थानेन्यवेश्मनि । पुष्पवत्याः फलंनस्यान्मार्गेचंडालवेश्मनीति । देवस्थानं देवालयं । पितृस्थानं श्मशानंनिंद्य
स्थानं । अन्यवेश्मभृगुगृहादन्यवेश्मं । अन्यत्सुगमं । ननुअत्रश्लोकेबहूक्तं । अत्रकथं । परगृहकुपदेइत्येवोक्तं । सत्यं । यत्स्थानद्वयमुक्तंतेनसि
नेवसर्वेश्लोकोक्तमधिनिष्ठति । तद्यथा । देवस्थानान्यवेश्मचांडालवेश्मेति । परत्रयंपरगृहइत्यस्मिन्यदेतिष्ठति । अन्यद्यत्श्लोकोक्तंतेन
कुपदेवर्तते । ननु । मार्गः कथं पदे अस्ति । सतुकुक्षितो न भवति । अस्ति मार्गेपिदुष्टत्वं सर्वजनसंचारायार्थं । शास्त्रप्रसिद्धं । तर्हिपूर्वश्लोको

मु० मा० टी०

६

पूर्वो

कं वरुणावर्णं व्यर्थं स्यात् । मैवं । तदुक्तं वरुणावर्णं स्तनधिकधिकदोषविषयोक्तमिति । न दोषः । वेलाफलमाह । रात्रि संध्यापराह्ण इति । रात्रिः प्रसिद्धा संधेः ।
अपराह्णं स्वधाविभक्तस्यानुस्मृतीयोभागः । एतच्चत्वारः कालानुशुभाः । अर्थादन्योपूर्वो मध्याह्नोऽनुशुभो । उक्तं च पुत्रिणीसुभगापुण्यापूर्वोऽनुशुभो ।
स्वला । मध्याह्नोऽनुशुभप्राप्तिः खेरिणीचापराह्णक । संध्यायोरुभयोर्वश्यानिशयाविधवातथेति । नक्षत्रफलमाह । मिश्राग्रामूलतीक्ष्णमिति । मि
श्रेरुतिकाविशारवे । उग्राणीत्रयभरणीमघा । अमूलतीक्ष्णानि । मूलरा । हितानि आश्लेषाज्येष्ठादीः । इत्यतन्नेक्षत्रदराकेन शुभं । अथौरन्या
निशुभानि । तदुक्तं नारदीयसंहितायां । श्रीयुतासुभगापुत्रवतीसौरव्यान्वितास्थिरा । कुलाधिकाम्यनवतीचाश्विन्याप्रथमार्तवा ॥ १॥ दुः
शीलाखेरिणीस्वस्यगर्भपातनतत्परा । परप्रेषयाकाकर्वध्याभरण्याप्रथमार्तवा ॥ २॥ अनर्थापुंश्चलीवंध्यागर्भपातनतत्परा । प्रेषयामृत
प्रजावा । पिबद्भिभे । प्रथमार्तवा ॥ ३॥ सुशीलासुप्रजामान्यापतिभक्तादृढप्रता । गृहार्चनरतानित्यंधातुभेप्रथमार्तवा ॥ ४॥ गु
णान्विताधर्मरतानरिसर्वसहासती । पतिप्रिमुता । व्याचचंद्रभेप्रथमार्तवा ॥ ५॥ कुलटादुर्भकष्टामृतपुत्रास्वलाजडा । दुष्टाव्रत
परिभ्रष्टारौदभेप्रथमार्तवा ॥ ६॥ पतिभक्तापुत्रवतीपरसंतानमोदिनी । कुलाचारा नुरक्ता । घाऽदितिभेप्रथमार्तवा ॥ ७॥ पतिप्रि
यापुत्रवतीनानाभोगवतीशुभा । स्वकर्मनिरतादक्षानिष्यभेप्रथमार्तवा ॥ ८॥ परभर्तुरताप्रेषयाकोपिनीनिर्घृणालसा । मृषावादीच
दुःपुत्राभोजंगेप्रथमार्तवा ॥ ९॥ निर्द्वेष्यारोगसंयुक्तासर्वदारेण्यलेकुपा । पितृवेशमरतामान्यापितुभेप्रथमार्तवा ॥ १०॥ परकार्यरता
देनादुःपुत्राकेशभागिनी । मलिनाकर्कशावृत्त्याभाग्यक्षेप्रथमार्तवा ॥ ११॥ प्रजावतीधर्मरतानिर्वैरामित्रपूजिता । सतीमातृगृहास
क्ताअर्थमर्खरजस्वला ॥ १२॥ निर्द्वेष्याभूरिविभवापुत्राद्याभोगभागिनी । प्रधानादानकुशलाहस्तक्षेप्रथमार्तवा ॥ १३॥ चित्रक
र्माभोगिनीचकुशलाक्रयविक्रये । विकीर्णकामाश्लक्ष्णाद्यात्वाष्ट्रभेप्रथमार्तवा ॥ १४॥ बहुपुत्रवतीनीरुक्कुशीलाशित्यकं । नि
१५॥ पुत्रपौत्रवतीसाध्वीवायुभेप्रथमार्तवा ॥ १५॥ नीचकर्मरतादुष्टापानासक्तापरप्रिया । विपुत्रामलिनाकुस्थाद्विदेवप्रथमार्तवा ॥ १६॥

गा

म

एतेक्षीणेन्द्रादयः । पापाः क्रूराः । तेऽप्येयुनोबुधः पापस्यात् । उक्तं जातकोत्तमे । क्षीणेन्द्रार्कमौमास्युः । पापाः सोम्योपितद्युतः ॥
राहुकेतुपापतरोपापः पापयुतस्तथेति । अथोदन्येसौम्याः । एषांप्रयोजनं क्रूरसौम्यकर्मसाधने । अथप्रसंगेन नक्ष
त्रसमानं नाथान्दिनरात्रिमुहूर्तान्नक्षत्रोक्तकार्यसाधकान् दत्तेनैकेनाह ॥ ॥ अङ्गः स्युः शिवसार्पमित्रपितरोवस्वंबुविश्वेभिजि
केंद्रैर्द्राग्निनिशाचराअपिजलाधीशार्थमाख्योभगः । रात्रेस्युः स्मरहाचयोजचरणासंचाश्वितोथोदितिजीवोविष्णुरिनात्रयस्ति
थिलवाः कर्मेषुभोक्तंस्मृतं ॥ २॥ एतेनैन्द्रादिवसस्यतिथिलवाः पंचदशमूहर्ताः शिवादयस्युः । प्रथमः शिवः । द्वितीयः सर्पः । तृती
योमित्रः । चतुर्थः पिता । पंचमोवसुः । षष्ठोबु । सप्तमोविश्वे । अष्टमोअभिजित । नवमोब्रह्मा । दशमइंद्रः । एकादशइंद्राग्नी
द्वादशोनिशाचरः । त्रयोदशोजलाधीशोवरुणः । चतुर्दशः यमारव्यः । पंचदशोभगः । अथरात्रेः । प्रथमः स्मरहाशिवः । अज
चरणात्रयः । अजचरणाहेतुः । धर्मपूषाद्रयाः । कर्मेणाद्वितीयोऽजचरणाः । तृतीयोहिर्बुध्मः । चतुर्थः पूषा । पंचाश्वितइति ।
अश्वितः पंच । दस्ययमाग्नि केंद्रवः । पंचमोदस्यः । षष्ठोयमः । सप्तमोऽग्निः । अष्टमः कः । ब्रह्मा । नवमः इंद्रः । अथोदितिः ।
दशमः । एकादशोजीवः । द्वादशोविष्णुः । इनात्रयः रवित्वष्टनित्याः । त्रयोदशोरत्रिः । चतुर्दशः त्वष्टा । पंचमोऽनिलोवायुः
। प्रयोजनमाह ॥ कर्मेषुभोक्तंनक्षत्रोक्तकर्मस्मृतंभुनींद्रादित्यध्याहारः । एतदुक्तंभवति । शिवमुहूर्तेआश्विनक्षत्रोक्तं
। सार्पमुहूर्तेआश्लेषोक्तं । मित्रमुहूर्तेअतुराधोक्तं । कर्मकुर्यादित्यादि । तदुक्तंरत्नमालायां । यस्मिन्निधिल्लेख्ययश्चकर्मोप
दिष्टंतेहचत्येतन्मुहूर्तेपिकायमिति । लोकेहिस्वामिशब्दसेवकेप्रयुजानादृश्यते । अतोदेवताशब्दस्तन्नक्षत्रमिथ्या

मु० मा० टी० दाभवेत्तैनेनिसंमतवतीगरेनाडीविनश्यति। नष्टप्रजावणिकसंज्ञेविष्टां वध्याधनोसिताशकुनौचचतुष्पादेनारीवैधव्यमा
 पुयात्। नगेरनमृतेरामार्कस्तुप्रेविधवाभवेदिति॥ अथोत्पातफलं॥ उत्पातेति॥ उत्पातस्त्रिविधः। सन्नस्यात्। तथाचनार
 दः। संध्यासूपपुवेविष्टामशुमप्रथमार्तवमिति। अथलग्नफलमाह। पापलग्नमिति। पापग्रहस्य लग्नं संस्यात्। क्षीणेद्वर्केय
 माराः पापास्तेषामन्यतमस्य लग्नमित्यर्थः। पापग्रहलग्नानि मेषसिंहवृश्चिकमकरकुंभाः। एतानिलग्नानिनरुभाणी
 त्यर्थः। अथोदयानिशुभानि। कर्कलग्नं शुक्रपक्षे शुभं। कृत्तिकापक्षे अशुभं। स्वामिवशात्। लग्नस्वामिनो वक्ष्यमाणाः। उक्तंच।
 आत्मघ्नीभूणहामेषेवपुत्रवतीभवेत्। द्वंद्वेकन्याप्रसूनीरिमृतात्वाचकर्किणी। सिंहवैधव्यमाप्नोतिकन्यायांस्त्रीप्रसूभवेत्
 तुलायांबहुपुत्राद्यादुष्टकर्मरतालिनि। चापेपुत्रधनाद्यास्यान्मकरेदुःखिनीभवेत्। सरुप्रजावतीकुंभेमीनेवात्यप्रजाभवेद
 नि। नारदोपि। कुलीरवृषचापांत्ययुक्कन्यातुलाधराः। राशयः शुभदाज्ञेयानारीणां प्रथमार्तवेति। अत्रापिकर्कलग्नस्य
 द्वेधेचंद्रस्यसौम्यत्वपापत्ववशाद्भवच्छाज्ञेया॥ अथवस्त्रफलमाह। अरुणजरनीलचित्रांबरमिति नमस्त्यादिति। अरुणं
 आरक्तं। जरज्जीर्णं। नीलं प्रसिद्धं। चित्रं नानावर्णं रंजितं एवंविधमंबरं वस्त्रं सनेत्यान्मभस्यादित्यर्थः। अथोद्वं शुभं पीतं व
 स्त्रं शुभं। उक्तंच। शुभगाश्विनवस्त्राचरो गिणीरक्तवाससा। नीलांबरधरानारीविधवाप्रथमार्तवा। भोगिनी पीतवस्त्राचद्वंद्व
 स्त्रापतिव्रता। दुर्भगाशीर्णवस्त्राचशुभगाचारुवस्त्रिणीति। अत्रानुक्तमपि त्याज्यप्रकरणोक्तमन्यदुष्टं विचारणीयं॥ ॥
 इतिस्वाक्तमुहूर्तमार्तडटीकायांमार्तडवल्लभायांप्रथमार्तवप्रकरणं॥ ॥ अथसाधारणलग्नवल्लभधरावृत्तेनाह॥

प्रायश्चंद्रसंज्ञांत्याष्टमरिपुतनुगं॥ १२। ८। ६। १। भांशकोमूढनाथो कूरेंद्राप्नोत्खलांशंमृतिगतं। ८। खचरंमृत्यु। ८। तस्योतनुस्त्रो
 सोम्याः केन्द्र। १। ८। १०। त्रिकोणो। ५। ८। अरिभवसहजे। ६। ११। ३। धन्यरेवटाः प्रशस्ताः सर्वत्रैतत्प्रयोज्यं प्रकरणपठितंस्तदि
 शेषान्विदित्वा। ११। इहवक्ष्यमाणेगर्भाधानादिरुत्येप्रायोबाहुत्येन। चंद्रं अंत्याष्टमरिपुतनुगं त्यजजहीति। छकंप्रतिदेववि
 दचनं। अंत्याष्टादशं। अष्टमंप्रसिद्धं। रिपुः षष्ठं। तनुर्लग्नं। एतान्प्रतिगतं चंद्रं त्यजेदिति। तथाभांशकोत्यज। किंलक्षणो भांशको
 मूढनाथो। मूढः नाथोययोस्तौ तथा। अस्तंगतस्यग्रहस्य लग्नं नवांशावित्यर्थः। पुनः किंलक्षणो। कूरेंद्राप्नोत्। कूरग्रहचंद्र
 णां मय्यतमयुक्तो। तथाखलांशं त्यज। यत्रकुत्रापिलग्नेषापग्रहनवांशां त्यज। तथामृतिगतखचरं त्यज। लग्नादष्टमं
 ग्रहं त्यजेदित्यर्थः। तथा मृत्युतस्योतनुस्त्रो त्यज। मृत्युर्जेमराशिरजन्मलग्नाभ्यामष्टमं। तत्सस्त्यतिः एतौतनुस्थौ त्यजेद
 त्यर्थः। लग्नगोचरमाह। सोम्या इति। सोम्याः सौम्यग्रहाः केन्द्राणिलग्नचतुर्थसप्तमदशमः त्रिकोणेनवपंचमे। एतेषु केन्द्रत्रि
 कोणेषु सोम्याः ग्रहाः प्रस्ताः। अरिभवसहजेषु अन्यरेवटाः। अरिः षष्ठं। भवएकादशं। सहजं तृतीयं। एतेषु स्थानेषु अन्यरेवटाः
 सोम्येभ्यो अन्येपापग्रहाः प्रशस्ताः स्युः। सर्वत्रैतत्प्रयोज्यं। एतत्प्रलोकोक्तं सर्वत्रगर्भाधानादिरुत्येप्रयोज्यं। साधारणत्वा
 त्। किंलक्षाप्रकरणपठितान् तद्विशेषान्विदित्वापृथक्कृत्यं प्रतिपठितान् विशेषान् ज्ञात्वा॥ ॥ अथगर्भाधानंस्त्रग्ध
 रावृत्तेनाह। स्वस्वीं प्राद्विदुनुकासमदिनविवरथाहृतत्वादिनानित्यक्तमूलं मघां त्येवसु। ८। कलि१८। जनिभाहानिपर्व
 णिचर्ते। १८। ३०। बाहीआर्केदुलगेनेर्विषमभलवंगेरुद्धलेभोः कृतार्थिन्यस्तेरेतेरिदेवायुगहनिमुदितः कन्यकेच्छोक्त
 वेदे। १२। भोः कृतार्थीनिर्कृतोमुदितः सनस्वस्त्रीप्रतियाहिगच्छ। इत्यन्वयः। कृतं अर्थयते अतो कृतार्थी नित्यसंबंधधनं भोः क

कार्थिनः। क्रंतोरजोदर्शनदिनादारभ्य षोडशरात्रयोऽनुस्तस्मिन् मुनहर्षः साजातमस्य समुदितः एवंविधः सनस्वस्त्रीप्रतिगच्छेत्प
 र्थः। यतोऽत्रस्त्रीगर्भधारणं करोति अत्रस्त्री अपि हर्षिताभाव्या। तथा च मनुः। क्रतुः स्वाभाविकः। स्त्रीणां रात्रयः षोडशस्मृता इ
 ति। किं कृत्वा प्राङ्निदुष्कासमदिनविवर आत्यन्तप्राग्दिनानित्यत्का। प्राचीनिशां चतुष्कं प्राङ्निदुचतुष्कं पूर्वेरात्रिचतुष्टयं अस
 मदिनं। विवराणि दिनरात्रिनिधि जादीनां संधयः। आहं स्वपित्रोः आत्यदिनं। तत्प्राग्दिनं। तस्य आहस्यपूर्वदिनं तानित्यत्केत्य
 र्थः। एवं मूलं त्यक्त्वा। तथा माघांसेत्यत्का। मघाप्रसिद्धा। अंत्यरेवती। एतेत्यत्केत्यर्थः। तथा वसुकलिजनिभाहानित्यत्का। व
 सुरुक्ष्मी। कलिश्चतुर्दशी। जनिभंजन्मनक्षत्रं। अहोदिवा। एतानित्यत्केत्यर्थः। तथा पूर्वाणि चत्यत्का। पूर्वाणि दर्शपौर्णमासस्य
 तीपातवेष्टतिसंक्रांतिमहापातादिनि। त्यक्त्वास्त्रियं प्रतिगच्छेत्पर्थः। तथा च नारदः। रजोदर्शनतोऽप्युश्यानां यादिनचतुष्टयं। ततः
 श्रुत्याः क्रियास्वेताः सर्ववर्णेष्वयं विधिरिति। वसिष्ठः। उपपूवे वेष्टति पानयोऽश्वविष्ट्यां दिवा पारिघपूर्वभागे। संध्यासु सर्वास्वपिमा
 तपित्रोर्मतेऽपि लीगमनं विवर्ज्य। दिनेषु युग्मेषु च वस्थमाणयोगैः सतार्थी स्वसतीमुपयात। दिनेषु युग्मेषु च कन्यकार्थी
 हित्वा च गंजांतिथि लग्नमानां। ज्योतिषां कें। क्रंतो युग्मनिशि स्वस्त्रीं गच्छन् पुत्राय सद्दिधौ। मघामूलं सपक्षांतं निंद्य भूताष्ट
 मीत्यजोदिति। कैः। देवेज्यां केंदुलग्ने विषममलवर्गेः। देवेज्यां गुरुः। अर्कः प्रसिद्धः। इंद्रश्चंद्रः। लग्नं प्रसिद्धं। एते विषमम
 लवर्गेः। मंराशिः। लवो नवांशः। विषमराशिर्विषमनवांश इत्यर्थः। न केवलं विषममलवर्गेः। उद्गलेः। उत्तुल्लं वलं एषां तानि
 तथातेः। अथ कन्यकार्थिनो विशेषमाह। शोकन्यकेच्छो इहैव अनंतरोक्ते पूर्वलक्षणकाले अयुगहनि विषमदिने मुदितः सन

स्वामिपक्षांतिता स्वस्य गुणैः सम्यग्निभूयिता। सपुत्रासु भगाकांता मित्रभे प्रथमार्तवा॥१७॥ दुश्चरित्रतां क्लेशीन्यनर्थापुंश्चलीव्यसुः॥
 दुःसंतानवती ज्येष्ठानक्षत्रप्रथमार्तवा॥१८॥ संतानार्थगुणैर्नास्तेभ्युतान्यक्लेशमोचिनी। स्वकर्मणिरतानित्यं मूलक्षेत्रं प्रथमार्तवा॥१९॥
 प्रच्छन्नपापादुःपुत्रा प्राणिहिंसनतसरा। अजस्रं व्यसनासक्तानो यभे प्रथमार्तवा॥२०॥ कार्याकार्येषु कुशला सदा धर्मानुवर्तिनी। गुणा
 अया भार्यवती निष्प्रभे प्रथमार्तवा॥२१॥ पुत्रपौत्रान्विता भोगधनंधान्यवती सती। कुलानुमेदिनी मान्या विष्णुभे प्रथमार्तवा॥२२॥ धन
 धान्यवती भोगपुत्रपौत्रसमन्विता॥ स्वकर्मनिरता सा धीवस्तु भे प्रथमार्तवा॥२३॥ बहुपुत्रा धनवती स्वकर्मनिरता सती। कुलानुमेदिनी
 मान्या वरुणे प्रथमार्तवा॥२४॥ आढ्या पुत्रवती मान्या सुप्रसन्नापतिप्रिया। बंधुपूज्या धर्मवत्या हि बुद्धे प्रथमार्तवा॥२५॥ दृढव्रता धर्म
 वती पुत्रसौख्यार्थं संयुता। विख्याता गुणसंपन्ना योष्णा भे प्रथमार्तवा॥२६॥ अथ संधिफलाह॥ बंधकी बंधुविद्वेष्या नित्यं दुष्टरता खला।
 शिल्पकार्येषु कुशला जांघ्रिभे प्रथमार्तवा॥२७॥ विवरमिति॥ तिथिभादीनां विवरं संधिः न शुभा॥ उक्तं च। दुर्भगा सर्वसंधिविनि॥
 रक्तफलमाह॥ अनरुणा त्याधिका समिति। अनरुणादन्वत्। अनरुणं। अनरुणं च। अत्यं चाधिकं च। अनरुणा त्याधिकं तच्च तत् असं
 च। अनरुणा त्याधिका स। न सत्यात्। अनरुणनामयत्सरंगमारक्तं न भवति। अस्वरक्तं। अन्यत्सु गमं। अर्थादन्यत्सु मं। उक्तं च। प्रथ
 मर्तो फलं स्त्रीणामुच्यते रजसोधुना। रक्ते रक्ते भवेत्सुत्रः रुक्मचमत्तपुत्रका। पिच्छला भे भवेत्तु ध्याका कवं ध्याचपां डुर। पीते च स्वेरिणी
 प्रोक्ता स भगा गुंजवर्णके। सिंदूरा भे भवेत्तु न्यारजः शोणितमुच्यते। लक्षणमपि। ग्रंथांतरे। शोणिते बिंदुमात्रे तु स्वेरिणी चाल्यशो
 णिता। वरामध्यस्ववास्या तु दुर्भगा बहुशोणितेति। करणफलमाह। गराष्टेति। गरान्। अष्ट। गराष्ट। गराष्ट करणानि बवप्यंता
 नि नो संति। न शुभानि स्युः। अर्थादन्यानि शुभानि। उक्तं च। बवेत्पुष्पवती नारी वंध्या वा विभवा भवेत्। बालवेत्पुत्रिणी नारी को लवेत्प्रम

मु० भा० टी० २ नभवेत्। व्यक्तगर्भे भवेत्कार्ये सीमन्तेनासहायदा। नृसिंहरिक्तं च पर्वनवमीत्येकापुंसवने शुभाः एवमवाते। सीमन्तो न्ययनं वधस्तु द्विनगो पुन्यामधि
स्थे स्थिते कुर्यात्पुंसवने च सर्वदिक्सेमासस्य जीवत्येवादि। इह स्पतिः। कुत्तारं मिथुनं कर्कशं हिताशेषाः शुभाचलाः। इति नारादः। चतु
र्थे मासि बुधवार्य एमेवातशेन्द्रे। बुधे पपन्नेदं पश्योश्च इतारा बलात् निते। अरिक्ता पर्वदिक्सेमासस्य जीवत्येवादि। सीमन्तो न्ययनं वधस्तु द्विनगो पुन्यामधि
कल्पे पुण्ड्रग्नपुन्यवांशके। शुद्धे एमेज नमलग्नान्तयोत्कृष्टे नने धने। शुभग्नद्वयुते हरे पापस्वेदायुते क्षिते। पुंसे रिक्ते चतुर्भिर्वा
इष्टे कर्कशे न्यपूर्वकेः। स्त्रीणां तु प्रथमे गर्भे सीमन्तो न्ययनं रभं। शुभग्नहेषु धीधर्मके द्वेष्टरिभवत्रिषु। पापेषु सत्कचैत्यनिधनरि
ववर्जिते। क्रूरग्रहाणामेकोपि लग्नादं त्यात्मजाष्टगः। सीमन्तिनीवातद्वर्भं वलीहंति न संशय इति॥ ॥ अथ जातकर्मनामधे
ये स्वकूधरयाह॥ ॥ सूतौ जातं विदध्यादपि जनिमरणाशौचं केवातदंते शिष्टैर्ब्राह्म्योत्तराभिश्चरमदुभिरथोनामव
र्णाविदध्याः। सूतेः सूर्याष्टविंशोक्तनिमित्तदिवसे १२। १६। २०। २२। जातमेवाचरांगं रिक्ताष्टम्यारमं दान्व्ययगतस्वचरं प्रोइसरात्रिंपराहं।
॥ १४॥ सूतौ प्रसूतो जातायां जातं जातकर्म विदध्यात्। कुर्यात्। अथ कदाचित्सूतकमध्ये प्रसूतो जातायां सत्या। स्मार्तैर्कर्मपरित्यागो रहित
न्यत्र सतक इति शास्त्रेण जातकर्मणो वरोधे प्राप्तेन दपवादमाह। जनिमरणाशौचकेत्यपि। अयमर्थः। कदाचित् जातमृतसूतकयोः प्रसू
तिर्भवति तदा जातकर्मविषये सूतकांतरदोषो नास्तीति भावः। सूतकांतरे सत्यपि जाते पुत्रे पितासचैलं रत्नानं कुर्यादिति स्वस्वगृह्योक्तं
कर्म कुर्यादित्यर्थः। यतः पूर्वाशौचेनैवास्य शक्तिः। नादस्य वातदंते पूर्वाशौचांते वा एतस्यांते वा क्षिवादिभिर्नक्षत्रैः कुर्यात्। क्षिप्राणि॥
अश्विनी हस्ताभिजित्युष्याः। ब्राह्म्यरोहिणी। उत्तराभिस्तिस्रः। चराणि श्रवणा नय पुनर्वसु स्वात्यः। मृदूनि मन्वराधारे वती मृगाचि
त्राः। एते रित्यर्थः। उक्तं वलं पूर्ववत्। उक्तं च। तस्मिन् जन्ममुहूर्ते पि सूनकांतेथवा शिशोः। जातकर्मचकर्तव्यं पितृपूजनपूर्वकं।

क्षिप्रैश्चरैर्ध्रुवैर्मन्त्रैर्द्वादशोपथमेपिवा। केंद्रे गुरोर्भृगो कार्यं जातकर्मसनातमिति। प्रजापतिः। सूतकेतुसमुत्पन्ने पुत्रजन्मय
दा भवेत्। कर्तुं स्नात्कालिकी शक्तिः पूर्वाशौचेन शक्यतीति। संवर्तः। जाने पुत्रेपितुः स्नानं संचैलं नुविधीयते इति। तच्च शीतो
दकेन कार्यं। तत्र जाबालिः। कुर्यान्नैमित्तिकं स्नानं शीतादिः काम्यमेव चेति। तच्च रात्रावपि कार्यं। तत्र वसिष्ठः। पुत्रजन्मनियजे
न तथा संक्रमणे रवेः। एहोश्च दर्शने स्नानं प्रशस्तं नान्यथानिशीति। तच्चोत्तराभिमुखं कार्यं। तदुक्तं तेनैवोक्तं। श्रुत्वा जा
तं पिता पुत्रं संचैलं स्नानमाचरेत्। उत्तराभिमुखो भूत्वा नद्यां वै देवस्नातकेति। रात्रौ उदकादिगमनाशक्तो विशेषमाह
। सारव्यायनः। दिवा यदि हतंतोयं कृत्वा स्वर्णयुतं तु ततः। रात्रिस्नाने तु संप्राप्ते स्नायादन कसन्निधाविति। अथ नामकर्म
माह। अथ नामवर्णाविदध्युः। सूतेः सूर्यादि विंशा कृतिमिति दिवसे इति। अथानंतरं वर्णाः ब्राह्मणादयः क्रमेण सूतेः
प्रसूतेः सकाशात्। सूर्यादि १२ विंशा २० कृति २२ मिति दिवसे। द्वादशषोडशविंशद्वाविंशमिति दिवसे नामविदध्युः। कुर्यात्
त्यर्थः। अथमर्थः। ब्राह्मणो द्वादशे दिवसे। क्षत्रियः षोडशे। वैश्यो विंशमिति। शूद्रो द्वाविंशदिवसे नाम कुर्यादित्यर्थः। तथा चोक्तं
बृहस्पतिना। द्वादशे दिवसे वापि जन्मतो दिवसे शुभे। षोडशे विंशतौ चैव द्वाविंशे वर्णतः क्रमादिति। अत्रान्येपि विकल्पाः सन्ति
। तत्र व्यासः। नामधेयं दशम्यां तु केचिद्विद्वन्ति सूरयः। द्वादशे ह्यहोरात्रे तु मासे पूर्णे तथापरे। अष्टादशे हनि तथा वदंत्यन्ये मनी
षिण इति। प्राप्ते काले च विशेषमाह। गर्गः। यनीपाते च संक्रान्तौ ग्रहणे च धत्तावपि। आर्धे विनाशकं नैव प्राप्तकालेपि मानवः। अमासं क्रां
तिविष्ट्या दोषाप्तकालेपि नाचरेदिति। पत्रकालनिरोधस्तत्र देशानास्ति। यस्यां क्रियायां सर्वांस्तकालो मासदिनेरपि। तस्यां न दोषो मूढत्वं

वक्रं वा जीव शुक्रयोरिति। अथ कालातिक्रमेन सत्राण्यह। जातमैर्वेति। जातमैर्जातकर्मात्कनसत्रैः। मैत्रैः शिप्रैरित्यादिभिर्वाकार्यं। त
 दुक्तं नारदेन। देशकालोपि धातव्यैः कालातिक्रमणं यदि। अनस्तंगे भगविज्येत कार्यं चोत्तरायणे। चरस्तिरमृदु शिप्रनक्षत्रे भव
 सरे। चंद्रता शबलोपेते दिवसे च शिशोः पितुरिति। अथात्रत्याज्यविशेषमाह। चरांगमिति। चरांगं चरलग्नं। रिक्ताष्टम्यारमंदान्॥
 रिक्ताश्चतुर्थी नवमी चतुर्दश्यः। अष्टमी प्रसिद्धा। आशोभो मवारः। मंदः शनिवारः। तान्। व्ययगतस्वचरं व्ययभावगतं स्वगंसौम्यं असे
 म्यं वा। रात्रिः प्रसिद्धा। अपराह्णं दिनस्तृतीयांशः। एतान् प्रोक्ष्य स्वत्कालं लघुपूर्ववत्। तथा बृहस्पतिः। पूर्वाह्णः श्रेष्ठ इत्युक्तं मध्य
 क्षेममध्यमस्मृतः। अपराह्णं चरात्रिं च वर्जयेत् नाम कर्मणीति। नृसिंहः। सायाह्णे दुष्टयोगे च रात्रिं भूमिजवारयोः। रिक्तापूर्वाष्टमी
 विष्टिः किंस्तु घ्नं च विशेषतः। एते द्वौ धैर्युते काले रात्रावपि न कारयेदिति। बृहस्पतिः। शुभवारे च षड्वर्गेषु भानां नाम संपदे। राश
 यश्च स्थिराः श्रेष्ठा द्विस्वभावाश्चैर्युता। इति। नृसिंहः। लग्नाद्यप्याष्टमे सर्वे न शुभानां कर्मणीति। केषां नाम कार्यमिति संग्र
 हे उक्तं। देवालयगजाश्चानां वृक्षाणां वारि रूपयोः। सर्वोपकरणानां च विद्वानां योषितां नृणां। काव्यादीनां कवीनां च पश्चादी
 नां विशेषतः। राजप्रसादसंज्ञानां नाम कर्म विशिष्य इति॥ ॥ अथ बालकारोहणं भूम्युपवेशनं दुग्धपानं निक्रमणं चेति चतु
 र्यं वृत्ते केनाह॥ जन्माहारादशो द्विध्रुवमृदु लघु मैर्वान्यसेत्पालके भैरवसोम्याश्ची ज्यध्रुवं दैर्ध्रुविशुभदिवसे पंचमे मासि
 दध्यात्। एकत्रिंशद्दिने वा शननिगदितमैः कंबुना योज्यमर्धे व्यवाशास्ये पयोथास्य गमवदुदितो निक्रमो मासितुर्ये॥ १५॥
 प्रसूतः सकाशात् द्वादशे दिवसे पालके खट्वायां अर्धे बालकं न्यसेत्। निदध्यात्। उक्तकालातिक्रमे भ्रुवमृदु लघु मैर्वानसत्रैर्नि
 दध्यात्। लग्नबलं पूर्ववत्। तथा चोक्तं बृहस्पतिना स्वसंहितायां। खट्वारोहस्तु कर्तव्यो दशमे द्वादशे पिवा। षोडशे दिवसे वापि

स्त्रीप्रतियाहि। केः एते व्यस्तेः एते देवे ज्यार्के दुर्लग्ने व्यस्ते रितिसममलवंगेः। तथा च बृहज्जातके। ओजर्क्षे पुरुषांशकेषु बलिभि
 र्लग्नार्के गुर्विदुभिः पुंजन्मप्रवदेत्समांशकगते युग्मेषु ते र्योषिनेति। कस्मिंस्मिति। स चंद्रेशो मने चंद्रे सति। गोचरेण चंद्रवले स
 तीत्यर्थः। स चंद्रे इति अनन्यगतिकं विना सर्वत्र योज्यं। पूर्वल्लेखे लग्नबलं। अथ पुंसवनसीमंतोन्नयने स्वग्धरयाह॥ ॥
 पुंसवर्के ज्यारवारे विमिश्रुन विषमांशांशयोः पुंसवंस्यात्सीमंतारव्यं। च सत्सु व्ययसक्त १२। ५। गृहयोः पूर्वरेक्तो न तिथ्यां। मा
 से द्वि वि २। ३। प्रसूतये प्रथमकमपरंतुर्येषाष्टमेषु। १। ६। ८। प्रोक्तं पुंसवर्के लग्नं गृहबलमनयो र्यो ज्यमाद्यश्च पक्षः॥ ३३॥
 पुंसवर्काप्याह। वराहः। हस्तो मूलं श्रवणः। पुनर्वसुः मृगशिरा स्नधा पुष्यः। पुंसवर्के कार्ये कृतानि पुन्यानि। पुंसवर्कक्षत्रे। पु
 नर्वसुः शनि चरानि पुष्यो हस्तः। पुनर्वसुः। अमिजित्प्रोष्टपात्रे व अदुराधाश्च युक्तथेति। प्रोष्टपात्रं पूर्वपात्रपदा। एषामन्य
 तमे पुंसवर्के ज्यारवारे। रविगुरुभौमवारे विमिश्रुन विषमांशांशयोः। अंगं च। अंगं च अंगं शो विगतं मिथुनं याम्यां तो विमिश्रुतो। तो च तो
 अंगं शो च तथा तयोः मिथुनरहिते विषमलग्ने विषमनवांशे इत्यर्थः। पुंसवर्के पुंसवनं सीमंतारव्यं च सीमंतोन्नयनं पिसत्रस्यात्। नाम
 कदेनाग्रहणं नाम गृहणा कयोः सतोः। सुव्ययसुतगृहयोः सतोः। पापगृहहृतायोः। व्ययसुतं सवनयोः सतो रित्यर्थः। पूर्वरेक्तो न
 तिथ्यां। एणिमा अमारिकारहित तिथ्यां। मासे द्वि त्रि प्रसूतये प्रथमकं। पाठो न्योः। प्रथमकं पुंसवनं गमां धानां तदिति प्रसूतये मासि दि
 तीये तृतीये वामासि सत्स्यात्। अपरं सीमंतोन्नयनं तु येषाष्टमेषु। मोधानात्। चतुर्थे षष्ठे एतेषु मासेषु सत्स्यात्। यसु गमां यगृह
 ग्नबलमुक्तं देवे ज्यार्के दुर्लग्ने रित्यादिकं तदनयोः पुंसवनं सीमंतोन्नयनयोः योज्यं। आद्यपक्षः शुक्लपक्षश्च योज्यः। नृसिंहः। अंगगमां
 नाशनां तेषु गुरुभौमौ उयादिके न नष्टे इति। अंगे वक्ष्यति। लग्नबलं पूर्ववत्। जातकण्यः। द्वितीये वा तृतीये वामासि पुंसव

तिथि

शेक के चक्षणे। कालराहुः कुजे प्रत्यगुत्तरे बुधमंदयोरिति। लक्षणांतरं। इंद्रे वायो यमे रुद्रे तोमाग्निशशिराक्षसे। यामार्धे
 बुध्या इह भ्रमत्येवं दिगष्टकेति। उदयात्सूर्योदयात्। रुद्रलक्षं। हरिसोमवद्विराक्षसयमवरुणानिलहरालये धेव। उद
 यादिभ्रमते सदा घटिका रुद्रो महाप्रलय इत्यादि। हरिंद्रः। अथ निष्क्रमणमाह। अथास्य गमवदुदितो निष्क्रमामासि तुर्थे। इति।
 तुर्थे चतुर्थे मासि अर्धकस्य निष्क्रमो निष्क्रमणं गमनवत्तयात्रावदिति यावत्। उदितः उक्तः पूर्वः अत्र यात्राप्रकरणोक्तं योज्यमि
 त्यर्थः। निष्क्रमलक्षणं च हस्यति नोक्तं। अथ निष्क्रमणं नाम गृहात्प्रथमनिर्गमः। अकृतायां क्रियायां स्यादायुः श्रीनार्शो
 रिति। यमः। उपनिष्क्रमणं कुर्याच्चतुर्थे मासि सार्धे इति कारिकायां। चतुर्थे मासि पुण्यर्धे शुक्ले निष्क्रमणं भवेत्। स्नातं
 स्वलंकृतं चाभिरुतस्व। स्ययनं शिशुं। आराधयेद्गं निष्क्रम्य गच्छेत्पुं देवता लयं। अभ्यर्चयेद्देवतां सम्यगाशिषो वाचयेद्द
 था। कृत्वा प्रदक्षिणं गेहं मानयंति ततः स्वकं। मानस्वस्त्य गृहं गत्वा मातुलादेर्गृहं नयेत्। नराशीर्वचनाद्ये स्याद्दीर्घायु
 रभिनंदितः। जयंतस्य भतेनायं। लिखितः शिशुनिष्क्रम इति। स्वगृहानुसारं योजयेत्॥ ॥ अथ कर्णवेधं मंदाक्रा
 तयाह। मैत्रेः शिप्रेः स्थिरचरमैत्र्या निलांभः पक्षौ चैकाफोपोषिनशानिकुजक्षौ शवारानपास्य। रिक्तापर्वेश्वरवस्ति
 थीत्रात्रिसंध्ये समाख्यं पुंस्त्रीकर्णौ सविधिपटुना दक्षवामादिवेधेयौ॥ १६॥ मैत्रेः अनुराधारेवती मृगाचित्राभिः। शिप्रेः द
 क्षार्कभिजिदीज्यमैः। स्थिरचरमैः स्थिराणि। पुत्तरारोहिण्यः। चराणि। श्रवणत्रयपुनर्वसु स्वातः। तैः कथं भूतेः स्थिरचर
 मैः। यानिलांभः पक्षौ। विगतानि आनिलांभः पक्षौ। एभ्यस्तानि तथा तैः अनिलं स्याती। अंतः पः शततारका। कर्ण

रोहिणी। तद्विहितैरित्यर्थः। चैकाफोपोषु। चैत्रे चैत्रः। काकार्त्तिकः। योपोषः। फाफा। लुनः। तैचैकाफावस्तेषु पुंस्त्रीकर्णौ पुरुषस्त्रियोः।
 कर्णौ पटुना कुशलेन सविधियथा स्यात्तथा दक्षिणवामादि यथा स्यात्तथा वेधेयौ। पुरुषस्य दक्षिणकर्णो दिस्त्रिधाः वामकर्णो दिद्वि
 धः। कर्णवेधविधिस्तु गृहपरिशिष्टे उक्तः। अथ कर्णवेधो वषट्तीये पंचमे वा युष्ये दुचित्रा हरिरेवती। पुपूर्वाह्ने प्राङ्मुरव उपवि
 स्थ दक्षिणकर्णमभिर्मन्त्रयन्ते मद्रं कर्णौ भिरितिररम्यं वक्ष्यंती वेदितिकुमाराय मधुरं दत्वा यभिद्यात्ततो ब्राह्मणभोजनमिति
 किं कृत्वा इतः शानिकुजक्षौ शवारानपास्य विहाय। रविशानिकुजानां च क्षाणिलग्नानि अंशाः नवांशाः वाराः प्रसिद्धास्तस्य
 कैत्यर्थः। पुनः किं कृत्वा। रिक्तापर्वेश्वरवस्ति थीन। अपास्य। रिक्ताश्चतुर्थी नवमी चतुर्दश्यः। पर्वणि पूर्णिमा मावास्य
 ईश्वरं तिथिः एकादशी। वस्ति तिथिरष्टमी एतां स्तिथीं नपास्य। पुनः किं कृत्वा। रात्रिसंध्ये अपास्य स्पर्शं समाख्यं पुनः किं कृत्वा
 अपास्य समाख्यं युक्तं। विषमवर्षं कर्तव्य इत्यर्थः। लक्ष्मवलं पर्ववत्। अत्र न सिंहः। वेधेयौ कर्णौ वदंतस्य विषमवर्षे पिवा शिप्रेः।
 उक्तापक्षे शुभे वारे चैत्रपुष्या उफाल्गुने। एकादश्यष्टमी पर्वरिक्तावर्षाः शुभावहा इति। शिष्टाश्च तिथयः सर्वाः कृते चां सत्रिकं
 विना। कर्णद्वयादिति शिप्रमदुर्भेदा युगेः शुभे। शुभे लगेन विक्रमादुरुत्तरास्तुतिव्यध इति। अगस्त्यः। द्वयोश्च संध्ययोर्लगेन कु
 र्यात्कर्णवेधनं। रात्रावपि तालगेन सत्रातिभिः संधिषु। कर्णवेधं न कुर्वीत कुर्याच्चैवेदनं भवेदिति। च हस्यति। मंदाकर्णं शवाराः
 स्वर्वेज्याः कर्णस्य वेधने। गुरु रुद्र केन्दु जेदुनां पूज्या वारांशको दया इति। संग्रहे। शान्तं भूमयो सूचीवेधने तु शुभप्रदा।
 राजती वायसी वापि यथाविभवतः शुभा। सुभूमा प्रांगणरम्ये शुचौ देशे बरेरवो॥ संस्थिते वेधयेत्कर्णौ स्त्रीपुंसां वामद

क्षिणो। शुकसूत्रसमायुक्तताम्रसूत्र्याथवेधयेत्। विधात्तृतीयनक्षत्रे शालयेदुष्णवारिणेति। देवलः। कर्णरंध्रे रेवकायानविशेदयुज्ज्व
नः। नंदप्राविक्तयंयातिपुण्योवाश्रयपुरातनाइति। अथान्नप्राशनं वृत्तेनेकेनाह॥ ॥ मासेषष्ठेष्टमेनुर्निगदितमशनं पंचमेस
प्तमेवाभीरोरुद्रंतिनंदाहरिवस्करजनीरिक्तकाः स्वर्क्षमेके। सहकंशाह्वाचंद्रेध्रुवमृदुचरभक्षिप्रभेजाजिमीनोन्यांगेकेंद्रविको
णात्यमृतिषुविमलास्विंदुरिष्टोविलोमे॥ १७॥ जन्मतः षष्ठेष्टमेमासेनुः नरस्यअशनं अन्नप्राशनं निगदितं प्रोक्तं। भीरोः कन्या
याः पंचमेसप्तमेवामासिअशनं प्रोक्तं। अत्र नंदाहरिवस्करजनीरिक्तका उद्रंतिमुनयः। नंदाप्रतिपत्तषष्ठेकादश्यः। हरिर्हाद
शी। वस्करष्टमी। रजनीरात्रिः। रिक्ताश्वतुर्थीनवमीचतुर्दश्यः ताः। स्वर्क्षजन्मतः शर्वणके आचार्याः उद्रंति। तथाचोक्तं। जन्मर्क्षे श्री
शयंविद्यादिति। जन्मर्क्षे तु पुंविवाहान्नप्राशनादिषु बहुभिर्गृह्यते तदग्रेवश्यते। पुनः कस्मिन्सहकंशाह्वाचंद्रेध्रुवमृदुचरभक्षिप्रभेजोक्ते। पुनः कस्मिन्
शोनवांशः। अहोदिनं एषां समाहारोऽहकंशाहः। सतोग्रहस्यहकंशाहः सहकंशाहः। तस्मिन्कथं भूते सहकंशाहः। अचंद्रेन वि
द्यते चंद्रहकंशाहोयस्मिन् तद्विचंद्रं तस्मिन्। चंद्रस्यहकंशाहानि निंदानि। अन्येषां शुभग्रहाणां शुभानीत्यर्थः। पुनः कस्मिन्
ध्रुवमृदुचरभक्षिप्रभेजोक्ते। पुनः कस्मिन्। अजालिमीनां न्यांगे। अजोमेषः। अलिष्टश्विकः। मीनः प्रसिद्धः। एभ्योन्यलग्ने॥
मेषश्चश्विकमीनलग्नान्यन्नप्राशनेन शुभानीत्यर्थः। काकसतीषु। केंद्रविकोणात्यमृतीषुविमलाकसतीषु। केंद्राणि प्रथम
चतुर्थसप्तमदशमानि। त्रिकोणेन वपंचमे। अंत्यद्वादशं। मृतिरष्टमं। परवल्लिंगं द्वादशतल्लुपयोः। एतास्त्विमलाकपापग्रह
राहिताकसतीषु। पापग्रहो अनिष्टकारित्यर्थः। इंदुश्चंद्रः। अरिबलः पूर्णः। अंगे लग्ने दुष्टः। अन्नप्राशने पूर्णं चंद्रो लग्ने शुभ
इत्यर्थः। अन्यलग्नवत् पूर्ववत्। अत्र नारदः। षष्ठे मास्येष्टमेवापि पुंसां स्त्रीणां तु पंचमे। सप्तमेमासि वाक्यं नवान्नप्राशनं शिशोः॥

हाविंशोदिवसेपिवेति। तथोक्तं भविष्योत्तरे। अनीष्टदिवसे पुण्ये चंद्रताराबलान्विते। मृदुध्रुवक्षिप्रमेतुमातावाकुलयेवि
तः। शेषशायिनमाचिंत्य प्राकृशीर्षविषं न्यसेच्छुभिति॥ ॥ भूम्युपवेशनमाह। सोम्येति। सोम्यं मृगः। अश्विप्रसिद्धा
इज्यः पुष्यः। ध्रुवाणि पूर्वोक्तानि। युचरारोहिण्यः। इंदो ज्येष्ठा। एभिश्चित्रैः शुभदिवसे रिक्तादिवर्जिते। जन्मतः पंचमेमासि
पुविभूम्यां अर्पे निदध्यात्। उपवेशयेदित्यर्थः। तथाचोक्तं पद्मपुराणे। पंचमे चतुर्थामासि भूमौ तमुपवेशयेत्। तत्र सर्वे ग
हाः। शास्ता भोमोप्यत्र विशेषतः। निधिं विवर्जयेद्रिक्तां शास्तान्याश्रयुभामिनि। उत्तरात्रिनयं सोम्यं पुष्यः। शंशकदेवतं।
प्राजापत्यं च हस्तश्च शास्त आश्विनमित्रं। वराहं पूजयेद्देवं पृथिवीं च तथा द्विजान्। भूभागमुपलिप्याथ तत्र कृत्वा तु
मंडलं। वाद्यपुण्याहशब्देन भूमौ तमुपवेशयेदिति। उपवेशनमंत्रस्तत्रैवोक्तः। इंदो न वस्तुधे देविसदा सर्वगतं मम॥
आयुः प्रमाणं सकलं निक्षिपस्व हरिप्रियोत्त॥ ॥ दुग्धपानमाह। एकत्रिंशदिनेति। एकत्रिंशत्तमे दिवसे अर्भे बाल
के कंबुना शंखेन पयोदुग्धं योज्यं पापयेदित्यर्थः। अत्र नृसिंहः। एकत्रिंशदिने चैव पयः शंखेन योजयेदिति। अथमा
तु स्वल्पपयस्त्रे पक्षांतरमाह। वाराननिगदितमैरिति। अन्नप्राशनं नक्षत्रे वा योज्यं। मैरित्युपलक्षणं। अन्नप्राशनोक्तं
अन्यदपि विचार्यं। किंलक्षणं अर्भे। अग्वाशास्ये। विगतः अगुः राहुर्गस्यासा अगुः साचसो आशाच। तस्या आस्यं मुखं
यस्य सतथा मस्मिन्। राहुवर्जितदिद्विमुख इत्यर्थः। लग्नवत् पूर्ववत्। अग्वाशास्ये इत्युपलक्षणं। तेन रुद्रयोगिन्यादिकम
पिवर्ज्यं। तथाचोक्तं ज्योतिर्निबन्धे। योगिनी राहु रुद्रादिमुखं चैव विवर्जयेत्। इति। राहुलक्षणं। गुरुमान्बोर्वसे त्राचामि

नित्यं नैमित्तिकं तथेति स्मरणात् संस्कारकमस्तु कात्यायनगृह्यकारिकारिकायामुक्तः। गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतोन्नयनं ततः॥
 जातकर्मनामधेयं निष्क्रमप्राशने क्रमात्। चूडोपनयनं देवव्रतानां च चतुष्टयं। गोदानमेखलेनमोकोविवाहः षोडशः क्रिया इति।
 अनेन क्रमेण गर्भाद्यन्नाशनांतरेषु मोक्ष्यादिकं बुद्धिमत्तानि किलोक्तयेदित्यर्थः। तथा च हस्तिः। मासप्रयुक्तकार्येषु मूढत्वं गुरुशक्त
 योः। न दोषस्तदा मासलक्षणा बलवानिति। यमोपि। गर्भे वार्धुषिके षट्त्वे श्राद्धकर्मणि मासिके। सपिंडीकरणे नित्येनाधिमास
 विवर्जयेदिति। षट्गुः। सीमंतजातकादीनि प्राशनांतानि च क्रमात्। कर्तव्यानि न दोषोस्तिपंचाननगते गुराविति। कात्यायनस्मृतौ
 गर्भाधानादिका अन्नप्राशनांतमलिभ्युचे। आकर्णवेधाः कर्तव्यानि नान्या इत्याह भास्कर इत्यादि। अस्तादिकं चूडादिषु वर्जनीय
 मित्याह। एतच्चौल्लदिद्वयेदिति। एतत्तु गुरुसितास्तादिकं चूडादिषु कर्मसु उद्दिश्येत्। अथ बालवृद्धत्वप्रमाणमाह। अथ गुरुसि
 तयेरिति। गुरुसितयोर्गुरुशक्तयोर्बालवार्धुषिकत्वे च हस्तेन गाहे सप्ताहे सप्ताहं वा ल्यं सप्ताहं वा ध्यमित्यर्थः। बालवृद्धत्वं
 द्विविधमस्ति। तत्र मध्यमः पक्षो चांगीकृतः। आरेवेनास्यास्ते बाल्येमाह। अथोशाकेशमोदये इति। आरेवेनावेदपतिर्विदुष्यमाणस्तस्य मो
 दये अस्ते ब्रतं मोतीबंधनिगमारभे वेदपतिमपि प्रार्थः श्रेष्ठो न कुर्वीत। तस्यास्ते ब्रतादिके कलेत्यतिबुरो मूर्खत्वं स्यात्। न
 तु वेदपतिमर्खत्वं घटने वेदपतित्वात्। ब्रते मूर्खत्वं किमुक्तं। उच्यते। ब्रतबंधस्तु वेदाध्ययनार्थं क्रियते। तस्मात्तत्रापि मूर्ख
 त्वं घटते। तथा च याज्ञवल्क्यः। उपनीय गुरुशिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकं। वेदमध्यापयेदेतं शौचाच्च। रात्रिं शिष्येदिति। प्रति
 वेदं ब्रह्मचर्यं द्वादशाब्दानि पंचवा। ग्रहणानि कमित्येके केशान्तश्चैव षोडशे। यज्ञानां तपसां चैव श्रमणानां चैव कर्मणां॥वे

दएव द्विजातीनां त्रिः श्रेयसकरः पर इति। तथा च कात्यायनगृह्यसूत्रं। वेदसमाप्य स्नायाद्ब्रह्मचर्यं वाष्टाचत्वारिंशकं
 द्वादशकेप्येके गुरुणानुजात इत्यादि॥ ॥ अथ चौल्लनिर्णयं च नेद्वयेनाह। चौल्लमाघादिपंचस्वमधुषु गदितं द्वि
 त्रिपंचोन्मिते वेस्वाचाराहासगर्भायदि भवति जनन्यत्र नो कार्यमेतत्। साकं यंत्रोपनीत्या क्रियत इह तदायं निरोधो
 न हि स्याज्जत्यादं वार्तवेदाव्रतमुपयमनं चाविशुद्धेः शुभा र्थी॥ १२॥ कार्यं वर्णैरिनारक्षे शनिषु निखिले ज्ञेयेषु
 कुसामेद्यं सद्योदित्यशाक्रे दुभिरिनहरितस्त्रिभिश्चौल्लकर्म। दूने० काराकेशु कागत कविनिखिलामृत्युगा
 मृत्युदाः सूर्यजाः संतोत्स १२ इष्टास्त्यजगुह ६ शशिनी॥ १५॥ रात्रिसंध्ये च रिक्ताः॥ २०॥ चौल्लं चूडाकरणं माघादिपंच
 समासेषु। अमधुषु चैत्ररहितेषु गदितं। उक्तं च। तथा चोक्तं नारदेन। माघादिपंचके चौल्लं हिताक्षीणविधुं मधुमि
 मिति। द्वित्रिपंचोन्मिते वेद्वितीये तृतीये पंचमेवर्षे। स्वाचारादौ। स्वकुलचारतो वा। उक्तं च कात्यायनगृह्ये। सांवत्सरि
 कस्य चूडाकरणं तृतीये वा प्रतिहते षोडशवर्षस्य केशांतो यथा मंगलं वा सर्वेषामिति। सांवत्सरिकस्य अति कान्ता वृत्त्यनेह
 रिहरमिष्ये श्रव्यातं। तथा च। षट्गुरुशिष्यः। अद्य वेदं कुर्वते केचिपंचमेव द्वितीयके। उपनीत्या सहेवेति विकल्पाः कुलधर्म
 त इति। सगर्भायदि भवति जनन्यत्र नो कार्यमेतत्। अत्र उक्तेषु वर्षेषु द्वित्रिपंचोन्मिते वेदेषु जननी कुमारस्य माता यदि
 सगर्भा भवति गर्भवती स्यात्। तदा एतच्चौल्लं नो कार्यं। पंचमाब्दाद्धर्षं गर्भिण्या सत्यामपि कार्यमित्यर्थः सित्। अत्र नार
 दः। सूनो मातरि गर्भिण्या चूडा कर्म न कारयेत्। पंचमाब्दात्तथोर्ध्वं तु गर्भिण्यामपि कारयेत्। उक्तकालाति क्रमणे जन
 नीयस्य गर्भिणी। उर्ध्वं मूढत्वं च मतश्चौल्लं कालं ब्रतं तथा। उपनयने सहा क्रियमाणे न दोष इत्याह। साकं यंत्रोपनीत्या

क्रियत इह तदायं निरोधो न हि स्यादिति। यत्र उपनीत्या साकं उपनयनेन सह क्रियते। तदा इहास्मिन् चोले अयमुक्तो निरोध
 श्वेत्तमासमात्तगर्भलक्षणो न ह्येव स्यात्। तदुक्तं। तेनेव सहोपनीत्या कुर्याच्चैतदा दोषेण विद्यत इति। अंबार्तेवे निषिद्धमा
 ह। जह्यादंबार्तेवे दोषतमुपयमनं च विष्णुदेः शुभाथी। अंबार्तेवे मात्तरजसि अदः चोले मित्यर्थः। व्रतमोजी। उपयमनं
 विवाहं। आविशुद्धेः शुद्धिपर्यंतं शुभाथीनरः एतच्चयं जह्यात्त्यजेत्। न कुर्यादित्यर्थः। तथा चैमनुस्मृतो। उद्धाह व्रत
 बुडासुमाताय हिरजस्वला। तदानमंगलं कार्यं शुद्धो कार्यं शुभे ह्युभे रिति। अन्यमुद्धतालाभे कारिका निबंधे शांति
 कमुक्तं। अलाभे स मुहूर्तस्य रजो दोषे तु संस्थिते। श्रियं संपूज्य तत्कुर्यात्तु हत्याभयं करो। हेमी माषमिता
 पक्षां श्रीसूक्तविधिना र्वयेत्। प्रत्यवपाय संकुत्वाऽभिबिज्य शुभमावरत्। सूतिकादवयया शुद्धो गां दद्या
 धोम पूर्वकं। प्राप्ते कर्मणि शुद्धा स्यादितरस्मिन् शुद्ध्यतीति। उद्वयारजस्वलायाः। अथर्वण विशेषेण
 यार विशेषतश्चानक्षत्राणि लग्नबलं वर्तते केनाह। कार्यमिति। वर्णेर्जाहणादिभिर्यथाक्रमेण इनाश
 किंशानिषु चोक्तकर्मकार्यमित्यन्वयः। इतः सूर्यः। आरामोमः। आर्किशनिः। शनिः प्रासिद्धः। ते ब्रियर्थः।
 एतदुक्तमवति। विप्रेण रवि वारि। क्षत्रियेण मौम वारि। वैश्येन शनि वारि। शूरेणापिशनि वारि। चोले कर्तव्यमिति प्रयोगपरि
 जति। शूद्रस्य द्वादश संस्कारा उक्ताः। वेदव्रतोपनयनमहानाभो व्रतं। महा। विना द्वादश संस्कारानामभं
 त इति। निखिले रिति। निखिले श्वतुर्भिवर्णे रविशेषेण ज्ञेये बुधत्रये। उक्तसमि उक्तपक्षे तसोमवारिकार्ये। कृष्ण

रिक्तो दिनक्षयनं दंष्ट्रादशीमष्टमीमिमां। त्यक्तान्यतिथयः श्रेष्ठाः प्राशने शुभवासरा इति। ज्योतिर्विवरणे। जन्मक्षेत्रीक्षयं
 विद्यात्कर्मेक्षेत्रीक्षति सौरव्यहृत। आधानक्षेत्रीक्षवालानां स्मृतं वैरोगनाशनं। बृहन्नारदः। जीवसौम्यसितानां तु द्वाकाणां दिव
 सांशकाः। बालान्नप्राशने शस्तान्नचंद्रार्कजामिति। अर्णवे। गोश्वौकुंभस्तुला कन्या सिंहः कर्कशृगोयमः। एतां श्वरा
 रायः शस्तान्नमेषश्चण्डश्चिका इति। नारदः। चरस्त्रिरमृदुक्षिप्रनक्षत्रेषु नने धनेति। श्रीपतिः। रवौ लग्ने कुटीत्यदि॥
 अथ एषु संस्कारेषु गुरु उक्तास्तादि दोषाभावः। एषु दोषः बालवृद्धत्वप्रमाणं शाखेशस्य मोदो किं किं न कार्यमिति चतुष्ट
 यं नैकेनाह॥ ॥ गर्भाद्यन्नाशनान्तेषु गुरुसितयोर्बाल्यवार्धे च मोदो जह्या कालस्य रोधा हरिगुरुमयनं याम्यमून
 धिमासौ। एतच्चोलादिषु द्वायगुरुसितयोर्बाल्यवार्धे नगाहे। चार्थो शाखेशस्य मोदो व्रतमपि निगमारंभमार्थो न कुर्यात्।
 ॥१८॥ गर्भाद्यन्नाशनान्तेषु गर्भाधानादि अन्नप्राशनान्तेषु कर्मसु गुरुसितयोर्बाल्यवार्धे च परमोदो गुरुशक्रमूढत्वं न जह्या
 त। कस्मात्तेतोः। कालस्य रोधात्। यतः शाखेशगर्भाधानादीनां अन्नप्राशनानां कर्मणां कालनिरोधः कृतोस्ति। तस्मादेतोः
 होरगुरुं सिंहं स्थितं बृहस्पतिं याम्यमयनं दक्षिणा यनं उनाधिमासोक्षयमासो धिमासो न त्यजेत्। कालस्य रोधादित्यत
 स र्दबुध्यावगंतव्यं। तद्यथा। प्रसूतिसमय एव जातकर्म विहितं तत्रातिकालनिरोधात् किमप्यस्तादिकं न चिंत्यं। अन्नान्न
 तंतुमासेषु च मेवेति विक्लयेन मासद्वये विहितं तत्रयस्मिन्मासे मोदोदि कं न स्यात्तत्र कर्तव्यं। कालस्य सावकाशत्वात्। तयो
 धिमासयोर्थेदि सिंहस्य गुरुवोदि निरोधः स्यात्सोप्यव्रतचिंतनीयः। एवं गर्भाद्यन्नाशनान्तेषु विचारणीयं। अनन्यगतिकं कुर्यात्

षोडश्यागांकसंस्त्रो २५५१११०१॥ अथ जलनिधन अभंगे १२१२१८॥ १२१९०॥ अथेन विहः शस्तो निष्टोपि वामं गु
 भद्रहखचरेवेधितो नोष्टमस्त्रः॥ शुक्रमाधादिपंचस्विनिशमदिबसे प्राग्दले द्रो वतंसत्यक्तानध्याय रिक्ता २५५१११०१॥
 तिथिमुनि ७ मदनो १२ अंश भागं प्रदोषं ॥ २५॥ द्विधायागां कसंस्त्रो गुरुस्तदा शुभः स्यात् । तदा कदा । यदि व्ययजलनिधन
 अभंगेः खचरे नो विद्यः स्यात् । द्वितीयं । इषुः पंचमं । आय एकादशं । अगाः सप्तमं । अंकानवमं । एतसंस्त्रो गुरुः ॥ ॥ व्ययोद्वा
 दशं । जलचतुर्थं । निधनं अष्टमं । त्रयः तृतीयं । अभंगं दशमं । एतसंस्त्रेः खचरे मदिनो विहो भवति तदा शुभः स्यात् । विधितश्चेदशुभ इत्य
 र्थः । अनिष्टोपि व्ययजलनिधन अभंगोपि वामं विद्यः सन द्विधायागांकसंस्त्रेः खचरेवेधितः सन्नित्यर्थः । इहास्मिन् व्रतबंधे विवाहवापु
 भाः स्यात् । नोष्टमः । अष्टमस्त्रे विधितोपि शुभं नदः स्वादित्यर्थः । सोनिका ल्हादौ त्रिगुणा चैना देव रक्ष भदः स्यात् । तथा च चहस्पतिः
 । रजस्वलायदा कन्यायुग शुद्धिं न चिंतयेत् । अष्टमं विप्रकर्तव्यो विवाह स्त्रिगुणा चैनादिति ॥ ॥ अथोपनयने मासादिकमाह । शुक्रदिनि । शु
 क्रशुक्रपक्षे । माधादिपंचक । मासेषु तेषां तेषु । इन शुभ दिवसे । इनः सूर्यः । शुभाः वर्धमाने दुबुध गुरु शुक्राः । एषां दिवसस्तस्मिन्
 । अङ्कः प्राग्दले दिवसस्य पूर्वार्धे । व्रतं उपनयनं सत् । शुभं स्यात् । किं कला । अने अध्याय रिक्ता तिथिमुनि मदनान् । चंद्रभागे च
 त्यक्ता अनध्यायावश्यमाणाः । रिक्ता तिथयो चतुर्थो नवमी च तुर्दश्यः । मुनिः सप्तमी । मदनश्च पोदशी । एतान् चंद्रभागेः कर्काशः
 । पापांशादिकं पुरेव निषेधितं । प्रदोषानध्याय प्रकरणोक्तः तस्य त्का ॥ ॥ अथ नक्षत्राणां ॥ शस्तो द्विशाग्निशाकांतकपि
 तरहितैः सर्वभैरवैर्जिबधो वेदशेजे बला द्ये गुरु सितकुज वित्संज्ञका वेदपाः स्युः । स्वर्शो चांशेषु सोम्याः श्रुतिपतिरपि चैकं
 कोणा ११२१०१५१०१॥ स्थिताः स्युर्वर्णी वेदार्थवेत्ता पशुगृहधनवानत्रमं देत्यसेवा ॥ २६॥ उक्तं च । मघाच भरणी ज्येष्ठा विशाखा च

वस्तुनिका । नक्षत्रपंचकं प्राज्ञैर्नयात् व्रतबंधनेति । कस्मिंस्तति । विदेशे वेदप तौ जे बुधे चला द्ये सति । स्थानादिबलसमृद्धे सति ॥
 ते के वेदेशा इत्ये पक्षायामाह । गुरु सितकुज वित्संज्ञकाः क्रमाद्वेदपाः स्युः । गुरुः ऋग्वेदस्य । सितः शुक्रो यजुर्वेदस्य । कुजो भौमः सामवे
 दस्य । वित् बुधोऽथर्ववेदस्य पतिरित्यर्थः । अथ लुग्नगोचरमाह । स्वर्शो चांशेषु सोम्या इति । सोम्याः स्वाच्च स्वभांशे वर्तमानाः
 श्रुतिपतिरपि वेदपतिरपि स्वाच्च स्वभांशे वर्तमाने अथदि केन्द्रकोणा स्थिता स्युस्तदा वर्णी व्रतचरि वेदार्थवेत्ता स्यात् । न केवलं
 वेदार्थवेत्ता स्यात् । अपितु पशुगृहधनवानस्य । अत्र केन्द्रकोणे केन्द्रनिकाणे मंदेशे नोसति अंत्यसेवी अंत्यजनसेवकः स्यात् । कस्मात् केन्द्रकोणे
 शनिर्न भवितव्यः । उक्तं च संग्रहे । केन्द्रस्थितैरिनाद्ये नृपसेवितृक्रियोत्तरति । वेदाभ्यासी यज्ञा क्रतुकर्ता हीनसेवको भवतीति ॥ ॥
 लुग्नगोचराह । चंद्रः क्रूरविलग्नशशिसितनुपाः षष्ठगेहे सितोत्प्रे १२ सर्वरंध्रे । बटुघ्नाः कंचतनुग इन श्रेष्ठ उच्चैर्दुरेके । विंध्यामोड्युक्तक
 ले स्थिर चरहरिजस्युत्तरादयहीनेमोड्युर्ध्वं । गणेशं गिरमपि विधिवत् पूजयित्वा रमेत ॥ २७॥ चंद्रः क्रूरविलग्नस्य च । शशिसित
 ननुपाः षष्ठगेहे । सितः शुक्रः शेषसंगमं । सितोत्प्रे १२ सर्वरंध्रे । रंध्रं अष्टमं स्पष्टं । एतप्रत्येकं बटुघ्नाः । बटुमेवका भवति । कंचा कंचिद
 न्यलुग्नभावेतनुगः । लुग्नगः इनारविः श्रेष्ठः स्यात् । उक्तंमोड्युपदले । शुभरो बलवान् भानुर्लेग्नगोदशमस्तथा । सर्वशाखाधिपोयस्मा
 त्सर्वेषां व्रतबंधने । सर्वशाखाधिपो भानुः केचिद्चुर्महर्षयः । तस्माद्दुत्यतराभावे लुग्नस्थोर्कः प्रशस्यते इति । उच्चैर्दुरेके । एकेन मुनयः
 उच्चैर्दुः उच्चस्थ चंद्रतनुगः श्रेष्ठ इति वदति । तद्वाक्यं । चंद्रोदये भिशस्तः स्यात् । शयरोगी च स्यात् । अभिशस्तो मनां मिथ्याभिश
 स्तः । मिथ्याभिशं सि । अनेने दंपातकं रुतिमिति यः । नो क मिथ्या वदंति स अभिशस्तः । एवं वि धः स्यादित्यर्थः । शयरोगीत्यादि

मन्यता। कुर्यादनिशारिकांषधीसध्याचजन्ममं॥ यजयोदतिनाबदयचना॥ अभिसंसातशोरनिर्णयसार्धवृत्तेनाह॥ ॥ तत्रादौ अमुं ज्ञानाह॥ भुक्ता
भ्यक्तोपवासीश्वरजनयुवतीप्राग्वयस्कः श्रवणीयात्रायुद्धान्मरवायकृतदिनविधयोस्त्यवकास्तेनमुञ्च्यः॥ सीमंतोर्ध्वनयुनरवकचलवनंदर
देशप्रयाणंरक्षणेः समुद्रपूतिमत्तहरणस्यादतेवश्यकायीत॥ २१॥ शौरं चोक्तभादोगादितमथरविक्षेत्रगंगाधराग्याधानेपित्रोर्विनाशेति
जन्मपकथनेसर्वदाशौरमिष्टमित्रत्रयकर्तृदत्तमहर्निशेपंचमेवव्रतात्प्राग्विद्यांरंभात्कालेक्षरविधिरष्टसौम्यसंज्ञेयनेक॥ २२॥ भुक्कृतमहर्
नः॥ अभ्यक्तः कुर्यात्तज्जनः॥ उपवासीप्रसिद्धः॥ इत्येवजनोराजसेवकः॥ समर्थोवा॥ युवतीश्रीसोभायवती॥ प्राग्वयस्कः॥ प्रथमवयस्कः॥ पंचाशद्वर्षः॥ पर्यंतपूर्ववयः॥ योगीराजयोगी
गीतादोप्रसिद्धः॥ यात्रायुद्धोन्मुखायात्राप्रयाणं॥ युद्धं प्रसिद्धं॥ नेप्रतिवेउन्मुखाः॥ सन्मुखाः॥ युद्धोन्मुखाश्चेत्यर्थः॥ अस्त्यवकाजीवसितकः॥ कृतंदि
नकर्मभाक्किंयेनासौकृतदिनकर्म॥ एतेनमुञ्च्यमुंडनादीनभवन्ति॥ अवश्यकार्यादतत्पुनरुक्तमत्रानुसंधेयंयत्रआवश्यंमुंडन
कारणंभवतिनत्रापश्यंमुंडनः॥ अथशौरनिषेधप्रसंगाद्दुर्विणीपतेनिषिद्धंसापवादमाह॥ सीमंतोर्ध्वमिति॥ सीमंतोर्ध्वसीमंतोन्नयना
दूर्ध्वपत्युःकृतसीमंतसंस्कारायाः॥ पत्युर्भर्तुरवश्यकार्यादतेनरवकचलनादिकंनस्यात्॥ नरवकचलवनंनरवकेशकेदनं॥ अन्यत्सुगमं॥ अवश्यका
यादतेनस्वादित्यनेनआवश्यकेनदोषइत्यर्थेसिद्धं॥ यथापितृभरणे शौरादिदेशविषुवेदेशान्तरगमनंइत्यादिविवरणयाआवश्यकेनदोषइत्यर्थः॥ कृत
ग्याधानस्यमुंडनपक्षांगीकरिमुंडनमावश्यकमासिमास्युपासनिक्तस्यपक्षेअग्निहोत्रमिति॥ अथोक्तेभ्याः॥ नैषांशौरार्थेनक्षत्रादिकमाह॥ नैलोक्तभादो
शौरंगदितं॥ चोक्तार्थेउक्तः॥ चोक्तः॥ सचासौभादिश्वनस्मिन्नक्षत्रविध्यादिकालेशौरंगदितंप्रोक्तं॥ अथशौरनिमित्तान्याह॥ रविक्षेत्रगंगाधराग्याधा
नेपित्रोर्विनाशेइत्यादिरविक्षेत्रभास्वरक्षेत्रप्रयागः॥ अधरोयागः॥ अग्न्याधानंप्रसिद्धं॥ तस्मिन्पित्रोर्विनाशोमरणंतस्मिन्निद्रावपकथनेब्राह्मणा
शायाराजाज्ञायांसत्यांसर्वदाशौरंइदंस्यात्॥ शौरिनक्षत्रादिनियमीनास्तीत्यर्थः॥ उक्तंच॥ वृत्तेशने॥ भुक्ताभ्यक्तनिरासनेरिसादि॥ स्तमाउक्त्या॥ आज्ञया

नरपतेर्द्विजन्मनामिसादि॥ इहस्पतिः॥ राजकार्येनियुक्तानांनराणांभूषसेविनां॥ श्मश्रुलोमनरवच्छेदेनास्तिकालविशोधनं॥ रा
जयोगीपुंश्चिवमातापित्रोश्चजीवतोः॥ मुंडनं सर्वतीर्थेषुनकुर्याद्दुर्विणीपतिः॥ स्मरत्यंतर॥ सिंधुस्नानंद्रुमछेदवधमंत्रेनवाह
नं॥ विदेशगमनंचैवनकुर्याद्दुर्विणीपतिः॥ शौरंनैमित्तिकंकुर्यान्निषेधेसत्यपिध्रुवं॥ पित्रोःप्रेतविधानेचदोषस्तत्रनविद्यते॥ गंगायांभास्वर
क्षेत्रेमातापित्रोर्मतेनहि॥ आधानेसोमपानेचषट्सुशौरंविधीयते॥ अंतर्वत्यांतुजायांतीर्थेशौरंनकारयेत्॥ प्रेतवाहादिकंचैवसीमं
तोन्नयनादमु॥ पंचाशद्वायनात्पूर्वशौरंनैमित्तिकंविना॥ नकुर्यात्तदूर्ध्वंतुस्वेच्छयावपनंचरेत्॥ ॥ अथाक्षरारंभवृत्ताहनाह॥ मित्र
त्यर्केति॥ मित्रादिभिर्नैक्षत्रैःजन्मतःपंचमेवर्षेव्रताद्भनबंधनात्प्राक्प्रथमतःविद्यारंभोक्तकालेवश्यमाणलक्षणैराक्षरविधिःप्रथ
माक्षरारंभविधिःशुभस्यादित्यध्याहारः॥ कस्मिन्मतेसौम्यसंज्ञेअयनेअर्केसति॥ कथंभूतेसौम्यसंज्ञेअयने॥ अघटे॥ नविद्यतेघ
टोयस्मिन्तततथातस्मिन्कुंभरहितउत्तराय॥ नइत्यर्थः॥ ब्रह्मतुल्येयनलक्षणं॥ कर्कमृगादिषट्केवतेवायनेदक्षिणसौम्यकइति
॥ मित्रंअनुराधा॥ अर्केहस्तप्रयं॥ अदितिःपुनर्वसुः॥ इंद्रेज्येष्ठा॥ अंतिमरेवती॥ हरिश्चवणः॥ तुरगोअश्विनी॥ शेषप्रथममेवव्याख्या
तं॥ व्रतात्प्रागित्यनेनव्रतबंधादुपरिनिषेधोऽर्थोस्तिथिः॥ पंचमेवर्षेपठनंरुच्याव्रतबंधोमेववक्ष्यति॥ तथाचोक्तंचहस्पतिना॥ द्विती
यजन्मतःपूर्वमारभेताक्षरात्कधीरिति॥ नसंहः॥ अक्षरस्वीकृतिःप्रोक्ताप्राप्तिपंचमहायने॥ उत्तरायणगिर्यैकुंभमासंविजयेदिति
॥ ॥ अथब्रह्मक्षत्रविशांभुरभ्यंगोणंचव्रतबंधकालंवृत्तेनाह॥ विप्रदेर्गर्भतोऽष्ट८ शिव११ रवि१२ मितेजन्मतोवाव्रतंस्याद
त्रानिष्टेपिजीवोऽनिमिषराविमधौकायेमब्दस्पदाद्व्योत॥ स्वाब्दादूर्ध्वंक्रमादाद्विगुणिदशरंशेनिंद्यमब्दक्रमेणपंचा५ द्वा८ का१२
इतोवाप्रपठनरुचितः॥ रास्तमेवांतदाहुः॥ ॥ गभेतः॥ गर्भाधानान्नजन्मतोवाअष्टशिवरविमितेअब्देविप्रदेर्व्रतंस्यात्॥ वि

प्रस्याष्टमे। क्षत्रियस्य शिवमिते एकादशे वैश्यदा दशे वैश्यस्यात्। अत्र स्वस्ववर्षे जीवे गुरो अनिष्टे अशुभे पितृ तौ व्रतं कार्यं। क। अनिमिष
परविमधौ। अनिमिषरविः। अनिमिषरविः। अनिमिषरविणा विशिष्टे मधुः। अनिमिषरविमधुस्तस्मिन्। अनिमिषो मीनः। मीन
स्तेरवो सति चेत्त्रे व्रतं कर्तव्यमित्यर्थः। कुतः। अशब्दस्य दाब्ज्योत्। वर्षवत्। तदुक्तं संग्रहे। शुद्धिर्न विद्यते यस्य वर्षे प्राप्तेष्टमे यदि। चेत्
मीनगते भानो तस्योपनयनं शर्तः। जन्मभादष्टमे सिंहो चेत्वाशपुत्रे गुरो। मौजी बंधः शमः प्रोक्तः। चैवे मीनगते रवौ। अशुभेष्टे ग्रहाः
सर्वे शुभगोचरगा अपि। शांतिभावात्तमनेव यात्यब्दः कालमत्युषदिति। अथ गौणकालमाह॥ ॥ स्वाब्दादूर्ध्वं क्रमादिति। स्वा
ब्दात्स्ववर्षादूर्ध्वं क्रमात्। आदिगुणितशरदः द्विगुणित चासौ शरच्च द्विगुणतशरत्। वर्षं तामर्यादा कृत्येति तत्रातस्याः। अब्दक्रमे
णानिद्यं। एतदुक्तं भवति। स्वाब्दादूर्ध्वं द्विगुणितस्ववर्षपर्यंतं अब्दक्रमेणानिद्यं। तद्यथा। ब्राह्मणस्य अष्टमं वर्षं मुख्यं तद्विगुणितं
षोडशं। अष्टमवर्षात्षोडशवर्षपर्यंतं ब्राह्मणस्य। एकादशवर्षाद्द्वाविंशपर्यंतं क्षत्रियस्य। द्वादशवर्षाच्चतुर्विंशवर्षपर्यंतं
वैश्यस्य। अब्दक्रमेण उत्तरोत्तरं निद्यं। अर्थादतर्ध्वं अनधिकरिणो भवन्ति। तदुक्तं संग्रहे। नृपा १६ कृति २२ जिना २२ दं
तं नाति कालस्ततः परं। पतित्यं स्यादव्रतादेर्ब्राह्मणस्तोमो विरोधनमिति। तथा च काल्याणनगरह्ये। आषोडशाद्वर्षाद्द्वाह्यणस्य
नातीतः कालो भवत्याद्वाविंशाद्वाज्यस्य चतुर्विंशाद्देश्यस्य तर्ध्वं पतितसा वित्री काजवति। नैनानुपयेषु नो ध्यायेषु
न याजयेषु न चैभिर्व्यवहरेषु। कालातिक्रमेणियवन्निषु रुषं पतितसा वित्रिकाणामपत्ये संस्कारो नाध्यापनं च तेषां संस्का
रेषु ब्राह्मणस्तोमेनेष्टा काममधीरन्यवहार्या भवन्तीति वचनादिति॥ ॥ अथ स्वाब्दान् प्रागपि अध्ययनेनोक्तव्यात्॥ ॥

सोमवारो निनिंदितः। क्षीणत्वात्। अत्र नारदः। अपर्वरिक्तति। शिषु शक्रे ज्येष्ठे दुवासं रेदुत्यादि। बृहस्पतिः। सोमवारो सिते पक्षे क
क्षपक्षेति गर्हितः। बुधवारः शुभः प्रोक्ते पापग्रहपुने बुधे। पापग्रहाणां वारादो विप्राणां शुभदारवः। क्षत्रियाणां धर्मासूना
विद्वद्ग्राणां शानिः। कर्मरिक्तिकेः व्यंशद्व्यादियुक्ता क्रिदुभिः। अंशो दे इति व्यंशं रेवत्युष्विनी। व्यादित्यं पुनर्वसुपुष्यो। शक्रं ज्येष्ठा
रं दुष्टगहस्ते। पुनः के। इति हरितस्त्रिभिः। इति हस्तः। हरिः श्रुदुणः। साभ्यां नित्रिभिः। हस्तात्रिभिः। श्रवणात्रिभिरित्यर्थः। त
था च नारदः। दत्तादिनीज्येष्ठे द्रुपभातिशुभान्यतः। बौलकर्मणि हस्तक्षीलाः। नीणि। नीणि बुधिविष्णुभात। इति सूनेकांशकी
शुक्राः। अत्र बौले मृत्युदास्युः। सूने सप्तमे। अर्काशकिं शुक्राः। अर्कः सूर्यः। आरोमोमः। अर्कस्यापत्युपाकिः। शानिः शुक्रः
प्रासिद्धः। एते च तारः मृत्युदास्युः। चतुर्णां सामान्यफलमुक्तं। वसिष्ठेनात्र विशेषफलमुक्तं। जामिने भास्करे क्षौरे मृत्युः स्याद्भूमिना तथा
शुक्रसौख्यविना। शः स्यान्मंदभाग्यं शनैश्चरेति। अत्र चतुर्णामपि सामान्यं मृत्युफलमुक्तं तद्वारिद्र्यात्तरणं वरमिति न्यायेनेति
नरायः। गतकविनिखिला मृत्युगामृत्युदास्युः। गतः कविः शुक्रं येऽथस्ते गतकवयः ते च ते निखिला मृत्युकरहिताः सर्वे मृत्युगाः
अष्टमगाः मृत्युदास्युः। अत्र बृहस्पतिः। अष्टमगानगाः सर्वे नेष्टाः शुक्रविवर्जिताः। शुक्रस्तु निधुने क्षौरे सर्वसं पत्त्रदः शिरीरि
ति। व्यञ्जः संतो लक्ष्मः। विगतः अक्षय्यं दोषेऽथस्ते व्यञ्जः। एवं विद्याः संतः सद्गुरुः श्वेदं हि रताः सद्गुरुः अंसाद्वादेश
द्याः। शोभनास्युः। नारदः। बौलान्नप्राशने शस्ताः सौम्यारंध्यः। योषणा इति। अन्यच्च। नने धने से शीनाः। शोषेष्टा
स्य विवर्जित इति तस्यैव चर्तः। अन्यत्तु न बलं हवत्। त्यज्युर्हं शिनोरात्रि सध्यचरिक्ताः। गृहः पृथी। शशी। पूर्णिमास्य

निरुक्तं पक्षे लुग्नस्य चंद्रबलमुक्तं। सिते पक्षे भवेद्य ज्येष्ठादिस्थं। अयं लोकः पुनः संस्कारविषय इति प्रतिभाति। यतः कृष्णपक्षे चंद्रबलमुक्तं। तस्य दिवा असंभवत्। पुनः संस्काराहं स्य तु कर्म लोप्य भवत्। रात्रौ अपि संस्कारो विहितो नान्यस्य॥
 प्रथमव्रतबंधः सुसर्वे प्रथमकारे दिवेव पूर्वो विहितो न रात्रौ। अतः कारणादिदेव न पुनः। संस्कारविषयः प्रतिभाति। पुनः संस्कारनिमित्तानिरासमाशेहणादीनि धर्मशास्त्रं प्रतिस्थानि। तादृशं वाक्यं रत्नमालायां। त्रिषद्वर्गो के स्विधनास्तु कर्मगणं द्विस्त्रिषदाः शनिराहुभोमाः। सर्वचला भेद्विचित्रेण के द्रुगाः शुभाभाः शुभाभ्युन्नतबंधकालेति। अत्र तृतीयस्य षष्ठस्य सूर्यस्य सरात्रिगतलये संभवः। नारदेन तु लुग्नस्य चंद्रो निर्दिष्ट एव। तद्वाक्यमेवं। सोऽब्रुवन् संस्थोऽपि शीतां शुभ्रति नोऽपि। लुग्नगः। तं करोति शिशं निः स्वसततं स परो गणमिति। अन्यलुग्नबलावलं पूर्ववत्॥ ॥ अथ विद्यारंभं चत्ताहं नाह॥ ॥ विद्यां मौज्युक्तं कालेति। मौज्या उर्ध्वं नेन मौज्या प्रमोऽप्युक्तकाले विद्यामारभेत। मौज्यर्थमुक्तः मौज्युक्तः स चासौ कालश्च तस्मिन् विद्यां वेदं आरभेत। मौज्या उर्ध्वं मित्यनेन मौज्या प्राकृताधिकारः सूचितः। किंचत्ता। गणेशं गिरमपि सरस्वतीमपि विधिवत् विध्युक्तमार्गेण पूजयित्वा। कथं भूते मौज्युक्तकाले। स्थिरचरहरि ज्युत्तरब्राह्मणे। स्थिरचरहरिजं स्थिरचरलुग्नं। निरुद्धा मुत्तराणां समाहारश्चुत्तरं। ब्राह्मणं रोहिणी। एभिर्हीनैरहिते मौज्यर्थे एतानि गृहीतानि विद्यारंभेन आद्याणीत्यर्थः। द्व्यंगे लुग्नैस्तु विद्याभिः स्थिरे जा उर्ध्वं चरं भ्रमः। इति अनुवात्॥ ॥ अथ केशान् मौजीविमोक्षं चत्ताहं नाह। केशान्तं चो लवत्त्यान्तपमित १६ शरदीत्याहुरार्या व्रतो के काले मौजीविमोक्षं गुरुबलं मनयोर्ना वलोक्ष्य स्तुभीभिः। केशान्तं कर्मन्तप मितशरादिषोडशे वर्षे चो लवत्त्यादित्याचार्यः। सर्वचोले। कर्मन्तप्याह्यमित्यर्थः। व्रतो के काले मौजीविमोक्षमाहुः। सुगमं। अनयोः केशान्तमौजीविमोक्षयोः गुरुबलं स्तुभीभिः कबुद्धिभिः नावलोक्य। सर्वत्रत्याज्यप्रकारेणादितं विलोक्य॥ ॥ अथ श्रद्धास्य मौज्यभावात्तदुदितनिधिः नस्ततो मेज्यशुक्ले चत्ताहं नाह॥

उपनयनकालमाह॥ पंचांशं काव्रतो वेति। पंचमाष्टमनवमवर्षेभ्यः सकाशात् एषां ब्रह्मक्षत्रविशां क्रमेण पठनरुचितः वेदादिषु नैठे रुच्यात इतं रास्तमाहुर्मुनयः। उक्तं च संग्रहे। ब्रह्मवर्चसं उर्ध्वं विद्यायुः श्रीः चैशः सरवं। विप्रादेरुपनीतस्य पंचांशं काव्रतः फलमिति॥ ॥ अथ न गुरुबलावलमाह चत्ताहं नाह। राशेः षट्त्रयाद्यखण्डे। ५। ३। १॥ १०। गुरु रिह शुभदः पूजया स्यात्तया विप्रांस्तो बुद्धोष्टमो। १२। ४। ८। नोयदि निजगृहगस्तु गंगोत्रापि शस्तेः॥ एवं कन्यर्क्षतः स्यादतिरगुणिनो लब्धये वातिकालेऽनिष्टोपि हृदिरच्योऽष्टमभवनगतः शोभनः स्यात्त्रिरच्यः॥ २४॥ राशेर्जन्मराशेः सकाशात् षट्त्रयाद्यखण्डो गुरुः इहास्मिन् व्रतबंधे पूजया शुभदः स्यात्। षट् षष्ठं। त्रयस्तृतीयं। आद्यं जन्मराशिः। खंडशमं। एषु तिष्ठतीति तथा। तथापि पूजया विप्रांस्तो हृदराः अंबुष्ठश्चतुर्थः। अष्टमः नोऽष्टमदः स्यात्। पूजयाप्यशुभदः स्यादित्यर्थः। सयदि निजगृहगः स्वगृहगः धनुर्मीन गइत्यर्थः। तुंगोवायदि भवति तदा दुष्टस्थाने पुपर्वतमानः शस्तः स्यात्। अस्य तु गं कर्कः। अथोदुक्तस्थाने नोऽन्यस्थानगः शुभदः स्यात्। कन्यर्क्षतः कन्याराशेः सकाशात् एवं उक्तवत् शुभाशुनः स्यात्। अतिरगुणिनो वरस्य लब्धये अतिकाले वा अनिष्टोपि गुरुद्वंद्वशब्दोऽष्टमः द्विरच्यः षट्त्रयाद्यखण्डस्य शास्त्रे या पूजा क्ता तत्प्रमाणतो द्विरच्यः। तेनाहं गुणार्चनेन शोभनः स्यात्। एवं सामान्येनोक्ता अष्टमस्य विशेषमाह। अष्टमभवनगतः त्रिरच्यः तेन शोभनः स्यात्। अत्र च हस्यतिः। स्रवचापकुलिरस्त्रो जीवोप्यशुभगोचरः। अतिशोभनतादद्यादिवा होपनयनादिषु। व्रते जन्मत्रिवारिस्त्रो जीवोपिष्टोर्चनात्कृतः। शुभो निका ले तु योष्टव्यस्थो द्विगुणा वना तः। उद्धाहृतत्वे। कन्यर्क्षो द्विस्तु वदनाय नवमेऽष्टे गुरुश्चान्यथा पूज्यां तत्प्रकारेण काल इह नुः प्राप्ते द्विरच्यः शुभः। रिः पांबुनि धनाभोगे र्यदि स्वगेऽष्टेऽपि विद्वेप्य स न वामं विहृदहेष्टे न निधने वेधस्त्रिरच्यः शुभ इति॥ ॥ अथ गुरोर्वाभवेधमाह॥

भीरुवरयोः। प्रेष्यशयोः। प्रेष्यशेव कः ईशः स्वामी। तयोश्च त्रैलोक्ये। वज्रयेत्॥ ॥ अथ गृहवेरं विवक्षुस्तावद्राशिनाथानाह। भेशामं
 रुवुचंरुवुचंरुगुशाः शोगुः क्रियात्सूर्येवमित्राणीत्युक्ते जेदवः शनिसितोरात्रविधोर्नोरिपुः। मित्रे सूर्यबुधौ कुजस्य विदरिः सूर्ये दुजीवा
 हिताज्ञस्यार्कास्युजितोहितो विधुररिः सूर्यः सितज्ञावरी॥ ४॥ मित्राण्यर्के कुजे दवोयभगुजस्यरि रवींद्रहितो मंदज्ञो च शनेः कुजे दुरवयो
 नेष्टाः सितज्ञोहितो। क्रियाशेषात्सकाशात्। मानांशाशीनामीशाः भेशाः एते क्रमेण स्युः। मंगलमेधस्य। शरुकोचस्य। इत्यादि
 स्पष्टं। रवेः सूर्यस्य ईज्यकुजे दवो मित्राणि। ईज्यो गुरुः कुजो भोमः ईंद्रश्चंद्रः। एते मित्राणि सहृदः। शनिसितोरात्र। शनिः प्रसिद्धः। मि
 तः शक्रः। एतेशात्रवेरिणो। अर्थादन्ये उदासीनाः॥ ॥ विधोर्नोरिपुः। विधोश्चंद्रस्य रिपुर्नोस्ति। सूर्यबुधौ मित्रे। अन्ये उदासीनाः
 ॥ ॥ कुजस्य भोमस्य विदुः बुधोः रिः वरी। सूर्ये दुजीवाः हिताः मित्राणि। अन्यो समो॥ ॥ जस्य बुधस्य अर्कास्युजितो रविशुक्रो हि
 तौ मित्रे। विधुश्चंद्रोऽरिर्वरी। अन्ये समाः॥ ॥ सूर्ये गुरोः सितज्ञो शुक्रबुधो अरीवेरिणो। अर्के कुजे दवः रविभोमचंद्राः मित्राणि। अन्ये स
 मः॥ ॥ भगुभुवः। भगो भवतीति भगुभूः तस्य भगुभुवः शुक्रस्य रवींद्रसूर्यचंद्रोरात्रवेरिणो। मंदज्ञो शनिबुधोहितो मित्रे। अन्ये
 समो॥ ॥ शनेः कुजे दुखयः अरयः वेरिणः। सितज्ञो मित्रे। अन्यः समः॥ ॥ अथ गणमाह। पूर्वार्द्धांतक कोत्तरं नरिस्सरे कौत्यादि
 ज्यानि लेदुश्रुत्य श्विनी मित्रमन्यदस्सरे देत्येर्नृणां स्यान्नृतिः॥ ५॥ ॥ ५॥ वेति। श्वोस्ति स्तः। आर्द्रा प्रसिद्धा। अंतकं सरणी। उत्तरास्ति
 सः। एतन्नक्षत्रनक्षत्रं नरि सवति। नृणामित्यर्थः। अर्को हस्तः। अंतरे वती। अदितिः पुनर्वसुः। ईज्यः पुष्यः। अनिलं स्वाती। ईंद्रमृगः॥
 श्रुतिः श्रवणः। अश्विनी प्रसिद्धा। मित्रमनुराधा। एतन्नक्षत्रनक्षत्रं सूर्ये देवे सवति देवगमित्यर्थः। अन्यत् उर्वरितं नक्षत्रनक्षत्रं अस्सरे सव

लेने मास्युपमेये विहिते छुरिकाबंधमाहुः॥ २०॥ ॥ श्रद्धाणां भौं ज्यजावात्तदु दिततिथि भेभौं ज्युक्तीतिथेन सवे अनस्तभो मे उपशुक्ते। उरितैर्भौं
 मगुरुशक्रैः। व्यारे वारे। आरौ भोमस्तइहितवारे लवेन वांशेयत्रकुत्रापि लगे भोमनवांशवर्जित इत्यर्थः। उपयमविहिते मासि। विवाहोक्तमा
 सः। विवाहोपयमो समावित्यमरः। छुरिकाबंधं कटिप्रदेशे छुरिकाबंधं मुनयः आहुः। तथा च संग्रहे। श्रद्धाणां राजपुत्राणां भौं ज्यभावेस्त्रवं
 धनं भौं जीवंधोक्ततिथ्यां दो कार्यं भौमदिनं विनेति। तथा च नारदः। छुरिकाबंधनं वश्येनृपाणां प्राककरग्रहान्। विवाहोक्तेषु मासेषु शुक्र
 मशेष्यनस्तरे। जीवेशुक्ते च भूपुत्रे चंद्रताराबलान्विते। भौं जीवंधोक्षेतिथिषु कुज वर्जितवासरे। तेषां नवांशके कर्तुरष्टमोदयवर्जिते। शु
 क्रमे विधौ लग्नषडंशं त्यवि वर्जिते। धनत्रिकोणं केन्द्रं स्तेः शुभे रज्यायारिगेः परेः। छुरिकाबंधनं कार्यं मर्चयित्वा करान्पितृन्। अर्चये
 छुरिकां सम्यग्देवतानां च संनिधौ। ततः सुलग्ने बध्नीयात्कदाचिदक्षणां संयुतां। तस्यास्तु लक्षणं वश्येयदुक्तं ब्रह्मणापुरा। संमितं छुरि
 कायामं विस्तारेणे वताड्येत्। भाजितं गजसंख्येयं अंगुलान्परिकल्पयेत्। शेषं चेव फलं वश्येध्वजाये धनवान्भवेत्। धूमाये मरणं सि
 हजयन्वाये निरो गक ता। धूनला भोचषेत्यंतदुःखि सवति गर्ह मे। गजायेत्यंतस ग्रीति ध्वंक्षे वित्तविनाशनमिति। सर्वत्रत्याज्यप्रकरणे
 दितं विलोक्य। अस्मिन्प्रकरणे कर्णवेधं च तं विना सर्वाणि स्वधरायतानि। इति स्वस्त्युक्तं मुहूर्तमाते उटीकायां माते उवदुभायां गभी
 धानादिसंस्कारप्रकरणं॥ ॥ अथ विवाहप्रकरणं विवक्षुस्तावन्नृधटितं गुणविचारं च द्वादशाभिर्हतेनाह। शुद्धिमित्यादि।
 अतः परमं च ग्रंथे सर्वाणि शार्दूलविक्रीडितानि॥ ॥ शुद्धांगोत्रकुलादिभिर्गुणयुतां कांतां वरश्रोद्धहे हृणो वश्य २ म ३ यो मि
 २। खेचर ५। गणाः ६ कुटुंब ७ वनाडी ८ कमान्। वर्णाद्या बलिना यथात्तरमहींद्र १८ धं गुणे वयं शुभं वर्णा विप्रमुखा सपादि हवरो वर्णो
 त्तमः स्याच्छुभः॥ १॥ वरः गोत्रकुलादिभिः शुद्धां कांतां कमनीयां कन्यां उद्धेत्। विवाहयेत्। चकाराद्विरोधे वं विधो भाव्यः। गोत्र

मु० मा० टी०

मं३
१९

शुद्धिर्ध्यांतरात् ज्ञातव्या। कुलमपि सप्तमीपंचमी निर्णयमपि। एतद्वयग्रंथांतरात् ज्ञात्वा अन्यत्रालोकयेत्। अथ यथोत्तरं बलिष्ठैतकमुमादा
वर्णइति। वर्ण ५ वयं योनिः स्वचराः ५ गणाः ६ कूटं ७ नारी ८ क्रमाद्वर्णाद्यायथोत्तरं बलिष्ठस्युः। अदीर्घं अंशदशाधिकं गुण
वयं यथोत्तरं शुभं स्यात्। तत्राहो वर्णलक्षणमाह। शृणानमीना सुकाशात् विप्रमुखा ब्राह्मणादयो वर्णाः। पुनः पुनर्गणनया
ज्ञेयाः। तद्यथा। मीनो ब्राह्मणः मेषः क्षत्रियः। घृषो वैश्यः। मिथुनः शूद्रः। पुनः कर्षा ब्राह्मणः। सिंहः क्षत्रियः। इत्यादिइदं
स्मिनराशिमेले नर्णोत्तमावरः शुभं स्यात्। नान्यथेत्यर्था सिद्धं॥ ॥ अथ वृत्तादिनवभ्यामाह। नुर्मह्या जलजा वशा विहरया
वश्या विकोप्यादरे रस्यालिर्न शुभो नुर अरु योने ह्यस्युरन्यज्जनात्। नुः नुराशः मनुष्यराशः जलजाः जलचराः
भक्ष्याः तस्यैव विहरयः सर्ववश्याः। विगतो हरिः सिंहो यभ्यस्तथा। सिंहरहिताः सर्वश्या इत्यर्थाः। हरिः सिंहस्य विको
प्याविश्याः कोप्याश्चिकः विगतः। कोप्यायभ्यस्तविकोप्याः। सर्वराशयः सिंहस्य च श्विकरहिताः सर्वराशयो वश्या
इत्यर्थः। अस्यानंतराक्तस्य। हरिः अली च श्विको न शुभः चरी इत्यर्थः। नुः मनुष्यराशः अजरु योने ह्यस्युः। अजरा जल
जाः। हरिः सिंहः एते न ह्यः। मलनं न कर्तव्यमित्यर्थः। अन्यज्जनात् अन्यदृश्यभक्ष्यादिकं जनात् ज्ञेयं। तद्यथा।
मनुष्यस्य गोवशो भवति। अत्र परस्परं मित्रवंच दृश्यते। तस्मादनपामेले शुभं स्यात्। इदमेव म्लेच्छजातीयवधूर्वर
यानशुभं। म्लेच्छानां गोभक्ष्यमित्येवं लोकप्रचारतोपि विचारणीयमित्यर्थः। राशिस्वरूपं ज्ञातकरास्नादवगम्य। इ
दं ज्ञातके। मत्स्यो घटी नृमिथुनं सगदं सवीणं चार्पितरोश्च जघनो मकरो मृगारख्यः। तोली सप्तस्य दंता लवगा च कन्या शेषाः स्वनाम

व

१९

सदृशाः स्वचराश्च सर्वे इति॥ अथ मकुटं योनि कूटो द्वावपि रत्ने नैवेनाह॥ मंगण्यं कूटं ते मियस्त्रगराः शेषं न स चाश्विमादश्वे मायहि
मोगिनः स्वचरं भुकुं भेषाखु भुकुं दुराः॥ २॥ ॥ गोः का लीपशु मुद्रा हिष्यथ पशु द्विद्वे मृगो श्वा कपि द्वौ बभ्रु कपि सिंह वाजि
हरिगोनागाः क्रमाद्योनयः। मिथः परस्परं वधूवरयोर्भेन क्षत्रे गण्ये। वधू नक्षत्राद्वरनक्षत्रं गण्यं वरनक्षत्राद्वधू नक्षत्रं गण्यं। उभेपि
अंकुहतेन वभाजिते कार्ये। शेषं च त्र्यगशराः। त्रिसप्तपंच भवंति। तद्वानसत्। नशो भनं स्यात्॥ ॥ अथ योनिमाह॥
अश्विमादिति। अश्विमात्सकाशात् भान्नक्षत्राणां अश्विमादयो योनयो भवंति। अश्वो अश्विन्याः। इमो हस्ती भरण्याः। अवि
र्मषी लतिकायाः। अहिः सर्पराहिण्याः। मागी सर्पमृगस्य। श्वाश्वान आद्रोयाः। एकमुदुरमुनलीति एकमुकमा
गौरः पुनर्वसोः। मेषः प्रसिद्धः पुष्यस्य। आखु मुद्राजोरो आश्लुषायाः। क्युदुरो ह्योदुरो मघापूर्वा कालग्न्याः।
गौरुत्तराफालग्न्याः। काली महिषी हस्तस्य। पशुमुकव्या अश्वित्रायाः। महिषी स्वात्याः। पशुद्विद्व्या अश्वि
राखायाः। होमृगो अनुराधा ज्येष्ठयोः। द्वयोरपि श्वामूलस्य। कपिवानिरः पूर्वाषाढायाः। होमृभू उत
राषाढा अभिजितो ह्यार्बभूनकुलो। कपिवानिरः श्रवणस्य। सिद्धा धनिष्ठायाः। वाजी ज्येष्ठः। शततार
कायाः। हरिः सिंहः पूर्वाभाद्रपदायाः। गौरुत्तराभाद्रपदायाः। नागो हस्ती रेवत्याः। इतियो निमभिधाय योनिवैरमाह॥ ॥ सिंहं
महिषाश्वमोतुरवनकं श्वेण च कीशा विगो व्याघ्रं च शुक्री निमीरुवरयोः प्रेक्ष्य शयोः संत्यजेत्॥ ३॥ सिंहश्च ईशश्च सिंहं स। सिंह
गजं। एवं महिषाश्वं। ओतुरवनकं। मार्जोरोदुरं। श्वेणं श्वानमृगं। कीशा विवानरमेवकं। गोव्याघ्रं। बभ्रुफणिनकुलसर्पं। इतिवैरं।

मु. मा. टी. २०

भीरुवरयोः। प्रेष्यशयोः। प्रेष्यश्वेव कः ईशः स्वामी। तयोश्च त्र्यजेत। वज्रयेत॥ ॥ अथ गृहवैरं विवक्षस्तावद्राशिनाथानाह। मेशामं
रुबुचंरुबृहन्मगुशाः शोगुः क्रियात्सूर्येवमित्राणीज्यकुजेंदवः शनिसितोशत्रूविधोर्नोरिपुः। मित्रे सूर्यबुधो कुजस्य विदरिः सूर्ये दुर्जीवा
हिताहस्यार्कास्पुजितोहितो विधुररिः सूर्यः सितज्ञावरी॥ ४॥ मित्राण्यर्के कुजेंदवोऽथ भृगुजस्य रिर्वीदृहितो मंदज्ञो च शनेः कुजेंदुरवयो
नेष्टाः सितज्ञोहितो। क्रियामेवात्सकाशात् भानां शाशीनामीशाः मेशाः एते क्रमेण स्युः। मंमंगलो मेघस्य। शरुकोऽथ यस्य। इत्यादि
स्यष्टं। रवेः सूर्यस्य ईज्यकुजेंदवो मित्राणि। ईज्यो गुरुः कुजो भोमः ईदुर्मंडः। एते मित्राणि सहृदः। शनिसितोशत्रू। शनिः प्रसिद्धः सि
तः शक्रः। एते शत्रू वैरिणो। अर्थादन्ये उदासीनाः॥ ॥ विधोर्नोरिपुः। विधोश्चंद्रस्य रिपुर्नोमि। सूर्यबुधो मित्रे। अन्ये उदासीनाः
॥ ॥ कुजस्य भोमस्य विदुर्बुधोऽरिः वेशि। सूर्ये दुर्जीवाः हिताः मित्राणि। अन्यो समो॥ ॥ जस्य बुधस्य अर्कास्पुजितो रिपुश्चो हि
तो मित्रे। विधुश्चंद्रोऽरिर्वेशि। अन्ये समाः॥ ॥ सूर्ये गुरोः सितज्ञो शुक्रबुधो अरी वैरिणो। अर्के कुजेंदवः रविभोमचंद्राः मित्राणि। अन्ये स
मः॥ ॥ भृगुभुवः। भृगोर्भिवतीति भृगुसूतस्य भृगुभुवः शुक्रस्य रिर्वीदृसूर्यचंद्रो शत्रू वैरिणो। मंदज्ञो शनिबुधोहितो मित्रे। अन्ये
समो॥ ॥ शनेः कुजेंदुखयः अरयः वैरिणः। सितज्ञो मित्रे। अन्यः समः॥ ॥ अथ गणमाह। पूर्वोद्दिष्टं क कोत्तरं नरिस्सूर्येर्कांत्यादितो
ज्यानि लेदुपुत्यश्विनी मित्रमन्यदसुरे देत्येर्नृणां स्यान्मृतिः॥ ५॥ पूर्वोत्तिस्त्रः। आर्द्रा प्रसिद्धा। अंतकं मरणी। उत्तरास्ति
स्त्रः। एतन्नक्षत्रनवकं नरिस्सर्वति। नृणामित्यर्थः। अर्को हस्तः। अंतरे वती। अदितिः पुनर्वसुः। ईज्यः पुष्यः। अनिलं स्वाती। ईदुर्मंडः॥
श्रुतिः श्रवणः। अश्विनी प्रसिद्धा। मेत्रमनुराधा। एतन्नक्षत्रनवकं सूर्ये देवे सवति देवगमित्यर्थः। अन्यत्तु वैरितं नक्षत्रनवकं असुरे सव

२०

लने मास्युपमैयो विहिते छुरिकाबंधमाहुः॥ २८॥ श्रद्धाणां भौज्यजावान्दु दिततिथि भौमौज्युक्ततिथि नक्षत्रे अनस्तभोमेज्यशुके। उदिते भौ
मगुरुशक्रैः। व्यारेवारे। आरो भोमस्तद्विहितवारे लवेन वांशेयत्र कुत्रापि लगे भोमनवांशवर्जित इत्यर्थः। उपयमविहिते मासि विवाहोक्तमा
से। विवाहोपयमो समावित्यमरः। छुरिकाबंधं कटिप्रदेशे छुरिकाबंधं मुनयः आहुः। तथा च संग्रहे। श्रद्धाणां राजपुत्राणां भौज्यभावेस्त्रबं
धनं भौजीबंधोक्ततिथ्यां हो कार्यं भौमदिनं विनेति। तथा च नारदः। छुरिकाबंधनं वक्ष्ये नृपाणां प्राक्करग्रहान्। विवाहोक्तेषु भासेषु शुक्र
यक्षेप्यनस्तगे। जीवेशक्रैचमपुत्रे चंद्रताराबलान्विते। भौजीबंधोक्ततिथिषु कुज वर्जितवासरे। तेषां नवांशके कर्तुरष्टमोदयवर्जिते। शु
द्धमेविधो लग्नयउष्टां सविर्जिते। धनत्रिकोणके द्रष्टेः शुभे रज्यायारिगेः परेः। छुरिकाबंधनं कार्यमर्चयित्वा स्मरन्निपट्टन। अर्चये
छुरिकां सम्यग्देवतानां च संनिधौ। ततः सुलग्ने बध्नीयात्कृत्वा लक्षणं संयुतां। तस्यास्तु लक्षणं वक्ष्ये यदुक्तं ब्रह्मणापुरा। संमितं छुरि
कायामं विस्तारेणेव ताडयेत्। भाजितं गजसंख्येयं अंगुलान्परिकल्पयेत्। शेषं चेव फलं वक्ष्ये ध्वजाये धनवान्भवेत्। धूम्राये मरणं सि
हजयं वायतिरो गक ता। धूनला भोचषेत्यंतदुःखि सवति गर्हमे। गजाये संतसप्रीतिर्ध्वोक्षे वित्तिविनाशनामिति। सर्वत्र स्याज्यप्रकरणे
दितं विलोक्य। अस्मिन्प्रकरणे कर्णे वक्ष्ये चत्तं विनासवोणिस्त्रगधरायत्तानि। इति स्वकृतमुहूर्तमातं डटीकायां मातं डवलुभायां गभा
धानादिसंस्कारप्रकरणं॥ ॥ अथ विवाहप्रकरणं विवक्षस्तावनर्घादितं गुणविचारं च द्वादशभिर्दत्तेनाह। शुद्धिमित्यादि।
अतः परमंत्रग्रंथे सर्वाणि शास्त्रे विनीडितानि॥ ॥ शुद्धांगोत्रकुलदिभिर्गुणयुतां कांतां वरश्रोद्धहे हृणो वर्य २ म ३ यो मि
२। रवेवर ५। गणाः ६ कुटं ७ चनाडी ८ क्रमात्। वर्णाद्या बलिना यथात्तरमहीदं १८ ध्वं गुणे क्यं शुभं वर्णा विप्रमुखा द्वादशविहवो वर्णे
तमः स्याच्छुभः॥ १॥ वरः गोत्रकुलदिभिः शुद्धां कांतां कमनीयां कन्यां उद्धहेत्। विवाहयेत्। चकाराद्वारोप्येवं विधो भाव्यः। गोत्र

द्वितीयः। तद्यथा। एषः सममं। तत्त्वस्मात्सकाशात्पथेतेनैलाधरेण सहितं यद्विभवति तदा तद्वाह्यं स्यादित्यर्थः। तत्त्वमिनेमेत्रीभा
 तावात्। सममं अष्टमेन सह न ग्राह्यं। एवमेव ग्राह्या ग्राह्यं विलोकयेत्॥ ॥ अथ ग्राह्यं द्विर्द्विदशमाह। द्विर्द्विदशके सममं द्विती
 यसहितं यदा भवति तदा श्रेष्ठं शोभनं स्यात्। विपरीतं असत्॥ ॥ तत्र सिंहे विशेषमाह। स्त्रिया युग्धरि रिति। विषमोपि सिंहे स्त्रि
 यांकन्या युक्क्युक्तः श्रेष्ठः॥ ॥ अथ नाडीविधमाह। अत्र श्लोके नृतीपांते स्त्रिभिः पदे स्ति स्त्रोना ड्यः सन्विता मूलं प्रसित्यं। इन्द्रो
 ज्येष्ठा। अर्क मंहस्तः। पाशी शततारका। अत्रैकचरणः पूर्वो नाड्यपदा। आदित्यं पुनर्वसुः। अयमा उत्तरा फलुनी। ईशः आर्द्रो। अश्वि
 मं अश्विनी। एभिर्नवभिर्नक्षत्रैरेकनाडी भवति। याम्यं भरणी। इंदुर्मृगः। इंदुयं पुष्यः। मित्रमनुराधा। भाग्यं पूर्वा फलुनी। वसु
 मंधनिष्ठा। स्वाष्टं चित्रा। अंशुपूर्वाषाढा। अहिर्बुध्न्यं उत्तरा भाद्रपदा। एभिर्नवभिरेकनाडी॥ ॥ अन्ये नाड्य इहैकनाडिनवके स्या
 तां द्विमेवेन्नृतिगोदादक्षिणतः क्वचिन्नृपमुखे पार्श्वेकनाडी हिता। मैत्र्या द्विव्यय २। १२। मर्थे नंद। ५। १। मपि सत्पष्टकाष्टकं द्वा
 वश्यतः षड्द्विस्त्री नृगणावरोक्षपगणः सत्कूटमश्वोस्तदा॥ ८॥ अन्ये रुर्वरिते नवभिरेकनाडी। एवति स्त्रोना ड्यो भवति। इह विवाहवि
 वाही षष्ये एकनाडिनवके द्विमेद्वये विधूवरयोर्भेनक्षत्रे चेत्यातां तदामृतिभरणं स्यात्। अथ गौतम्यादक्षिणदेशे क्षत्रियादीनां च अ
 न्यवध्या अलाभे गतिमाह। गोदादक्षिणतः। गोदा गोदावरीतस्यादक्षिणतः दक्षिणदेशे सर्ववर्णो। नृपमुखे क्षत्रियादो सर्वदेशस्ते
 क्वचिदन्यकन्यकाया अलाभे सति पार्श्वेकनाडी हिता शुभा स्यात्। नमध्यनाडी। उक्तं चरलकोशे। अग्रनाडी व्यधे भर्ता मध्यनाडी
 व्यधे दयः। एष्टनाडी व्यधे कन्या भ्रियते नात्र संशयः। समासने व्यधेशी चंद्रवेधे चिरेण तु। व्यधांतरममानेन वर्षे दुष्टं प्रजायतेति।
 आत्मणा विषयं। जठरे निर्धनत्वं च गर्भे मरणमेव च। एष्टे दोर्भाग्यमाप्नोति तस्मात्तां परिवर्जयेदिति। क्षत्रियादि विषयं। ज्योतिः प्रकाशे।

निधनं मध्य नाड्यादं पक्षोपत्योर्नवपार्श्वयो नाड्योरिति। अत्र व्ययः स्थातवैवोक्तः। करग्रहेष्टनाड्योर्ननिंदे इति यद्वचः। तस्मात्त्रियादि विषयंगौत
 मीयाम्यतस्तथेति॥ ॥ अथ पूर्वोक्तानां द्विर्द्विदशादीनां शुभत्वमाह। मैत्र्याग्रहमेत्र्याद्विव्ययं द्विर्द्विदशं मर्थे नंदं पंचमनवपंचसकुंभं स्यात्। वश्या
 दि षड्द्विः षड्काष्टकं शभं स्यात्। वश्यभयो निखेचरगणनाडीभिः। षड्काष्टकं स्यादित्यर्थः। अथ यदा स्त्री नृगणावरोक्षपगणः रक्षोगणः स्यात्तदा त
 मे लनं सत्कूटमश्वोः सत्योः शभं स्यात्। अथ यदा रक्षः स्त्री रक्षोगणा स्त्री नृपुमाननृगणपुरुषः स्यात्तदा वशमुखेः षड्द्विः वशभयो निखेचरकूटन
 डीत्येतेः षड्द्विर्भुतं तमे लनं शुभं स्यात्॥ ॥ अथ नृदूरं सापवादमाह। रक्षः स्त्री नृपुमाननृदा वशमुखेः षड्द्विर्भुतं शोभनं स्त्री भूभानिकटे नृदूर
 रमशभं रवे टाडुमैत्र्याः शुभं। द्योर्के। २। १२। ताम्रसुवर्णमष्टरिपुके। ८। ६। गोयुग्ममर्थ्यांकके। ५। १। रोप्यं कांस्थमथैकनाडियुजिगोस्वर्णोदिदलोद्दे
 द॥ १॥ स्त्रीभादिति। स्त्री नक्षत्रा न्नादिति नृनक्षत्रं यद्विभिकटे समीपे भवति तदा नृदूरं स्यात्। कथं भूतं नृदूरं अशुभं। अशुभफलदं। इदं नृदूरं रवे
 टाडुमैत्र्याः सत्योः शुभं स्यात्। उडुमैत्रीयो निमैत्रीति यावत्। अथ संकटे दुष्टकूटादोदानमाह। द्योर्के इति। द्योर्के द्विर्द्विदशे ताम्रसुवर्णं दत्वा उ
 द्देहेत्। अष्टरिपुके षड्द्विः षड्द्विः गोयुग्मं गोमिथुनं। अथोक्तं पंचमनवमे रोप्यं कांस्थं दत्वा उद्देहेत्। एकनाडियोगे गोस्वर्णानं वस्त्राणि बहूनि दत्वा उ
 द्देहेदित्यर्थः। तथा च राजमार्गं डे। षड्द्विमे गोमिथुनं प्रदद्यात्कांस्थं सरोप्यं नवपंचमेव। नाड्यां सुधेनृनसुवर्णवस्त्रं द्विर्द्विदशे ब्राह्मणतपणं चेति।
 उदाहृतत्वे। ताम्रं हेमधनं व्यथेरजतयुक्तं कांस्थं शरां केरुषं गोदद्याच्च षड्द्विः केद्विजभुजिं स्वर्णं च नाडियुताविति॥ ॥ अथ गुणविचारं विभिरुते
 राह। भू १ वेणे क्यवरोत्तमे वशभश्चैधं २ मित्रयोः स्ववेशशनके भो सद्रुयोरग्नयः ३ मिश्रेतच्छकं तथा तिसह दोर्वदा ४ स्वयो ५ मित्रयो धरा ६
 रेक ७ स्याद्विषतोः स्वभावगुणयोर्द्वौ ८ रवं महद्वैरिणोः १११०॥ वर्णे क्यवरोत्तमे भूरेको गुणो ज्ञेयः। वर्णयोरेक्ययस्मिन् षडिते तद्वर्णं क्यं च। वरः ३ विशके
 तमो षस्मिन् तद्वरो ४ मं॥ वर्णे क्यं च वरोत्तमं च। उभयत्रापि एकं को गुण इत्यर्थः। अर्थस्थाने वरे गुणाभावः। उक्तं च ज्योतिर्निबंधे। एको गुणः
 स द्वावर्णे तथा वर्णोत्तमे वरे। होने वरे गुणः शून्यं केप्याहुः सदृशे दलं मिति॥ अथ वश्यगुणविचारमाह। वशभश्चैधं १ एकस्याधं गुणः॥

वश्यमश्न्ययथा मनुष्याणां जलजावशाः मश्न्यन्व। तत्र अर्धगुणोप्राप्त्यः। एतच्च द्विजादौ ज्ञेयं। द्विजादयस्तु कदाचिद्व्याख्ये पाठे मं जातिमत्स्य
भक्षका भवन्ति न सर्वेषां तस्माद् धूवरजातीति विचार्य योजनीयं। हीनजातौ शून्यं। यतः खं वैराशन के इत्यस्मिन्नेव श्लोके उक्तत्वात्। एवमेव
सिंहस्य सर्ववश्या मश्न्यन्व भवन्ति। तत्र मनुष्याः। वैरि मश्न्यन्व श्विकस्तवैरी। अन्ये वश्या मश्न्यन्व। अथ मित्रयोः परस्परं सह दोर्दयं गुणद्वयं विज्ञेयं
। अत्र विचारः। तत्र स्वजातौ मित्रत्वं प्रकटं। मनुष्याणां मेषवृषाः श्वमृगैः सह मित्रत्वं। तत्र हीनजातीयानां पशवे वश्या मश्न्यन्व तत्र अर्धगुणः। अत्र
न्येव द्वयं। अथ अरिवशके धरा एकैः गुणः। अरिवशकं यथा। मनुष्याणां च श्विकः। सिंहश्च श्विकयोः नित्ये वैरं। च श्विकदष्टः सिंहो मरणं प्राप्नोति
ति लोके प्रसिद्धिः। तस्माच्च गुणाभावः। प्रथमं वश्यलक्षणे अन्यज्जनादि त्पुक्तं तस्मात्सु बुद्धिभिर्विचार्य वक्तव्यं। ममात्रवश्या विचारणे बुद्धि
रेवं स्फुरिता। अत्र यदुक्तं तद्बुधैः शोधनीयं। ननु वश्यलक्षणे कोऽप्यनवश्याहरे रित्येवोक्तं त्वया कथमुक्तं सिंहस्य मनुष्या वैरी मश्न्यमिति सत्यं
। ततश्चोक्तं लक्षणं सर्वसामान्यं। अतएवोक्तं ग्रंथकर्त्रा अन्यज्जनादिति सिंहस्तु न रगजादिभारणे अत्युत्तमः। अन्येषां भारणे उदासीनः
अशदृशत्वात्। उक्तं च। वैरमश्न्ये गुणाभावो द्वयोः सत्ये गुणद्वयं। वश्यवैरे गुणश्चैको वश्यमश्न्ये गुणार्धकमिति। अथ तारागुणा विचारमाह।
सद्भयोः उभेयतः स तारयोः सतोः अग्रयंस्त्रयो गुणाः। एतदुक्तं भवति। भेगण्येकं हते रित्यनेन प्रकारेण उभयतोऽपि यदिसत्तारे भवत
स्तारात्रयो गुणा इत्यर्थः। मिश्रे तच्च कलमिति। मिश्रे एकतः शतातारा। एकतो अशुभातारा। एवं मिश्रे सन्ति तच्च कलं। तेषां त्रयाणां शकलं तच्च
कलं। सार्धे को गुण इत्यर्थः। अन्यथा गुणाभाव इत्यर्थे सिद्धं। उक्तं च। एकतो लभ्यते ताराशुभावे वा शुभान्यतः। तदा सार्धो गुणश्चैकस्तारा
शुद्धौ मिथस्त्रयः। उभयेन शतातारा तदा शून्यं समादिशेदिति। अथ योनिगुणा विचारमाह। अतिरुहदोर्वैराश्वत्वारोगुणाः। मित्रयोस्त
यः। द्विषतो वैरिणो रेकः। स्वभास्वगुणयोर्द्वौ। महद्वैरिणोः खं शून्यं गुणस्यात्। एवं पंच प्रकारेण येनिगुणाः। अस्थविवेकः। अष्टाविंशतिन स

नक्षत्रैकचरणं ५

निर्देशगणमित्यर्थः। दैत्येन्द्राणां मतिर्भवति। स्याद्देवास्तरयोः देवास्तरयोः देवदेवयोः कलिः स्यात्। नमरयोः नृदेवयोर्मध्यमं स्यात्। स्वयोर्म
कस्वोत्तमं स्यात्। अथ उः कटमाह॥ ॥ स्याद्देवास्तरयोः कलिर्नमरयोर्मध्यमं स्वयोः स्मोत्तमं स्यात्। अथ उः कटमाह॥ ॥ स्याद्देवास्तरयोः कलिर्नमरयोर्मध्यमं स्वयोः स्मोत्तमं स्यात्।
मर्थाः कके ॥ शेषार्था विविधा विभेकचरणे भिन्नक्षराश्वेकं भिन्नाष्ट्र्येकं भिन्नयोगार्णखगोनाडीन्द्रनच॥ ६॥ स्याद्देवास्तरयोः पूर्वा
कद्विषयके द्विर्दोशेन स्यान्निर्धनत्वं स्यात्। अर्थो कके वपुत्र्यं अनपत्यत्वं स्यात्। शेषोर्वरिते तृतीये कादशे। चतुर्थदशमे उभयसप्तमे
एकसौ विविधा अर्थाः। धनपुत्रपश्वायैः देस्युः। कथं भूतेशे। विभेकचरणे। विगतं भेकचरणं यस्मात्तत्तथा तस्मिन्। नक्षत्रैकचरणे कूटे
मनिष्टफलं भूयते। एकराशौ भोद्धाहः एकभांशे मतिप्रदेति। एकक्षेत्रं चत्वारो भेदाः। एकराशिभिन्नक्षेत्रं। एकक्षेत्रं भिन्नराशिकं॥
एकराशिनक्षत्रं भिन्नचरणं। एकराशिचरणं। चेति चत्वारो भेदास्तत्रैकराशिनक्षत्रचरणं निर्दिष्टं। विभेकचरणेति॥ ॥ अथ शुभे
कूटे यद्भिन्नक्षेत्राश्वेकं। यच्च भिन्नाष्ट्र्येकं भेदयोर्द्वयोर्गणखगोनाडीन्द्रनचनहि। अत्र किमपि न विज्ञेयं। शुभमित्यर्थः। नन्दूर
वश्यमाणं। भिन्नाष्ट्र्येकमित्यत्र भेदद्वयमागतं भवति। एकक्षेत्रं भिन्नराशिकं। अपरं एकराशिनक्षत्रं भिन्नचरणं। तस्मादेकराशिनक्षत्र
चरणं त्यक्त्वा। त्रिषु भेदेषु गणादिकं न चिन्तयेत्। तत्र गणादिदोष्ये सत्यपि शुभं स्यादित्यर्थः। उक्तं च वृहस्पतिना। एकराशौ यथैक
धिष्ये यथैकराशौ तथैकै। गणनाडीन्द्रनचत्वं ग्रहवैरं न चिन्तयेत्। इति। कालनिर्णये। दंपत्योरेकं नक्षत्रं भिन्नपादे शतावहं। दंप
त्योरेकपादे तु वर्षाते मरणं भुवमिति॥ ॥ अथ ग्राह्यपट्टकाष्टकं द्विर्दोशं वाह। षट्काष्टसमभं च षष्ठसहितं चेन्नोभयं स्यात्
मं भं हिर्दोशं के द्वितीयसहितं प्रेष्ठं त्रिषु यथुग्धरिः। मूलं द्वाकं मपाश्वजेकचरणे इत्यर्थे मेशाश्विभेयोर्म्येहीन्यममिच्यभो
म्यवसुमत्वाष्टं बहिर्बुध्यते॥ ७॥ षट्काष्टसतिसमभं षट्ककंकन्यादिचैद्यदि षष्ठसहितं स्यात्तदा शोभनं स्यात्। आख्यं ग्रा

अथ गुणाविचारमाह । नादेवेति । यत्र नावरः देवः देवगणः वधू मनुजा मनुष्यगणा भवति इह रसाः य इगुणाः ग्राह्याः । तदेपरीत्ये । तयो
 वैपरीत्यं तदेपरीत्यं तस्मिन् रमिताः पंचगुणाः ग्राह्याः । एतदुक्तं भवति । यत्र वरो मनुष्यगणः वधू देवगणा अत्र पंचगुणा ग्राह्या इत्यर्थः ॥
 षट्सांभ्ये । गणसांभ्येष्वगुणाः ग्राह्याः । यत्र अस्वपुरुषः देवगणपुरुषः सुरवधूः देवगणस्त्री भवति । अत्रैकः एको गुणो ग्राह्यः । अन्य
 च उक्तादन्यत्र रवंशं न्यगुणा ग्राह्याः । अथ सकृदगुणाविचारमाह । दुःकृते यदि यो निमेत्र मबलादूरं तदां भोधयो नो चेत्तवं च नयेयि देक
 मिह ॥ ११॥ मांघ्र्ये क्येकरं गुणः । सकृदेवर दूरता भरिपुता षट्भिन्नाराशे कमेपंच ॥ न्यत्र सकृदेकं च गिरयो ॥ यो नाडि भेदे गजाः ॥ १२॥
 दुःकृतेति । दुःकृते द्विहो दशां दोसातिर्यदि यो निमेत्रं अबलादूरं स्त्रीदूरं स्यात्तदां भोधयश्चत्वारो गुणाः ग्राह्याः । नो चेद्यदि यो नि
 मेत्रमबलादूरं न स्यात्तदा रवंशं न्यगुणः । अनयोर्यो निमेत्रस्त्रीदूरयोर्मेघेयत्र एकं स्यात्तदहमरेको गुणः । मांघ्र्ये क्येकं न सत्रैकं च
 रणे रवंशं न्यगुणा ग्राह्याः । अथ सकृदे सतिर्यदिवर दूरता भरिपुता भवेरं यो निमेत्रं च स्यात्तदा षट्गुणाः ग्राह्याः । भिन्नाराशे कमेपंच
 च । भिन्नाराशिश्च एकं । अत्र पंचगुणाः ग्राह्याः । उर्वरिते सकृदे मुनयः सप्तगुणाः ग्राह्याः । अथ नाडिगुणाविचारमाह । अथो नाडि
 ति । नाडि भेदे गजा अथो गुणाः ग्राह्याः अनुक्ते गुणाभावः । इति धाटितं । अथ स्त्रीविवाहकालमाह । स्त्रीणामष्टमवर्षं तस्त्रिषु ॥ १४॥
 ॥ १०॥ नृणां तीर्णव्रतानामयुश्च द्देष्वत्र चराधमाधयुगयोर्मार्गे विवाहः शुभः । ज्येष्ठपूर्वजयोस्त्यजेत्त्रिभुवर्षेषु विवाहः शुभः स्यात् ।
 यन्मासादिजनुर्भवं प्रथमं केगर्भे त्यजेन्नानुजे ॥ १३॥ स्त्रीणामिति । स्त्रीणामष्टमवर्षं तः सकाशात् त्रिभुवर्षेषु विवाहः शुभः स्यात् ।
 अष्टमवर्षं तदशेषु शुभः स्यादित्यर्थः । तथा च संवर्तः । अष्टवर्षो भवेद्गोरो नववर्षो चरो हिणी । दशवर्षो भवेत्कन्या द्वादशवर्षं मता । गोरो
 दाना नानागले कंवेकुंठरो हिणी ददत् । कन्यादानाद्द्वल्लोकं शरवतुरजस्वलेति । कृष्णलीययोः । तथा च कारिका मुक्तं । षडब्द

मध्ये नो ह्योक्तं न्यावर्षं दयततः । सोमे सुं केत तस्तद्वृद्धं धर्वं श्वतथानल इति । अथ वाक्यस्य सहायिनी श्रुतिर्वदति । सोमः प्रथमो विविद
 इति । उपक्रम्य सोमो दद्वृद्धं धर्वाय गंधर्वो ददग्नय इत्यंता । नन्वस्य विरोधो ब्रह्मपुराणे गौतमी मिह्रा त्से भानुतीर्थवर्णने विष्टिमानुसं
 तादे दृश्यते । निष्टिरुवाच । वतुर्था द्वत्सरादूर्ध्वं यावन्न दशमात्ययः । तावद्वाहः कन्यायाः पित्रा कार्यः प्रयत्नत इति । सत्यं । अत्र पुराणवाक्यं श
 इविषयं । श्रौतस्मृतिब्राह्मणादिविषयमित्यर्थः । विरोधः । सप्तमवर्षं विषयमत्वा न्ना रदादिभिः स्त्रीविवाहे नांगीकृतं । तस्मात्सर्ववर्णानां
 सुविरुद्धमेवोक्तं । स्त्रीणामष्टमवर्षं तस्त्रिधिति । कथितकालादूर्ध्वं कदाचिद्द्वारात्मा निमित्तादो समवर्षेषु द्वादशचतुर्दशैवादेशेषु वि
 वाहो ग्राह्यो तरे उक्तः । कालनिर्णयदीपिका विवरणे स्वयंवरार्थं कालद्वयमुक्तं । जीवत्पितृकायाः ऋतो वर्षत्रयानंतरं स्वयंवरकालः ।
 अदात्तकाया अपि ऋतो वर्षत्रयानंतरं स्वयंवरकालः । अदात्तकाया इत्येतत्सर्ववर्णसाधारणं । कन्याप्रदास्तं वैवेत्ताः । पितापितामहो
 भ्राता माता बंधुर्यदानहि । ऋतो वर्षत्रयादूर्ध्वं कन्या कुर्यात्स्वयंवरमिति । बोधायनोप्याह । वर्षाणि त्रीण्युत्तमतीकां सेतपितृशास
 ने । ततः श्वतुर्षे वर्षे तु विंदेत स दशं प्रतिमिति । अथ पुंसां विवाहकालमाह । नृणामिति । तीर्णव्रतानां कृतव्रतयि स गौणां
 अथुश्च देषु विषमेषु वर्षेषु विवाहः शुभः स्यात् । तुर्निशेवे । उक्तवर्षं कते न्युति आह । अत्र चराधमाधयुगयोः । अत्र विषमवर्षेषु । राधो वैशा
 खः । माघः प्रसिद्धः । अनयोर्युगे युगले । राधयुगं । माघयुगं । वैशाखज्येष्ठौ । माघफाल्गुनावित्यर्थः । मार्गमार्गशीर्षे विवाहः शुभः स्यात् ।
 एते पंचमासाः बहुसंमताः । एषु ज्येष्ठमासं प्रवेजयोः प्रथमजातयोः द्वयोस्त्यजेत् । अथो देकतरे ज्येष्ठे सति न त्यजेत् । तथा च नारदः । अ
 छन ज्येष्ठयोः कार्यं नृजायोः पाडिपीडनं । तयोरेकतरे ज्येष्ठे ज्येष्ठमासे पिकारं यदिति । दोषांतरमाह । हिमरुचिं चंद्रमसं ज्येष्ठानरेव टां च
 तंबुधगुरु राहिताः न्यग्रहं कृत्वा पग्रहशुक्राणां मन्यतममुक्तं त्यजेत् । अनिष्टफलं श्रवणात् । उक्तं विवाहं रुवा वने । अथुपक

सखः सरवनत्यसूनि। सर्वरुमकर्मसाधारणोऽर्थदोषः। अथस्याज्यप्रकरणेमासाद्यंजनि संभवमिति। यदुक्तं तस्य विशेषनिर्णयमाह॥ य
न्मासादिजनुर्भवप्रथमके गर्भे त्यजेन्ननुजे। स्पष्टार्थः। अत्र नारदः। जन्ममासे च जन्मक्षेत्रे न जन्मदिनसेपि च। आद्यगर्भे कृतस्याथ दु
हितवाकरग्रह इति॥ ॥ अथ विवाहनसत्राण्याह। मूलांत्याके मघास्थिरेदं निलयुद्धे त्रिविवाहे शसंपापत्यक्तमनिंदुमुकुरवलपु
तं भोग्यं च विवर्धनं मं। विश्वेन्द्रोऽयममित्रयोर्द्विकमयोः पेय्यर्क्षहर्षोर्मिथोऽंत्यार्थमणोः पुनरस्वपेर्वहणमस्वात्यारुमाहस्तयोः॥ १४॥
मूलांत्येति। मूलं प्रसिद्धं। अंत्यं रेवती। अर्को हस्तः। मघा प्रसिद्धा। स्थिराणि रोहिणी च्युतराः। इंदुर्मेगः। अनिलः स्वाती। एभिः सहितं।
मैत्रमनुराधा। विवाहे शसंपापत्यक्तमिति। अथैतेषु केषु निंद्यमाह। पापयुक्तं पापग्रहयुक्तं। अनिंदुमुकुरं चंद्रां युक्तं। नभुक्तं। एतदुक्तं
भवति। पापग्रहयुक्तं नक्षत्रं चंद्रभोगरहितं नभुमं स्यात्। उक्तं संहिताप्रदीपे। राहुमुक्तं विभिर्भोगैः शुद्धं धृग्ग्रहोपगं। चतुर्भिः शनिभो
गेन दुष्टं द्वाभ्यां कुजेन च। खलु युक्तं पापग्रहयुक्तं भोग्यं वृद्धं च नरुमं स्यात्॥ ॥ अथ वेधमाह। विश्वेन्द्रोऽरिति। उत्तराषाढा दाम्गयोः
। मरणयनुराधयोः। द्विकमयोः कस्य भेकमे। द्वे च ते कसे च द्विकमे। रोहिण्यभिजितौ। तयोः। पेय्यर्क्षहर्षोः। मघाश्रवणयोः। मिथः परस्परं।
अंत्यार्थमणोः। रेवत्युत्तराफाल्गुन्योः। पुनरस्वोः। पुनर्वसुसुलयोरिति पावत। वरुणमस्वात्योः। उमाहस्तयोः। उमाउत्तराभाद्रपदा। उत्तराभा
द्रपदाहस्तयोः। मिथः परस्परं वेधः स्यादित्युत्तरं श्लोकेन संबन्धः॥ ॥ अथ कर्मविशेषणवेधनिर्णयमाह। वेधोऽयं करपीडने निर्गदितो
नान्येषु तेषु स्मृतो वेधः सप्तशलाकैः शिवदिशः काश्या नवाद्यैः पुते। वेधोऽंत्यादिमयोर्द्विकमित्रमित्रयोरंघ्रयोर्मिथः सद्गहेर्विद्धे मेचरणं त्यजे
त्तल्लखणेः सर्वे लिहा। शिंकचित्॥ १५॥ अथ उक्तो वेधः करपीडने विवाहे पूर्वमुनिभिर्निर्गदितः। नान्येषु। अन्येषु कर्मसु अयं वेधो

२५ सिंहोपेयुदासीनः

आणां मन्वाद्यः सर्वोऽश्वतुरेशयो नयः। तत्र सिंहोऽयं महिषाश्वमित्यादि यदुक्तं तन्महोद्वैरं। तत्रापि महोद्वैरे महिषाश्वं वानरमेषकं एतद्वयं उ
दासीनं स्वभावगुणं परस्परघाताभावात्। अथैकयोनिषु अतिमित्रत्वं ज्ञेयं। एकयोनिः पिगजयोः श्वानयोः मार्जारयोः व्याघ्रयोः
सिंहयोः एकयोनिः लेपिमित्रत्वं ज्ञेयं। परस्परं कलहकारणात्। एतत्तु यस्मिन् पंचकं स्वभावगुणं। एतद्युग्मपंचकं उत्तमं। महोद्वैरवस्थं महिषा
श्वं वानरमेषं। एतद्वयमित्येतद्युग्मसप्तकं स्वभावगुणं। व्याघ्रस्तु संपादुरनकुलेषु उदासीनः। तथा एतैर्व्याघ्रसिंहौ अन्येषां वैरिणौ।
सर्पमार्जारयोर्वैरं। श्वमेषयोर्मैत्रं। गोमहिष्योर्मैत्रं। उदुरसर्पयोर्वैरं। एवं शत्रुमित्रोदसिन्यादिकं विचार्य उक्तवत् गुणा ज्ञातव्याः। ओ
दासिन्ये स्वभावगुणवद्गुणग्रहणं। उदासीनानां गुणायः। यपिनोक्ता तथापि स्वभावगुणे महिषाश्वमेषवानरे च ओदासिन्ये दृश्य
ते तस्मात्तद्वैरं ददुदासीने गुणग्रहणं कर्तव्यमित्ययोजायते। उक्तं च। महोद्वैरे च स्वस्वभावे यथाक्रमं मैत्रे चैव तमित्रे च रेवदुद्वि
त्रिचतुर्गुणा इति॥ ॥ अथ रेवचरगुणविचारमाह। एकेशो मयमित्रयोः शरः ५ मिता अर्धसमारतिका चत्वारः ४ सममित्रके
रिपुहिते भूमिः १ द्युद्वित्रयः ३। नादेवो मनुजावधूरिः १ हरसा ६ स्तद्वैरित्येशराः ५ षट् ६ साम्येः स्वपपूरुषः सुखधूरिः त्रैकको १ न्यत्रव
॥ ११॥ एकेशेति। एकः ईशो यस्मिन् तदेकेशं उभयमित्रे यस्मिन् तदुभयमित्रं। एकेशं च उभयमित्रं च एकेशो मयमित्रे। तयोः शर
मिताः पंचगुणाः ग्राह्याः। उभयमित्रापि पंचपंचग्राह्या इत्यर्थः। अर्धसमारतिका सम उदासीनः अरातिः शत्रुः एवं यस्मिन् मेले
तत्समारतिका। तत्र अर्धे एकस्यार्धगुणः। एवं सममित्रके चत्वारो गुणाः स्युः। रिपुहिते अस्मिन् हृदिष्टैरेकः। द्युद्वित्रयः। द्यो उदासी
यस्मिन् तत्तत्रयो गुणा ग्राह्याः। अनुक्तगुणाभावः। उक्तं च। तत्रैकाधिपतित्वे च मित्रत्वे गुणपंचकं। चत्वारः समि
त्रत्वे द्वयोः साम्यत्रयो गुणाः मित्रवैरगुणाश्चैकः समवैरगुणाश्चैकः। परस्परं रेवचरे गुणाः अन्ये विनिर्दिशे इति॥

नोक्त इत्यर्थः। नेपु विवाहात् अन्यकर्मसु सप्तशालाकके च के स्मृतः। कथं भूते सप्तशालाकके। शिवदिशः ईशान्याः सकाशात् कार्शान
 वाधेयुते। तशानुर्देवस्येति कार्शानवन्तु निजातत् आद्यं येषां तानि ते युते ईशान्यादिप्रदक्षिणं कृत्तिकादिनसंवेयुक्त इत्यर्थः। विवादे ते स
 र्वकर्मसु सप्तशालाकाच के वेधो वलोकनीयमिति ॥ ॥ अथ सप्तशालाकाच के वेधमाह। भाग्याद्ये पितृयाम्यभेग्निरिहो विभवे
 दुभेत्त्यार्यमेपुष्येन्द्रे द्विकर्मेस्मरारिजलभे विवाजपादे मिथः। मूलशौदिति मे द्विदेववस्तु भेसर्पानुराधेव्यधोहिबुध्यार्कभयोश्चपा
 र्थनिलयोः सप्ताह च के स्मृतः ॥ १३८ ॥ भाग्येति स्पष्टार्थः। अथ वेधः करपीडनादृते ज्ञेयः। तथा ललः। च के सप्तशालाकार्ये भवेधः सर्व
 कर्मसु। त्याज्य एव विवाहे च तथेवंपंचरेखजे इति। अथ पादवेधमाह। वेधोऽस्यादिमयोरिति। अस्यादिमयोश्चतुर्थे प्रथमयोः। द्विकर्मि
 तयोः। द्वितीयतृतीययोः। अंशोश्चरणयोर्मिथः परस्परं वेधः स्यात्। अथास्यनिर्णयमाह। सत्त्वगैः शुभग्रहेभेन सवे विदेसीति चर
 णं त्यजेत्। विस्त्रं चरणं त्यजेदित्यर्थः। रवल् २ वेगोः पापग्रहे विस्त्रं सीत सर्वेन सत्त्वं त्यजेत्। इहास्मिन्पापविस्त्रे क्वचिदन्यमुहतालासति अं
 ध्रिविस्त्रं चरणं त्यजेत्। उक्तं च मांडव्येन। धिष्टुयं सोम्यग्रहे विस्त्रं पादमात्रं परित्यजेत्। क्रूरस्तु सकलं त्याज्यमिति वेधाविनिश्चय इति ॥
 वेधनाथः। वेधमाद्यंतयोरंशोरन्योन्यं द्वितृतीययोः। क्रूरैरपि ज्यजन्पादं केचिद्वचुर्महर्षय इति। अथ वेधमंगमाह। लग्नेरोमवेगो ११ यवा
 शशिनिसहस्रेषु भेवांगगे होरायां च शुभस्य वा व्यधमयं नास्तीति पूर्वजगुः। भौमा ३ कृत्ति १२ षट् ६ जिना १४ ८ नरवसं २० हं त्यग्र
 तोलनयारेव दोर्कोर्मितं ॥ १२ शशिमुनिमितं ७ पूर्णो न सत्त्वं भुमे ॥ १७ ॥ लग्नस्वामिनि भवेगो एकादशगे सति वेधस्य दोषो नास्तीत्येका
 मंगः। अथ शशिनिसहस्रे सतीति द्वितीयो मंगः। अंगगे शुभे सति तितृतीयः। शुभस्य होरायां वेति चतुर्थो मंगः। एषामन्यतमं सति

भागधे

सधमयं नास्तीति पूर्वमुनयो जपुराहुः। तथा च वसिष्ठः। लग्नेरुक्तमः सोम्य युते क्षिते वा लग्नाधिनाथो भगवस्तथावा। कालाख्ये हो
 राचयदाशमस्य भवेधशेषस्य तदा हि मंग इति। उद्धाहृतत्वेऽपि। सद्युक् दत्तनुमेश भवेत्यथ भयं नो वायुगलग्नपेहेरायां चरुं
 मस्य वाराणि निसृष्टेऽपि चार्थे रुडे रिति ॥ ॥ अथ लक्षणा माह। भोमादिति भोमात्मिका शातरेवेदो ग्रहो राहुतः क्रमान्
 व्याकृति इत्यदि मंनक्षत्रं अग्रतो लक्षयन्ति। तत्र भोमस्तृतीयं। बुध आकृतिं द्वाविंशतिमिति। गुरुः षष्ठं। शुक्रः जिनमि
 तं चतुर्विंशं। शनि रष्टमं। राहुर्नक्षत्रमिति विंश लक्षयन्ति। अर्कः सूर्योर्कमिति द्वादशं। शशी पूर्णचंद्रमाः मुनिमिति सप्तमं। अग्रतो लक्षयन्ति। तद्
 नक्षत्रं नक्षत्रमागधे मागदेशेन सत्। तथा च सत्यसूरीः। लक्षणा मागधे के देशे पातं कौशलके तथा। एका गतुं लंका शमीरे वेधं सर्व
 ववर्जयेदिति ॥ ॥ अथ दोषांतरमाह। षण्मासं ग्रहणो दुश्चंद्रतनुगं विधर्षजन्मर्षकेत्या। ज्येजन्म मलग्नके तनुगते
 सूर्यान्मनु १४ दुस्त्यजेत्। दंत ३२ ६५ २ क ९ दशो २ केतो युगगता ८४ तर्काः द्रववाणि देवो १५० नाडीः संक्रमणे त्यजेद्विषसदा
 प्रायारवे दूषिताः ॥ १८ ॥ षण्मासं षण्मासपर्यंतं ग्रहणो दुश्ग्रहणनक्षत्रं चंद्रतनुगं चंद्रगतं लग्नगतं चत्याज्यं चंद्रगतमिति यस्मिन्
 दिने चंद्रमसायुक्तं भवति तच्चंद्रगतं दिननक्षत्रमिति यावत्। तनुगं यथा। अश्विन्यां ग्रहणे जाते स अंशत्रयोदश भागांतरमेव ल
 ग्ने सत्यश्विनी लग्नस्था स्यात्। एवं भरण्या दपि ग्रहणो दुश्चंद्रतनुगं न अन्यप्युत्पत्तुं न्याज्यानि। विधर्षो विधनक्षत्रं जन्मर्ष
 जन्मनक्षत्रं एते उभे तनुगे त्याज्ये मंचलग्नं च मलग्ने। जन्मनि मलग्ने जन्म मलग्ने ते एव जन्म मलग्नके। जन्मराशि जन्मनक्षत्रे तनुगते

त्याज्ये। अग्नान्तर्गतगतनक्षत्रज्ञानार्थं सूत्रं। नवघ्नंतनुवेदाप्रसंगं स्यात्तारकंतनौ॥ अर्कक्षीत्सूर्यनसंज्ञात्तमनूडुंचतुर्दशानक्षत्रं त्यजेत्॥
 अथसूर्योद्दिनां राशिसंक्रमणे त्याज्यघटिका आह। इति। रवींदुकुजसौम्यां संक्रमणे क्रमेण दंतद्वयं कटुद्रोत्याज्याः। तद्यथा रविर्
 क्रमेण दंतनाड्योद्वात्रिंशत्घटिकावर्ज्याः। संक्रमकालात्पूर्वतः षोडशघटिकाः। परतः षोडशघटिकाः एवं द्वात्रिंशत्घटिकास्त्या
 ज्याः इत्यर्थः। तथा च। चंद्रे संक्रमणे द्वे नाड्यौ। भौमे संक्रमणे नवघटिकाः। बुधसंक्रमणे द्वे घटिके त्याज्ये इत्यर्थः। गुरोः संक्रमणे प्र
 ष्यष्ट चतुराशीति ८४ घटिकाः। शुक्रस्य षट्नाडिकास्त्याज्याः। शनेः संक्रमणे रवतिथयः १५० पंचाशदधिकशतघटिकाः॥
 अथसंधिदिशमाह। षट्षष्टि ६६ ऋतुसंधितस्तिथिभयुक् संधौ द्वि २ नाड्यौ ग्रहान्तत्यादैर्दिवसांस्त्रि ३ वेद ४ षड्विंशति ६ प्रा
 गर्धितान्त्सं त्यजेत्। उत्पाने द्वाह ७ मुद्रमंच शिखिनाराका १५ एमी ८ प्राग्दले विट्प्रांते कृत ४ रुद्रयो ११ रवहुले कृष्णे निरेके चिह्न ॥ १२॥ ऋतु
 संधितः वसंतादि ऋतुप्रवृत्तेः षट्षष्टी ६६ षड्विंशति ६६ घटिकावर्ज्याः षट्षष्टि ६६ घटिकावर्ज्याः इत्यर्थः। ऋतुप्रवृत्तिलक्षणं रत्नमालायां। मृ
 तादिराशिद्वयमानुभागात्षट् ऋतुवस्युः शिशिरो वसंतः। ग्रीष्मश्च वर्षाश्च शरत्तद्वहे मंतनामा कथितो त्रयः। इति। तिथिभयुक् संधौ तिथि
 नक्षत्रयोगानां संधौ द्विनाड्यौ एतत्क ६६ घटिके त्याज्ये॥ अथपूर्वमुक्तं ग्रहजनिप्रांतोद्भूतं संहतकमिति तत्र ग्रहणस्तकलक्षणमाह॥
 ग्रहणादिति। ग्रहणात् ग्रहणसंकाशान् उपरितत्यादैस्त्रि वेद षड्विंशति ६६। ३। ४। ६। ८। दिवसांस्त्यजेत्। एतदुक्तं भवति। पादे कमात्रे ग्रहणे त्रिंशद्व
 सांस्त्यजेत्। अर्धग्रहणे चतुरो दिवसान्। त्रिपादग्रहणे षट् दिवसान्। सर्वग्रहणे अष्टादिवसांस्त्यजेत्॥ ॥ प्राग्गर्धितान्त्सं त्यजेत्। प्राग्ग्रह
 णात् प्रथमतः अर्धितान् त्रि वेदादिन् दिवसान् संत्यजेत्। एतदुक्तं भवति। पादग्रहणे त्रयाणामर्धं। तद्यथा। पादग्रहणे ग्रहणात्पूर्वसार्धे कं दिवस
 अर्धग्रहणे चतुर्णामर्धं द्वौ। पादत्रयग्रहणे षड्विंशति ६६ घटिकावर्ज्याः। सर्वग्रहणेष्टानामर्धं चतुरो दिवसान् ग्रहणात्पूर्वसं त्यजेत्। तथा चोक्तं शाङ्गी

३५: २

मु० मा० टी०
२६

यविवाहपटले। सर्वग्रासेदिनान्यद्ये शक्यमकार्येषु वर्जयेत्। त्रिमागेने ~~द्वे~~ ^{द्वे} षोडशमान ~~विवाहपटले~~ ^{विवाहपटले}। धर्मासे चतुर्दिनां चतुर्थी
शे त्रिरात्रंतु ग्रहणे चंद्रसूर्ययोरिति। अत्राप्यंतराले नुपातो ज्ञेयः। तथा चार्धषेणिः। ग्रहणा त्रिदिनं पूर्वपरतो दिनसप्तकमिति। सर्वग्रहणाविष
यं। न्योतिः प्रकाशेऽपि। स्वग्राससर्वपादेन रवंडां घृत्येतु वासराः। गजाश्वेष्वधिरामा ज्ञानेष्टाः प्राकृतद्वलंग्रहे इति॥ ॥ अथ उत्पत्तेव
ज्येष्ठा कालमाह। उत्पत्ते द्युहमिति। उत्पत्ते भूकंपतिर्घातमहोत्काशनिपातादिके अद्रहं। अद्रिमितानां अङ्गा समाहारः अद्रहं समाह
मित्यर्थः। त्यजेत्। उत्पत्ते जाते सति सप्ताहं शक्यमेकमेतत्त्यजेदित्यर्थः। दोषांतरमाह। उद्भवं च शिखिनः। शिखिनः केतोः उद्भवं उद्भवं च
जेत्। यावत्केतूदयास्तावन्मंगलं न कुर्यादित्यर्थः। तथा चार्धषेणिः। परं समाहमुत्पत्ते त्यजेत्केतूदयं शक्यमेति। भद्रालक्षणमाह। सकाष्ट
मी प्राकृतले विटस्यात्। राका पूर्णिमा। अष्टमी प्रसिद्धा। अनयोस्तिथ्योः। प्राग्दले पूर्वार्धे विटविटिः स्यात्। प्रांते कृत रुद्रयोः। कृतश्चतुर्भा
रुद्र एकादशी। अनयोः प्रांते दले विटस्यात्। एतद्द्रुद्रा चतुष्टयं। अबहुले शक्यमेति। कृष्णे निरेकेष्विह। इह उक्तेषु तिथिषु निरेकेषु
एकरहितेषु कृष्णे कृष्णपक्षे विटस्यात्। भद्रापवादः शार्ङ्ग्या विवाहपटले दूषितः। अतः कारणात् अत्र नोक्तः॥ ॥ अथ गंडांतर
क्षणमाह। सार्धं द्वांति मभांततोब्धिः २ घटिकं पूर्णांततोब्ध्यर्धकं २ कीटां त्यालि विरामतः कु १ घटिकं गंडांतमूर्ध्वाधरं। सावैश्व
हगारव्ययोगविरतो भंतत्र चंडायुधं दुर्योगे दिनभाच्च साभिजिदयुग्मे कस्तदैकगलः॥ २०॥ ॥ सार्धं आश्लेषा। इंद्रो ज्येष्ठा
। अंति भं रेवती। एषामंतस्तस्मात्कालानि प्राक् परं पूर्वापरतः। अब्धिघटिकं गंडांतं कं स्यात्। अब्ध्यश्चतस्रो घटिका यस्मिन्
त्यब्धिघटिकं। चतुर्घटिकमित्यर्थः। एतदुक्तं भवति। उक्तं नक्षत्रांतरात् पूर्वतो घटिका द्वयं। परतो घटिका द्वयं। एवं घटिका

२६

चतुर्दशतत्रोत्रयोदश। सोमेदिवाद्वादशतत्रोत्रोएकादशमीत्यादि। अथेतेरेवदंद्वादिभिर्मुहूर्तैः। अमरेज्यज्ञास्युजिङ्गः सकाशात्कालं कंट
कं एनिघंटं। इतस्यापत्यं पुमाने विर्यमः। तस्य घंटो यमघंट इत्यर्थस्तं उद्भाति। एतदुक्तं भवति। अमरेज्यो गुरुस्तस्मात्सकाशात्तवारेषु इंद्वादि
भिर्मुहूर्तैः कालं उद्भाति। ज्ञानबुधात्तेरेवदंद्वादिभिः कंटकं। आस्युजिङ्गः तस्मात्सकाशात्तेरेवदंद्वादिभिः मुहूर्तैः। एनिघंटं उद्भाति॥ ११
अथदुर्मुहूर्तानाह। शकं द्वीज्ययमेषु गों ६ क २ रवि १२ १२ १ तुल्यमुहूर्तो दिवा दुष्टास्युः कुजनिशयगो यइतेरेसंत्यर्धयाभादिषु। प्रेक्ष्यः
संप्रतिवृत्तिर्यु २ चरणे ब्रह्मद्वितीये २ पमः सूर्याद्या अनुविश्वपाशियमलेन्द्रध्वके मे मृत्युदाः॥ २२॥ ॥ शुक्रः प्रसिद्धः। इंदुश्च
इः। इंदुज्योगुरुः। यमः शनिः। एषु क्रमेण गों करविभ्रतुल्यामुहूर्तो दिवा दुष्टास्युः मुहूर्तो इत्यर्थः। कुजनिशयगः। कुजनिशि अगः सप्तमो
मुहूर्तो दुर्मुहूर्तः। अथग्रंथांतरे। अर्धम्योर्केतुहिनकरणे वा ससत्राह्यसंज्ञावित्यादिबहवो दुर्मुहूर्ताः उक्ताः अत्रतु स्वत्या उक्तास्तस्य
परिहारमाह। यइतरद्वितीये इतरे दुर्मुहूर्ताग्रंतेरेपठितास्तसंवे अर्धयाभादिषु संति अतो मया त्रयोक्ता अतो ध्यामादीनां त्यागे
तेपित्युक्तास्युः। किं ग्रंथविस्तरेणेति भावः। एतत्तु सजाज्ञास्यंति। यथा रवोचतुर्दशो मुहूर्तो दुर्मुहूर्तः। तत्र कुलिकेपि चतुर्दशो मुह
तेस्तयारेकत्रसद्भावइत्यपि विचारगम्या। नन्वेव नहि पूर्वैर्ग्रंथे पठितं। मेवं। तेस्वनधिकाधिकदोषाववसंयान्कमिति न दोषः॥ ११
अथपातसंभवमाह। प्रेक्ष्यइति। संप्रतिसंप्रतं रत्विचतुर्थं चरणे रत्विचो गस्य चतुर्थं चरणे तथा ब्रह्मद्वितीये। ब्रह्मयोगस्य द्वितीयं चरणे
५ पमः क्रांतिपातो विलोक्य ब्रह्मसिद्धांतात्कृत्प्रकारेण विलोक्य इत्यर्थः॥ ॥ अथ मृत्युसर्वत्र वर्जयेदित्युक्तत्वात् मृत्युयोगमा
ह॥ अर्काद्या इति। अर्काद्याः सूर्यादयः क्रमेण अन्वादिभिर्नक्षत्रैः सह मृत्युदाः स्युः। अनु अनुराधा। विश्वे उत्तराषाढा। पाशी शततारका॥

यमलो अश्विनी। इंदुर्मगः। अहिरश्लेषा। अर्कभंहस्तः। एतदुक्तं भवति। अर्कोऽनुराधया सह वर्तमानो मृत्युदः। सोम उत्तराषाढया।
भोमः शततारकया। बुधोऽश्विन्या। गुरुर्मगेण। शुक्रोऽश्लेषया। शनिर्हस्तेन सहितो मृत्युदः स्यादित्यर्थः॥ ॥ अथ विषघटिका आ
ह। पंचाशत् ५० जिन २४ स्वागत्य ३० श्रवणकृता ४० आरवंडला १४ मूर्च्छना २१ स्त्रिंश ३० द्विंश २० रदाः ३२ खराम ३० नख २० धृत्य १८
काश्विनो २१ विंशतिः २० शक्रे १२ शो १४ दश १० वासवा १२ रसशराः ५६ सित्या २४ नखा २० शा १० दिशो १० धृत्य १८ धी १६ जिन २४
खाग्नयो ३० श्वितइमाभ्यो ग्नेब्धि ४ नाड्यो विषं॥ २३॥ पंचाशदिति। अश्वितः अश्विन्याः सकाशात् नक्षत्रेषु इमाभ्यः पंचाशजि
नेत्यादिभ्यो घटिकाभ्यो ग्नेपरतोब्धिनाड्यः चतुर्नाड्यो विषं स्यात्। एतदुक्तं भवति। अश्विन्यां पंचाशत् घटिकाभ्यो नंतरं चतुर्नाड्यो
विषं। एवमन्यत्र। अत्रांकन्यास एव व्याख्यानं॥ ॥ अथेतां स्पष्टीकरणमाह। नक्षत्रस्य गतेष्व्योगेन गुणितः स्वस्वध्रुवः षष्टि ६०
हस्यः स्यादत उर्ध्वमब्धिकाः ४ स्पष्टास्युरेवं कृताः। चंद्रः सोम्यभगाथवाश्रमसहृष्टदृष्टोथवास्वाशगः कोणा ५५ स्ता ७५ १० गुरेवेषु
वा ४ विषमयंहंतीह सांगेगपः॥ २४॥ नक्षत्रस्येति। नक्षत्रस्य गतेष्व्योगेन गुणितः स्वस्वध्रुवः पंचाशजिनादिः षष्टिहस्यः स्या
त्। अत उर्ध्वं स्पष्टध्रुवानंतरं अब्धिघटिकाश्चतुर्नाड्यः। एवमुक्तप्रकारेण कृताः सत्यः स्पष्टाः स्युः। स्पष्टानंतरं विषाख्याज्ञेया इत्यर्थः।
अथासां विषघटीनामपवादः। चंद्रइति। चंद्रः सोम्यभगः श्रमग्रहराशिगः सन् विषयमयंहंति। वाइत्यथवा कोणास्तरं बंधुगोपि
चंद्रो विषमयंहंति। कोणेन वपंचमे। अस्तं सप्तमं। रवंदशमं। बंधुश्चतुर्थं। एतच्छान्तिगोपि विषमयंहंतीत्यर्थः। अत्रास्मिन् कोणा
दिच्छाने सांगेसलमेवर्तमानां गोपलुग्नयो विषमयंहंति। एवंपंचमंगाः संति। ननु सप्तमः खेटो विवाहे निंदितः कथमत्र चंद्रो गृहीतस
त्यां इदं वाक्यं सर्वकर्मसाधारणं। तस्मान्निं दितस्थाने च जयित्वा न्यत्र ग्राह्यः। तथा च वृहस्पतिः। चंद्रो विषघटी दोषं हंतिकेन्द्रिकोणः।

लभन्विनाशमैर्दृष्टः केन्द्रेवालम्बयोस्तथा। मूलप्रदीपे। विषनाड्युत्थितं दोषं हन्ति सोम्यस्यैव शरीरं। मित्रदृष्टेयवास्तायं वर्गस्तो लम्बयो
 पिचेति॥ ॥ अथ विवाहलग्ने इष्टानिष्टग्रहानाह। लग्ने १ चंद्रवला रियो ६ शशिसितो सर्वेद्युने ७ खे १० बुधो ज्योति १२ गुः सुरवगा ४
 एमाः ८ कुजरशभाः शुक्रः स्तृतीयः ३ शुचे। लामे ११ सर्ववगाः शुभा अखिलगा २१ ५१ ११। स्थिरारिगा ३१ ८१ ६१। स्युः रवला श्वंदरुमं बुध
 नि ३१ ४१ २१। श्रियेश भट्टकेटस्यान्मृत्यवेष्टारिगाः ८१ ६१ ॥ ॥ २५ ॥ चंद्रश्वरवला श्वते चंद्रकूराल गेवर्तमानाः शुचेशो काय भवति
 । तथारियोषष्ठे विधुसितो चंद्रशक्रो। तथा सर्वेद्युने। सर्वेकूरसोम्याः युने मसमे। तथारवेदशो मे बुधः। तथा अज्जश्वंदो लेद्वादशो॥
 अगुः राहुः सखग श्वतुर्थगः। न विद्यते गावः किरणाः यस्यैगुराहुः। राहुस्तमो गुरसर श्वेति। बहज्जातके। राहुना मानि। तथा अष्ट
 माः कुजरशभाः। कुजरश्वरशभा श्वते तथा। शक्रस्तृतीयः स्पष्टार्थः। एते प्रत्येकमुक्तस्थानगाः शुचेशो काय भवति। अथ इष्टानाह॥
 लामे एकादशे सर्ववगाः। तथा शक्रभाः। सोम्यरवगाः। अखिलगाः। निद्यं विना सर्वस्थानगाः। तथा रवला कूरः। स्थिरारिगाः। तृतीयाष्ट
 ष्ठाः। अत्र अष्टममं मोमो निंदितः। तं विना पापा अष्टगा ग्राह्याः। चंद्रश्वरबुधने। तृतीये चतुर्थे द्वितीये चंद्रः। एते प्रत्येकं श्रिये ल
 ह्ये भवति। श्रीकारका इत्यर्थः। एवं शक्रभा शक्रग्रहानुक्ता तत्र विशेषः। माह। अंशोति। अंशमदकेट अष्टारिगाः सन मृत्यवे स्यात्।
 अंशोनवांशः। मेलग्नं। दकोट कृपाणः एषामीट स्वामी नवांश स्वामी लभत स्वामी दकोट स्वामी। एते प्रत्येकमष्टमषष्ठगाः। मृत्युहेतु
 वो भवन्तीत्यर्थः। अथ कनिचिदोषाणामपवादमाह। तत्र प्रथमं भट्टगुणछापवादमाह। कन्या ६ तौ शिक ९ शत्रुगेहग ४१ ५१ १२ गुः यष्टो
 पिनो भंगहृत् मोमो मृत्युगतेपि ८ शत्रु ३१ ६१ शशिनोर्गेहस्थितो ४ वार्कगः॥ शक्रैस्त्यारि १२ ६१ विधुः सखग दृगितः स्वो ज्योती ज्ये तनो १

चतुष्टयं नक्षत्रगंडांतं। अथ निधिगंडांतमाह। पूर्णांततो व्यर्थकं। पूर्णाः पंचमी दशमी पूर्णिमास्तासां अंततः अव्यर्थकं द्विघटिकं गंडांतं
 पूर्वोपरतः स्यात्। अथ लग्नगंडांतमाह। कीटां स्यात्ति विरामतः कुघटिकं। कीटः कर्कः अंत्योमीनः। अलिर्दृष्टिकः। एषां विरामेव सा
 नंतस्मात्कुघटिकं एकघटिकं। प्रागर्धघटिका परतोऽर्धघटिका। एवमेकघटिकं लग्नगंडांतं स्यात्। अथ चंडा युधमाह। सोवेइति। सासाध्यो
 गः। वैवेधतिः। शूरलः। व्यतीपातः। हर्षणः। गंडः। एतदारव्ययोगानां विरतिरवसानं तत्र यद्वं नक्षत्रं तस्मिन् चंडा युधं स्यात्॥
 चंडं प्रचंडं महत् एवं विधमा युधं स्यात्। आयुधं घातकं तस्मात्तदक्षत्रं वज्रमित्यर्थः। अथैकगंडगमाह। दुर्योगइति। विष्कं भाति गंड
 शूलगंडं व्याधातवज्रं व्यतीपात परिधवेधतयो नवदुर्योगाः। एषामन्यतमे सति दिनभादिदिन नक्षत्रादिसाभिजिदयुग्मे अभिजि
 तासहायुग्मे विषमनक्षत्रे यदा अर्कः सूर्यो भवति तदा एकगंडः स्यात्। एका अर्गला शक्रमावरोधिनीयस्मिं नित्येकगंडः। शक्रमफलाप
 रोधइत्यर्थः॥ ॥ अथ वारदोषमाह। सूर्याद्या मदलं द्विवेव निगमा ४ ५ ७ १२ १५ १८ २१ २४ २७ ३० ३३ ३६ ३९ ४२ ४५ ४८ ५१ ५४ ५७ ६० ६३ ६६ ६९ ७२ ७५ ७८ ८१ ८४ ८७ ९० ९३ ९६ ९९ १०२ १०५ १०८ १११ ११४ ११७ १२० १२३ १२६ १२९ १३२ १३५ १३८ १४१ १४४ १४७ १५० १५३ १५६ १५९ १६२ १६५ १६८ १७१ १७४ १७७ १८० १८३ १८६ १८९ १९२ १९५ १९८ २०१ २०४ २०७ २१० २१३ २१६ २१९ २२२ २२५ २२८ २३१ २३४ २३७ २४० २४३ २४६ २४९ २५२ २५५ २५८ २६१ २६४ २६७ २७० २७३ २७६ २७९ २८२ २८५ २८८ २९१ २९४ २९७ ३०० ३०३ ३०६ ३०९ ३१२ ३१५ ३१८ ३२१ ३२४ ३२७ ३३० ३३३ ३३६ ३३९ ३४२ ३४५ ३४८ ३५१ ३५४ ३५७ ३६० ३६३ ३६६ ३६९ ३७२ ३७५ ३७८ ३८१ ३८४ ३८७ ३९० ३९३ ३९६ ३९९ ४०२ ४०५ ४०८ ४११ ४१४ ४१७ ४२० ४२३ ४२६ ४२९ ४३२ ४३५ ४३८ ४४१ ४४४ ४४७ ४५० ४५३ ४५६ ४५९ ४६२ ४६५ ४६८ ४७१ ४७४ ४७७ ४८० ४८३ ४८६ ४८९ ४९२ ४९५ ४९८ ५०१ ५०४ ५०७ ५१० ५१३ ५१६ ५१९ ५२२ ५२५ ५२८ ५३१ ५३४ ५३७ ५४० ५४३ ५४६ ५४९ ५५२ ५५५ ५५८ ५६१ ५६४ ५६७ ५७० ५७३ ५७६ ५७९ ५८२ ५८५ ५८८ ५९१ ५९४ ५९७ ६०० ६०३ ६०६ ६०९ ६१२ ६१५ ६१८ ६२१ ६२४ ६२७ ६३० ६३३ ६३६ ६३९ ६४२ ६४५ ६४८ ६५१ ६५४ ६५७ ६६० ६६३ ६६६ ६६९ ६७२ ६७५ ६७८ ६८१ ६८४ ६८७ ६९० ६९३ ६९६ ६९९ ७०२ ७०५ ७०८ ७११ ७१४ ७१७ ७२० ७२३ ७२६ ७२९ ७३२ ७३५ ७३८ ७४१ ७४४ ७४७ ७५० ७५३ ७५६ ७५९ ७६२ ७६५ ७६८ ७७१ ७७४ ७७७ ७८० ७८३ ७८६ ७८९ ७९२ ७९५ ७९८ ८०१ ८०४ ८०७ ८१० ८१३ ८१६ ८१९ ८२२ ८२५ ८२८ ८३१ ८३४ ८३७ ८४० ८४३ ८४६ ८४९ ८५२ ८५५ ८५८ ८६१ ८६४ ८६७ ८७० ८७३ ८७६ ८७९ ८८२ ८८५ ८८८ ८९१ ८९४ ८९७ ९०० ९०३ ९०६ ९०९ ९१२ ९१५ ९१८ ९२१ ९२४ ९२७ ९३० ९३३ ९३६ ९३९ ९४२ ९४५ ९४८ ९५१ ९५४ ९५७ ९६० ९६३ ९६६ ९६९ ९७२ ९७५ ९७८ ९८१ ९८४ ९८७ ९९० ९९३ ९९६ ९९९ १००२ १००५ १००८ १०११ १०१४ १०१७ १०२० १०२३ १०२६ १०२९ १०३२ १०३५ १०३८ १०४१ १०४४ १०४७ १०५० १०५३ १०५६ १०५९ १०६२ १०६५ १०६८ १०७१ १०७४ १०७७ १०८० १०८३ १०८६ १०८९ १०९२ १०९५ १०९८ ११०१ ११०४ ११०७ १११० १११३ १११६ १११९ ११२२ ११२५ ११२८ ११३१ ११३४ ११३७ ११४० ११४३ ११४६ ११४९ ११५२ ११५५ ११५८ ११६१ ११६४ ११६७ ११७० ११७३ ११७६ ११७९ ११८२ ११८५ ११८८ ११९१ ११९४ ११९७ १२०० १२०३ १२०६ १२०९ १२१२ १२१५ १२१८ १२२१ १२२४ १२२७ १२३० १२३३ १२३६ १२३९ १२४२ १२४५ १२४८ १२५१ १२५४ १२५७ १२६० १२६३ १२६६ १२६९ १२७२ १२७५ १२७८ १२८१ १२८४ १२८७ १२९० १२९३ १२९६ १२९९ १३०२ १३०५ १३०८ १३११ १३१४ १३१७ १३२० १३२३ १३२६ १३२९ १३३२ १३३५ १३३८ १३४१ १३४४ १३४७ १३५० १३५३ १३५६ १३५९ १३६२ १३६५ १३६८ १३७१ १३७४ १३७७ १३८० १३८३ १३८६ १३८९ १३९२ १३९५ १३९८ १४०१ १४०४ १४०७ १४१० १४१३ १४१६ १४१९ १४२२ १४२५ १४२८ १४३१ १४३४ १४३७ १४४० १४४३ १४४६ १४४९ १४५२ १४५५ १४५८ १४६१ १४६४ १४६७ १४७० १४७३ १४७६ १४७९ १४८२ १४८५ १४८८ १४९१ १४९४ १४९७ १५०० १५०३ १५०६ १५०९ १५१२ १५१५ १५१८ १५२१ १५२४ १५२७ १५३० १५३३ १५३६ १५३९ १५४२ १५४५ १५४८ १५५१ १५५४ १५५७ १५६० १५६३ १५६६ १५६९ १५७२ १५७५ १५७८ १५८१ १५८४ १५८७ १५९० १५९३ १५९६ १५९९ १६०२ १६०५ १६०८ १६११ १६१४ १६१७ १६२० १६२३ १६२६ १६२९ १६३२ १६३५ १६३८ १६४१ १६४४ १६४७ १६५० १६५३ १६५६ १६५९ १६६२ १६६५ १६६८ १६७१ १६७४ १६७७ १६८० १६८३ १६८६ १६८९ १६९२ १६९५ १६९८ १७०१ १७०४ १७०७ १७१० १७१३ १७१६ १७१९ १७२२ १७२५ १७२८ १७३१ १७३४ १७३७ १७४० १७४३ १७४६ १७४९ १७५२ १७५५ १७५८ १७६१ १७६४ १७६७ १७७० १७७३ १७७६ १७७९ १७८२ १७८५ १७८८ १७९१ १७९४ १७९७ १८०० १८०३ १८०६ १८०९ १८१२ १८१५ १८१८ १८२१ १८२४ १८२७ १८३० १८३३ १८३६ १८३९ १८४२ १८४५ १८४८ १८५१ १८५४ १८५७ १८६० १८६३ १८६६ १८६९ १८७२ १८७५ १८७८ १८८१ १८८४ १८८७ १८९० १८९३ १८९६ १८९९ १९०२ १९०५ १९०८ १९११ १९१४ १९१७ १९२० १९२३ १९२६ १९२९ १९३२ १९३५ १९३८ १९४१ १९४४ १९४७ १९५० १९५३ १९५६ १९५९ १९६२ १९६५ १९६८ १९७१ १९७४ १९७७ १९८० १९८३ १९८६ १९८९ १९९२ १९९५ १९९८ २००१ २००४ २००७ २०१० २०१३ २०१६ २०१९ २०२२ २०२५ २०२८ २०३१ २०३४ २०३७ २०४० २०४३ २०४६ २०४९ २०५२ २०५५ २०५८ २०६१ २०६४ २०६७ २०७० २०७३ २०७६ २०७९ २०८२ २०८५ २०८८ २०९१ २०९४ २०९७ २१०० २१०३ २१०६ २१०९ २११२ २११५ २११८ २१२१ २१२४ २१२७ २१३० २१३३ २१३६ २१३९ २१४२ २१४५ २१४८ २१५१ २१५४ २१५७ २१६० २१६३ २१६६ २१६९ २१७२ २१७५ २१७८ २१८१ २१८४ २१८७ २१९० २१९३ २१९६ २१९९ २२०२ २२०५ २२०८ २२११ २२१४ २२१७ २२२० २२२३ २२२६ २२२९ २२३२ २२३५ २२३८ २२४१ २२४४ २२४७ २२५० २२५३ २२५६ २२५९ २२६२ २२६५ २२६८ २२७१ २२७४ २२७७ २२८० २२८३ २२८६ २२८९ २२९२ २२९५ २२९८ २३०१ २३०४ २३०७ २३१० २३१३ २३१६ २३१९ २३२२ २३२५ २३२८ २३३१ २३३४ २३३७ २३४० २३४३ २३४६ २३४९ २३५२ २३५५ २३५८ २३६१ २३६४ २३६७ २३७० २३७३ २३७६ २३७९ २३८२ २३८५ २३८८ २३९१ २३९४ २३९७ २४०० २४०३ २४०६ २४०९ २४१२ २४१५ २४१८ २४२१ २४२४ २४२७ २४३० २४३३ २४३६ २४३९ २४४२ २४४५ २४४८ २४५१ २४५४ २४५७ २४६० २४६३ २४६६ २४६९ २४७२ २४७५ २४७८ २४८१ २४८४ २४८७ २४९० २४९३ २४९६ २४९९ २५०२ २५०५ २५०८ २५११ २५१४ २५१७ २५२० २५२३ २५२६ २५२९ २५३२ २५३५ २५३८ २५४१ २५४४ २५४७ २५५० २५५३ २५५६ २५५९ २५६२ २५६५ २५६८ २५७१ २५७४ २५७७ २५८० २५८३ २५८६ २५८९ २५९२ २५९५ २५९८ २६०१ २६०४ २६०७ २६१० २६१३ २६१६ २६१९ २६२२ २६२५ २६२८ २६३१ २६३४ २६३७ २६४० २६४३ २६४६ २६४९ २६५२ २६५५ २६५८ २६६१ २६६४ २६६७ २६७० २६७३ २६७६ २६७९ २६८२ २६८५ २६८८ २६९१ २६९४ २६९७ २७०० २७०३ २७०६ २७०९ २७१२ २७१५ २७१८ २७२१ २७२४ २७२७ २७३० २७३३ २७३६ २७३९ २७४२ २७४५ २७४८ २७५१ २७५४ २७५७ २७६० २७६३ २७६६ २७६९ २७७२ २७७५ २७७८ २७८१ २७८४ २७८७ २७९० २७९३ २७९६ २७९९ २८०२ २८०५ २८०८ २८११ २८१४ २८१७ २८२० २८२३ २८२६ २८२९ २८३२ २८३५ २८३८ २८४१ २८४४ २८४७ २८५० २८५३ २८५६ २८५९ २८६२ २८६५ २८६८ २८७१ २८७४ २८७७ २८८० २८८३ २८८६ २८८९ २८९२ २८९५ २८९८ २९०१ २९०४ २९०७ २९१० २९१३ २९१६ २९१९ २९२२ २९२५ २९२८ २९३१ २९३४ २९३७ २९४० २९४३ २९४६ २९४९ २९५२ २९५५ २९५८ २९६१ २९६४ २९६७ २९७० २९७३ २९७६ २९७९ २९८२ २९८५ २९८८ २९९१ २९९४ २९९७ ३००० ३००३ ३००६ ३००९ ३०१२ ३०१५ ३०१८ ३०२१ ३०२४ ३०२७ ३०३० ३०३३ ३०३६ ३०३९ ३०४२ ३०४५ ३०४८ ३०५१ ३०५४ ३०५७ ३०६० ३०६३ ३०६६ ३०६९ ३०७२ ३०७५ ३०७८ ३०८१ ३०८४ ३०८७ ३०९० ३०९३ ३०९६ ३०९९ ३१०२ ३१०५ ३१०८ ३१११ ३११४ ३११७ ३१२० ३१२३ ३१२६ ३१२९ ३१३२ ३१३५ ३१३८ ३१४१ ३१४४ ३१४७ ३१५० ३१५३ ३१५६ ३१५९ ३१६२ ३१६५ ३१६८ ३१७१ ३१७४ ३१७७ ३१८० ३१८३ ३१८६ ३१८९ ३१९२ ३१९५ ३१९८ ३२०१ ३२०४ ३२०७ ३२१० ३२१३ ३२१६ ३२१९ ३२२२ ३२२५ ३२२८ ३२३१ ३२३४ ३२३७ ३२४० ३२४३ ३२४६ ३२४९ ३२५२ ३२५५ ३२५८ ३२६१ ३२६४ ३२६७ ३२७० ३२७३ ३२७६ ३२७९ ३२८२ ३२८५ ३२८८ ३२९१ ३२९४ ३२९७ ३३०० ३३०३ ३३०६ ३३०९ ३३१२ ३३१५ ३३१८ ३३२१ ३३२४ ३३२७ ३३३० ३३३३ ३३३६ ३३३९ ३३४२ ३३४५ ३३४८ ३३५१ ३३५४ ३३५७ ३३६० ३३६३ ३३६६ ३३६९ ३३७२ ३३७५ ३३७८ ३३८१ ३३८४ ३३८७ ३३९० ३३९३ ३३९६ ३३९९ ३४०२ ३४०५ ३४०८ ३४११ ३४१४ ३४१७ ३४२० ३४२३ ३४२६ ३४२९ ३४३२ ३४३५ ३४३८ ३४४१ ३४४४ ३४४७ ३४५० ३४५३ ३४५६ ३४५९ ३४६२ ३४६५ ३४६८ ३४७१ ३४७४ ३४७७ ३४८० ३४८३ ३४८६ ३४८९ ३४९२ ३४९५ ३४९८ ३५०१ ३५०४ ३५०७ ३५१० ३५१३ ३५१६ ३५१९ ३५२२ ३५२५ ३५२८ ३५३१ ३५३४ ३५३७ ३५४० ३५४३ ३५४६ ३५४९ ३५५२ ३५५५ ३५५८ ३५६१ ३५६४ ३५६७ ३५७० ३५७३ ३५७६ ३५७९ ३५८२ ३५८५ ३५८८ ३५९१ ३५९४ ३५९७ ३६०० ३६०३ ३६०६ ३६०९ ३६१२ ३६१५ ३६१८ ३६२१ ३६२४ ३६२७ ३६३० ३६३३ ३६३६ ३६३९ ३६४२ ३६४५ ३६४८ ३६५१ ३६५४ ३६५७ ३६६० ३६६३ ३६६६ ३६६९ ३६७२ ३६७५ ३६७८ ३६८१ ३६८४ ३६८७ ३६९० ३६९३ ३६९६ ३६९९ ३७०२ ३७०५ ३७०८ ३७११ ३७१४ ३७१७ ३७२० ३७२३ ३७२६ ३७२९ ३७३२ ३७३५ ३७३८ ३७४१ ३७४४ ३७४७ ३७

धः अंनुनिपूर्वसाधिते चतुर्थभावे योजितः सन् पंचमभावो भवति। तत्रेव द्वे योजितः सन् षष्ठभावा भवति। तेषां तेषां अनंतरसाधिता भा
वाः सप्तदशशिसहिताः कार्यः। तेन सप्तमाज्ञेयाः। लग्नसंघट्टं मद्दतिवत्। धनं सप्तदशमत्युरितिनित्तवत्। तनुमुरवाः लग्नादयो भा
वास्युः॥ ॥ अथ संधिसाधनमाह। संधिर्द्वियोगार्धकमिति। द्वयोर्भावयोर्योगार्धसंधिः स्यादिति स्पष्टं। अथ पाठांतरस्य व्याख्या
। व्यस्तेति। सप्तमभावरहितस्य दशमभावस्य अरिलवः षड्गोराश्यादिकः। स एतच्छ्रुतः। एकस्मात्साधितः। इमो भो भूयो वा
रंवारं अंगपातालयोः प्रथमचतुर्थभावयोः क्षेत्र्योत्तनुतः लग्नात्संघट्टः संधिसहिताः षड्भावास्युः। इमे भावाः षड्भावा निताः सं
तः परे संधयो भावास्युः। एवं भावसंधिसाधनं हत्वा संध्यं सतुल्यो फल इति प्रागुक्तं ग्रहफलं विवर्धय। अंतरे अनुपातः। भावसंध्यं
तरेणासंधिरेव तारासंघट्टमिति ज्ञातकथंतेः। एतत्सूत्रं भावान् यनं। संध्यं तु ज्ञातकफलादाववगंतव्यं॥ ॥ अथ कर्तरीदोषलक्षणं
सापवादमाह। इंदोर्वाहरिजाह्नयस्वगतयोः स्यात्कूरयोः कर्तरीस्वेव त्रयं त्यक्तं नृमहत्स्ययुरोरिष्ये शरभे वातनो। स्वजो सोम्यरवेणैपि
वागुरुभृगुजैः केंद्रकोणेषु वा चेत्तः कर्तरीकारकौ द्विविचरो नीचस्थितौ मानहि॥ २५॥ ॥ इंदोश्चंद्रासकाशाद्वा इत्यथवा हरि
जाह्नयः ज्ञात्सकाशाद्वा यस्वगतयोः व्ययं। द्वादशं। संहितायां। तदुभयत्र गतयोः कूरयोः सतोः कर्तरी स्यात्। अथ महत्कर्तरीलक्ष
णमाह॥ ॥ स्वद्वितीयस्थितः कूरयादिचक्रास्यादंते द्वादशे स्थितः कूरयादिचक्रजुमागिगामी स्यात्तदा महती कर्तरी स्यात्। एवं
कर्तरीलक्षणमुक्त्वा यत्तद्वगमाहे। गुरोरिष्ये प्राप्ते द्वादशे सा कर्तरी न स्यादेवेत्येको भंगः। वा इत्यथवा शरभे गृहे बुधगुरुशु
क्राणामन्यतमेन नो लग्ने सति मान॥ ॥ इति द्वितीयो भंगः। स्वद्वितीये अजो चंद्रे सति मानो तत्तृतीयो भंगः। वा इत्यथवा

शुक्रे वा शरभदेशे कंडक॥ ४॥ ७॥ १०॥ निजांशे द्येक्षितः सग्रहः॥ २६॥ कन्याप्रसिद्धा। शक्रस्य नीचं। नोक्षिको धनुर्धरः। शत्रुगेहं पूर्वं
कं। भृगुभुवः शत्रुवीं द्वादशेति। अत्र रेवेर्गहं सिंहः। इंदुर्गहं कर्कटः। एषां कन्यादीनामन्यतमगेहं गतो भृगुः षष्ठोपिनो भंगः क
स्यात्। लग्नभंगकरो न भवतीत्यर्थः। तथा च कश्यपः। नीचगेतनुरीये वा शत्रुक्षेत्रे गते पिवा। भृगुषष्ठोद्वयो दोषो नास्ति तत्र
न संशय इति। अथ कुजाष्टमदोषापवादमाह। भोमो मृत्युगते पि अष्टमगते पि शत्रुशशिनोर्गहस्थितौ यदि भव
ति वा इत्यथवा अकेगः अस्तंगतो यदि भवति तदा न भंगः कस्यात्। अस्य शत्रुर्बुधः कुजस्य विदरि रिति प्रामुक्तः तस्य
गहं मिथुनः कन्या वा शशिगहं कर्कटः। तदस्य नीचं। एषामन्यतमस्तुः अस्तंगतो वा अष्टमस्थोपि लग्नभंगकरो न भवतीत्यर्थः। अस्त
गतिपाठे स एषावर्थः। तथा च कश्यपः। अस्तगे नीचगे भोमेशत्रुक्षेत्रे गते पिवा। कुजाष्टमो द्वयो दोषो नास्ति किं विदपि विद्यत इति। अथ द्वा
दशषष्ठचंद्रापवादमाह। शुके इति। शुके शुक्रपक्षे अंत्यारि विधुः द्वादशः षष्ठो वा चंद्रः सवर्गद्विगितः वर्गो अष्टदशश्च वर्गद्विगितः शो
भनानां वर्गद्विगितः सुवर्गद्विगितः इतः प्राप्तः सवर्गद्विगितः शरभवर्गशरभद्विगित इत्यर्थः। एवं विधो विधुः शरभदः स्यात्। किमस्मिन्
सति। इत्ये गुरो शक्रे वा तनो लग्ने सति। कथं भूते गुरो स्वो जो युजि। सततं ओजः स्वो जः उत्कृष्टबलं तेन युनक्ति तिस्रां जो युक्
तस्मिन् स्वो जो युजि। अतिबलिष्ठे सतीत्यर्थः। शुक्रस्याप्येतद्विशेषणं। एतदुक्तं भवति। बलिष्ठे गुरो शक्रे वा लग्ने सति शक्रपक्षे
चंद्रमाः शरभवर्गद्विगितो यदि भवति। तदा द्वादशषष्ठो गतिपि शरभद इति भंगकरो न स्यात्। अन्यथा न। मुहूर्ते दर्पणे। क्वो गुरो
वा बलिनिष्ठिते तनो शरभेन दृष्टः शरभवर्गः शशी। विवर्धमानः शरभरुचो नाशरभं करोति तिष्ठं न विषयिष्ठरिष्येयारिति। अथ सग्र

अस्यापवादमाह। कस्मिंस्तीति। तनोऽङ्गेनेहीनेहीनबलेसति। बलिष्ठेऽङ्गेनेसीति। एषां किमपि न बला इत्यर्थः। तथा च ज्योतिःप्रकाशो रोगं चै
रं त्यजेद्वा त्रैहत्यादि। तत्रापि यत्र लग्नं चेद्बला। अन्तर्जनिः फलमिति। बलं जातकान्ते ज्ञेयं। ल। जातके। अधिपयुतो दृष्टो वा बुधगुरुनि
रीक्षितश्च यो राशिः। स भवति बलवान् यदा युक्तो दृष्टेऽपि वारं वारं रित्यादि। अथ भवनां राशयोः शुद्धि सापवादमाह॥ ॥ जन्मक्षौद्रयते
मृतीतदधिपौ न द्राश्वयेतलुवस्तद्वं बांगगमंतलुनखलुनचेतस्वामिभिर्मित्रैकता। शस्तेऽंशो धटयुग्मभीरुधनुषां विज्ञास्तभांशो तथा चं
द्रापुण्ययुतो मृतिं वितनुतो दैन्यं च हीनो जसः॥ ३३॥ जन्मक्षौद्रयतः जन्मराशिजन्मलग्नाभ्यां सकाशात् मृतीये अष्टमभवने यो चतद
धिपौ तयोर्मृत्यु भवनयोः स्वामिनो। यचतद्वाः मृत्यु भवनगतास्युः तिषां अंशो नवांशः। अंगगोलग्नगतः। चपरं तेषां भराशिः अंगगोलग्न
तंगे सत्तदाखलु निश्चयेन। अंतर्लम्भरणकृत्यात्। तदा कदचिद्यदि तत्स्वामिभिर्मित्रैकतानस्यात्। तयोर्जन्ममृत्यु भवनयोः स्वामिनो त
त्स्वामिनो तयोः। अथवा यमर्थः। तयोर्जन्ममनिंद्य भयोः। स्वामिनो तत्स्वामिनो तयोर्धर्मिदि मित्रैकतानस्यात्। मित्रं एकं मित्रं के। मि
त्रैकयोर्भांशो मित्रैकतासा चेन्न स्यात्। अनेन सर्वस्योक्तसार्थकता भवति। यदितयोर्मित्रता स्यात्। अथवा एकता स्यात् तदानाथं दोष इत्य
सिद्धिः। वसिष्ठः। यस्याष्टलगे तदधीश्वरे वारं राशौ तदीशो विरुद्धगोवा। समस्त्युप्राप्नोति तदामनो जस्त्रिनेत्रमालां बकुवद्भिनेवेति॥
अन्यच्च। जन्मक्षौद्रयजन्मलग्नाभ्यां रंघ्रावष्टमोचये। विरुद्धसंस्कृतानेनांस्तद्वाश्वं शानपित्यजेदिति। ब्रह्मणो। लग्नं व्यालिख्यं स्या
ज्यष्टमं सर्वकर्मसु। तत्राप्येकेशतास्येव ततस्तन्ने च दोषकृतः। न दोषोष्टमलग्नस्य यदि जन्मेशलग्नयोः। सुहृदो चेतदा कार्यं मंगलं मुन
यो विदुरिति। चतुर्थद्वादश भवनयोर्दोषो नात्रोक्तः। यतश्चतुर्थद्वादशं लग्नं शस्तं यदि गुणान्वितमिति पूर्वाचार्यमतं दृष्टत्वा स

गुणमेवांगीकृतं। तत्पुरस्ताद्वक्ष्यति। अंगमशुभं चेद्देवर्गे। नितमिति। सगुणस्यैवांगीकारात्। किंच्यर्थं विस्तरेणेति भावः। अंशो शुद्धिमा
ह। शस्तेऽंश इति। धटयुग्मभीरुधनुषां अंशः शस्तः स्यात्। धटस्तुलः। युग्मं मिथुनं। भीरुकन्या। धनुः प्रसिद्धं। एषां अंशो नवांशः शस्तेः
प्रशस्तः स्यात्। तत्रापि विशेषमाह। विगतः ज्ञेयुधास्तदोषापवादः। बुधोयेभ्यस्ते विज्ञाः। ते च ते अस्ताश्च तेषां भांशो राशिजवांशो। मृ
तिं वितनुतः। अर्थादस्तमितस्यापि बुधस्य भांशो दोषकरो न भवतः। तथा च द्रापुण्ययुतो चंद्रेण पापग्रहेण वा युक्तिं मृतो मरणं वितनुतः
कुरुतः। वधूवरयो रिति शेषः। हीनो जसो निर्बस्य भांशो दैन्यं हीनतां वितनुतः॥ ॥ विशेषांतरमाह॥ नोवर्गे तन्मवेति विनंति मलवद
द्याचरक्षे चरं चंद्रे तोलिमृगास्यगेन चतनुपं चेष्टरेवेति नतां। मेषादिष्वजनक तोलिककुलीराद्यानवांशाः क्रमादिष्वष्टात्पूर्वनवांशकादशहता
स्यात्तालवाद्यातनुः॥ ३४॥ वर्गे तन्मनः वर्गे तन्मेन विना अंतिमलवंचरमं नवांशं दद्यात्। यलग्नं स एव नवांशो वर्गे तन्मं। तथा चरक्षे चरलग्नं च
रलवंचरं नवांशं नोदद्यात्। कस्मिंस्तीति। चंद्रे तोलिमृगास्यगे तुला करगे सति। एतच्चरत्रययोगो नोदद्यादित्यर्थः। अत्र चरचतुष्टयमध्ये चं
द्रे तोलिमृगास्यगे इत्येवोक्तं तन्मेषक केट्या विवाहनसत्राभावात्तथा तनुं लग्नं पंचेष्टरेवेति नतां नोदद्यात्। यत्र लग्नं पंचेष्टग्रहानाम
वतितलग्नं न देयमित्यर्थः। अथेष्टनवांशा लग्नसाधनमाह॥ ॥ तत्र तावन्मेषादिषु आद्यांशानाह। मेषादिष्विति मिषादिषु अ
जनक तोलिककुलीराद्यानवांशाः क्रमेणोक्ताः। तद्यथा मेषे अजाद्यामेषाद्याः। रवेन काद्यामकराद्याः। मिथुने तोलिकाद्यास्तुला
द्याः। कर्केटकुलीराद्याः। कर्केटाद्याः। सिंहे अजाद्यामेषाद्याः। कन्यायां मकराद्याः। तुलायां तुलाद्याः। रश्मिके कर्काद्याः। पुनः धनु
षामेषाद्याः। मकरे मकराद्याः। कुंभे तुलाद्याः। मीने कर्केटाद्याः। नवांशा उक्ता इत्यर्थः। इष्टात्पूर्वनवांशकाः गतानवांशाः दशहताः दश
गुणिताः। आसाः। त्रिभिर्हताः लवाद्या भागाद्यातनुः लग्नं स्यात्॥ ॥ अत्रोदाहरणं। इष्टलग्नं मेषः। तत्र मेषादिको अंशः प्रव

तैते। इष्टांशः कन्या। स आद्या सष्ठः पूर्वोऽंशः कः पंच ५ एते दशहताः ५० आत्माः लब्धाः दिव्यं १६। ४०। इष्टलग्नसहितं ०। १५। ४०। यथावामिथुनल
मेमिथुनां शैलग्नसाधनं। तत्र तुलादिः। ततेमिथुनं यावत्। अंशाः ५ ततः पूर्वे ८ दशहताः ८० आत्माः लब्धाः भागाः २६। ४०। गतराशि २
युक्ताजानं लग्नं २। २६। ४०। यथाधनुर्लग्ने सिंहंशे। तत्र मेषादि तोगतानवांशाः ४ दश १० हता ४० आत्माः १३। २०। गतराश्यन्विताः
१८। १३। २०। जातं। एवं सर्वत्र ज्ञेयं॥ ॥ अथैह्यास्तशक्तिमाह। लग्नांशोऽस्वपदग्युतो नृसुरवदौ वा न्यो न्यपादोऽक्षितो नाभ्यां सप्त
मकोतथैव युवते नो चेत्तयोर्मृत्युदो। द्विष्टे को न विलग्नके रवि सित जेन्द्रार्के जीवास्तत्रा होरेशाः युपनेः स्वले द्विरवलजनेष्टाशक्तमध्य
मा॥ ३३॥ लग्नांशो लग्नववांशोऽस्वपदग्युतो स्वस्वपतिना दृष्टो युतो वा संतो नृसुरवदौ वरस्य सखदौ स्यातां। वा इत्यथवा अन्योन्यपा
दोऽक्षितो अन्योन्यपतिना आदोर्दोऽक्षितो वा संतो नृसुरवदौ स्यातां। इत्युदयशक्तिमुक्ता अस्तशक्तिमाह। ताभ्यां सप्तमकोतथैवे
ति। ताभ्यां लग्नांशाभ्यां सकाशात् सप्तमको सप्तमलग्नतदंशो तथैवेति। पूर्ववत्। स्वपदग्युतो युवतेः कन्यायाः सुदारैवो स्यातां। इत्य
थवा नो सप्तमलग्नसप्तमीशको अन्योन्यपादोऽक्षितो। युवतेः सखदौ स्यातां नो चेत्। एवं चेत्तस्या तदा तयोर्मृत्युदो स्यातां क्रमे
ण। अथेष्टकाले होरासाधनमाह। द्विष्टेति। अर्को न विलग्नं द्विष्टे लने सति। दृष्टे सप्तमकाशात् होरेशा भवन्ति। तेषां गणना क्रमममा
ह। तैके होरेशाः। रवि सित जेन्द्रार्के जीवास्तजः। रवि प्रसिद्धः। सितः शक्रः। शोभुधः। इंदुश्चंद्रः। आर्किः शनिः। जीवोरुरुः। अस्त
उदंगलः। स्वले द्विपापारे रवलजा होरानेष्टाशक्तमध्यमा स्यात्। अथोद्युमहोराशुभवारं शुभनरा। पापवारं मध्यमा स्यात्॥
अत्रोदाहरणं। गुरुवारं इष्टार्कः। १। २५। ८। इष्टलग्नं ४। १०। ०। इदं अर्को नं। २। १०। ५२। इदं द्विष्टं। २। २५। ४४। उर्ध्वार्कस

सोम्यरवर्गो द्वितीये सति सानेति चतुर्थो भंगः। वा इत्यथवा केन्द्रकोणेषु १। ४। ७। १०। ५। ८। केन्द्रत्रिकोणेषु १४ गुविही ज्येः। १४ गुः शुक्रः
विदुधः। इज्योगुरुः। तैः साद्विः कालाच्चेति सप्तम्यर्थे तृतीया। साकर्तरीन स्यादेवेति पंचमो भंगः। वा अथवा कर्तरीकारको क्रूरोदि
निचरो नीचस्थितो यदा स्यातां तदा सान स्यादिति षष्ठो भंगः। हि अवधारणे॥ ॥ अथ पंचकदोषसाधनमाह। लग्नमेततिथि
ग्रहे एतदिभ ८ दृग्वेद २ तु ६ म १ शेषकै रोगाग्नीनहरा स्यात्स्यजरुजरा अर्कमोजीषु च। अग्निं भोमग्रह दृष्टुद्यु शनिसेवेदु
धिनं हारमी ज्यारेति षपरं विवाहसितवित्सांध्या सुहीनेतनो॥ ३०॥ लग्नं इष्टलग्नं सेततिथि। इना चासोतिथिश्च इततिथिः। गत
तिथिः। तथा सह वर्तमानं सेततिथि ग्रहे हतनवभक्तं कार्यं। इमदृक्वेदतु १४ शेषकैः। इना अष्टो। दृशो दे। वेदाश्चत्वारः। क्रतवः
वः षट्। भूरेक। एतस्मिन्नेः शेषैः कृत्वा क्रमेण रोगाग्नीनहरा स्यात्स्युः। रोगः प्रसिद्धः। अग्निः प्रसिद्धः। इनो राजा। राजाधिपः पतिः
स्वा मीनाभः परिचटः प्रभुः। इष्वरो विभुरीशानो भर्ते इन इरा नेति धर्मं जयः। हरश्चोरः। अत्ययोर्मृत्युः। एते पंचकाः स्युरित्यर्थः।
एतदुक्तं भवति। लग्नं शुक्रप्रतिपदादिगततिथियुतं सत्त्वानवभिहृत्वा अष्टशे रोगः। द्विशेषे अग्निः। चतुः शेषे राजा। षट् शेषे चो
रः। एकशेषे मृत्युः। अथैते कुत्रवर्ज्या इत्याह। रा अर्कमोजीषुरुजं त्यज। रात्रौ। अर्कं। आदिवासे। मोजीषुरुजं त्यज। भोमग्रह
दृष्टु अग्निं त्यज। भोमादयः प्रसिद्धां स्तेषु। द्यु शनिसेवेदुषु इनं। द्युर्दिवा। शनिः शनिवारः सेवास्वामिसेवनं इदुः सोमवारः। एषु इ
नं राजानं राजपंचकं त्यज। इज्यारेति षु हारं त्यज। चौरं त्यज। इज्योगुरुवारः। आशे भोमवारः। इति गतिर्या चेति यावत्। आस्तचौरं
त्यजेत्। विवाहसितवित्सांध्यास्त अपरं उवेरितं स्युरित्यर्थः। विवाहः प्रसिद्धः। सितः शक्रवारः। शुधवारः। संध्या संध्याकारः। आस्तमं स्युं त्यजेति।
वित्

आद्यं लग्नं। कोणेन वपंचमे। एषामन्यतम गतोऽन्यतमः ३५ भग्रहश्चंद्रमसं निखिलदृष्ट्या पश्येत्तदा जामित्रं न स्यादित्यर्थः ॥
 एते पंच भंगाः सर्वे मि लिताश्चतुर्दश भंगाः संपद्यन्ते। अथ दृष्टि साधनमाह। अत्र कोणमवायुरेनियुक्तं भूपुत्राः क्रमात् पूर्णया
 दृष्ट्या न्ये चरणोत्तरं च सकलाः पश्यन्ति पूर्णं द्युनं। भं होरात्रिलेखेन वांशक इनां रास्त्रिंशदंशः क्रमाद्द्वगोः सन्नरुभजः प
 रेस्तु सुहृदो नाभ्युनवर्गा वतनुः ॥ ३५ ॥ अत्र तृतीया दशमरांभं कोणं नवनवपंचमं। अवायुः चतुर्थाष्टमं। एतद्युग्मत्रयं क्रमे
 ण एनियुक्तं भूपुत्राः शनियुक्तं भोमाः पूर्णदृष्ट्या पश्यन्ति। शनिस्त्रिंशं ॥ ३६ ॥ पूर्णदृष्ट्या पश्यन्ति। गुरुः कोणं ॥ ३७ ॥ पूर्णदृष्ट्या प
 श्यन्ति। भूपुत्रः ॥ अवायुः ॥ ३८ ॥ पूर्णया दृष्ट्या पश्यन्ति। तथा चैतद्युग्मत्रयं अन्ये ग्रहाश्चरणोत्तरं यथा स्यात् तथा पश्यन्ति। तद्यथा ॥
 अत्र ॥ ३९ ॥ एकपाददृष्ट्या पश्यन्ति। कोणं ॥ ४० ॥ द्विपाददृष्ट्या ॥ अवायुः ॥ ४१ ॥ त्रिपाददृष्ट्या पश्यन्ति। सकलाग्रहाः द्युनं सप्तमं
 पूर्णं पश्यन्ति। अथ षड्गोसाधनं विवक्षुस्तावस्तन्यामान्याह ॥ ॥ भं होरेति। भंगहं। होरा राश्यां त्रिलेखे दृष्ट्याः। नवांशकः
 प्रसिद्धः। इनां शोद्वादशांशः। त्रिंशदंशः प्रसिद्धः। क्रमादेते वर्गाः प्रोक्ताः। शुभजः शुभग्रहलोवर्गः सन्न शुभः प्रोक्तः। पूरेः
 आचार्यैः सुहृदो मित्रस्य वर्गः सन्न प्रोक्तः। अब्धिवर्गो न कंचतुर्थवर्गो न लग्नं न सव प्रोक्तः। अथैषां साधनमाह ॥ ॥ प्रोक्तं
 प्राग्ग्रहमोजभं कुंशशिरोहोरे समे आर्कयोर्दृष्ट्या प्राकृस्त ५ धर्मयोः नवलवः प्रोक्तः स्वतोर्कांशकः। शुक्रजे ज्ययमो सज्जं शरमुनी
 भार्येषवो युग्ममो त्रिंशांशा विषमेत एव गदिता व्यस्ताश्च षड्गोः ॥ ३५ ॥ ग्रहं यस्य ग्रहस्य यद्ग्रहं तत्प्राकृ प्रोक्तं भेशामंशविचमिता
 दि। अथ होरा साधनमाह। ओजभं विषमराशौ अकेशशिरोहोरे क्रमेण भवतः। प्रथमपंचदश भागेषु अकस्य होरा। अपरपंचदश

भागेषु शशि न चंद्रस्य होरा स्यात्। अथ समराशौ अर्कांशो होरे क्रमेण भवतः। प्रथमपंचदश भागेषु अक्षस्य चंद्रस्य होरा। अपरपंचदश
 भागेषु अर्कस्य होरा स्यात्। अथ दृष्ट्या साधनमाह। दृष्ट्या रीता दृष्ट्या दृष्ट्याः। त्रिविधा दृष्ट्या दृष्ट्या भागात्मकः। तस्य ईदृ
 ईशः प्राकृस्त धर्मयो ज्ञेयः। प्राग् लग्नं। सुतः पंचमं। धर्मो नवमं। तान्यातीति प्राकृस्त धर्मयोः। एतदुक्तं भवति। प्रथमदृष्ट्या स्वामी लय
 पतिः। द्वितीयदृष्ट्या स्वामी पंचमपतिः। तृतीयदृष्ट्या स्वामी नवमपतिः स्यादिति। नवलवः प्रोक्तः प्राग् वरास्तो शइत्यादि। अथ
 द्वादशांश साधनं। स्वतोर्कांशकः स्वस्मादिति स्वतः। लग्नं तदित्यर्थः। अर्कांशकोद्वादशांशो ज्ञेयः। तद्यथा। शशि भागास्त्रिंशान्।
 ३०। एते द्वादशाभिर्विभाजिताः लब्धं सार्धं भागद्वयं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ द्वादशमानं। तदेवं गणनीयं। सार्धं भागद्वयं लग्नस्य द्वाद
 शांशः। तावदेव तत्पुरस्छेयेति। लग्नस्योत्पन्न भागावसानपर्यंतं गणयेत्। यस्मिन् राशौ विश्रामतस्वामी द्वादशांशना
 थः स्यात्। अथ त्रिंशांश साधनं। शक्रेति। शुक्रः प्रसिद्धः। होबुधः। ईज्योगुरुः। यमः शनिः। असुग्मंगलः। एषां पंचानां क्रमेण त्रिशरमु
 नी भार्येषवस्युः। शराः पंच। मुनयः सप्त। इमा अष्टौ। अर्थाः पंच। इषवः पंच। भागाः। शुक्रादिनां स्युः। एतद्युग्ममे समराशौ ज्ञेयं। एत
 दपिलगेना सन्न भागावसानपर्यंतं गणयेत्। यत्र विश्रान्तिः स त्रिंशांशनाथः। विषमराशौ त एव गदिताग्रहाः भागाश्च व्यस्ता विषमाज्ञेयाः
 ॥ इति षड्गो निरूपितः ॥ ॥ अथ दृष्ट्या साधनं। विवक्षुस्तावत्सूर्यसाधनमाह। संक्रांतं तद्द्वेतादिनगणादां संपूर्वो
 विमेषाद्यात्तभयुग्युतोयनलेवरात्रौ स षड्ः सच। तद्द्वेतांशहन्तस्वभोदयविय आधन्तथा लग्नतो भुक्तांशकलितेन युग्विवर
 गैः कालः स्युटो भोदये ॥ ३७ ॥ अंतः अंतरालं। तत्र अहानि दिनानि संक्रांतोः अंतरहानि। संक्रांतं तद्द्वेतादिनगणादां संपूर्वो
 वं विधोदिनगणः संक्रांतेः सकाशात् इष्टदिनसमूहः तस्मात्पदा सिलब्धं संपूर्वो राशि भागकलादिकोरकि स्यात्। किं भूतः

रविः मेषादसकाशात्तया नभयुक्तगतराशियुक्तसूर्यभुक्तराशियुक्तित्यर्थः । सनात्कालिकोरविः स्यादित्यर्थः । अत्रोदाहरणं ॥ तुलादि
श्रिक संकां सौरंतरदिनानि । २५ । ५४ । १० । तथा तुलसंकांतेः इष्टदिनगणः । ५४ । ६ । १० । अस्मादिनगणानसंकां सौरंतरहोभिर्लेब्धं रा
स्यादि । १० । ५४ । १० । इदं सूर्यभुक्तराशियुक्तं । ६ । ५४ । १० । अयं तात्कालिकः सूर्यः । सूर्यअयनलवैर्युतः कार्यः । अयनांशाः ग्रंथांतरे
प्रसिद्धाः । स्वकृताब्दयुनितेशां केषुछाप्ता अयनांशका इति । स अयनयुक्तोरविः रात्रोरात्रीष्टकालसाधनविषये सषडुः कार्यः
। षड्राशियुक्तः कार्यः । तद्भोग्यांशानि जोदयाह निरवरा मासं कालः स्यात् । तस्य सायनांशस्य रेवेः भोग्यांशाः तद्भोग्यांशाश्च निजो
दयाश्च तेषां आहतिः गुणनं । तस्याः सकाशात्खरा मासं त्रिंशतालब्धं सूर्यस्य भोग्यकालः स्यात् । निजोदयाः स्वदेशीयराश्युद
याः । ते ब्रह्मतुल्यादिभ्योऽवर्गतव्याः । कथं भूतः कालः । तथैवांगतो भुक्तांशकालितेन युक्तः । तथैव सूर्यस्य भोग्यकालसाधनरी
त्या अंगतः लगनात् । भुक्तांशकालितेन भुक्तांशैर्भुक्तभागेः आकालितेन युक्तयुक्तः । एतदुक्तं भवति । इष्टलग्नं अयनलवैर्युक्तं
त्वातन भुक्तांशैर्निजोदया गुणनीयाः त्रिंशता ३० भाज्याः लब्धं लग्नभुक्तकालः तेन कालेन सूर्यभुक्तकालायुक्तः कार्य इत्यर्थः
पुनः कथं भूतः विवरगेः भोदयेः युक्तविवरं सूर्यलग्नान्तरं । तत्र गते भोदयेः राश्युदयेः युक्तयुक्तः । सपलभयुः कालः स्फुटः स्पष्ट इष्टकालः
स्यात् । षष्टिभक्तेष्टिकात्मकः स्यादित्यवर्गतव्यं ॥ ॥ अथ कालसाधने विशेषमाह । लग्नाको यदि चैकं संशिविवरात्स्वीयो
दयाध्याद्विषयापिः काल इनात्तनुर्यदितनुः सूर्योदयात्प्रागसौ । कुं डं भः पारपरितेस्तु घटिका मर्धोदयास्ते न्यसेतस्तुत्ताग्नित्र
यवायुगानशुभदा पूर्णाग्निपंचरथ ॥ ३८ ॥ लग्नाको लग्नसूर्यो यदि एकमेतदा अंशविवरात् लग्नाकयो भोगांतरात्स्वीयो

स

मानागता होराश्च तस्य वर्तमाना पंचमी होरा सागणनाक्रमेण द्युप तेः सकाशाद्गुणनीया । जीवस्तिजोदिगणनया बुधहो
रा वर्तमाना । अथ लग्नेन्द्रोः परमं जामित्रग्रहज्ञानार्थमुपयमाह । लग्नेन्द्रोः स्मरगे शुभाशुभखगेस्तथाधिभूतततो ज्ञा
गो नान्तरतमोर्विकान्तरखयमेले । अथ यदाब्धीषवः । सत्स्विष्टोच्चनिजोशभेस्तमरिक्ते पश्येदरि । अथ गेसूर्यवारव जला
घकोणगशुभोवाब्जं प्रपश्येन्नतत् ॥ ३४ ॥ लग्नेन्द्रोः स्मरगे सप्तमगे शुभाशुभखगे सति तदा आधिभूतस्तः । शभे सति आ
धिभूतस्तोपस्ति । अशुभे सति भूतस्तु । तदा कदा यदा ततः स्मरगात्ग्रहान् आब्जो गो नान्तरं चंद्रलग्ने नान्तरं चंद्रान् सप्तम
स्तु अंशेनः । लग्नात्सप्तमस्तु लग्नेन इत्यर्थः । तस्मात्तुल्यतमोर्विकान्तरखयमेले द्विशत्यालब्धं अब्धीषवः २४
चतुःपंचाशत्स्यात् । तदेव आधिभूतस्तः । अन्यथा जेत्यर्थः । तत्रोदाहरणं । पूर्वकल्पितमिदं लग्नं ४ । १० । १० । तत्सप्तम गो
यंकश्चित् । १० । १० । १० । अयं लग्नेनः । ६ । १० । १० । अयं तुल्यतमोर्विकः । १० । १० । १० । अस्मात्खरा मासं २०० । लब्धं । ५४ । अथा
स्य भंगमाह । सन्निति । सन्नसद्ग्रहः स्विष्टोच्चनिजोशभे वर्तमानः अस्तं अस्तमवनं अखिलं पूर्णं यदि पश्येत्तदा तज्जामित्रं
नस्यात् । शोभनश्चासौ इष्टस्विष्टः शुभमिति । स्विष्टोच्चनिजोशभे वर्तमानः अस्तं अस्तमवनं अखिलं पूर्णं यदि पश्येत्तदा तज्जामित्रं
ष्टोच्चनिजोशभं । तस्मिन् स्विष्टोच्चनिजोशभे स्विष्टस्य शुभमिति । अशोभनं वा शोभनं वा वर्तमानः । अथवा उच्चस्य अंशो भे
वर्तमानः । अथवा निजस्य स्वस्य शोभनं वा वर्तमानः । अस्तमखिलं पश्येत्तदा तज्जामित्रं । वा इत्यथवा अर्के रवौ अरिः अथ गेसति
तन्नेति त्रयो भंगाः । वा इत्यथवा रवजलाद्यकोणगशुभः । अजं चंद्रमसं पूर्णं यथा स्यात्तथा । इदं तदा तन्नखदशमं । जलं चतुर्थं ।

अत्रगुरुयमाहस्त्यर्कः। न दोषोपलंभात्। अन्ये दोषानत्याज्या इत्यर्थः ॥६॥

मु० भा० टी० ३५
 ३५
 द्यादिप्रमुखेति संकट इदं सद्योवनाढ्ये क्वचित् ॥ ३५ ॥ गोधूलिभिति। गोधूलं लग्नं सायंकाललग्नं। पदजाति केहीन जातो शुभक
 रप्रोक्तं। न पूर्ववर्णानां। कस्यपंचांगके विवाहोक्तपंचांगे। अत्रपंचांगशुद्धिर्मुख्या। तत्रकालप्रमाणं विशेषद्वारेनोह। कथं भूतं गो
 धूलं। अर्धोस्तात्सकाशात् प्राकूपरतोर्धनाडिकं अर्धनाडिकायस्मिन्नित्यर्धनाडिकं प्राकूपंचदशपलानि। परतः पंचदशपलानि
 । एवमर्धनाडिकमित्यर्थः। अत्रत्याज्यमाह। इहास्मिन्नोधूले लग्नेषष्ठाष्टगं - इदं चंद्रमसं जह्यात्। पुनः किं किं जह्यादित्या
 ह। सो ग्रांगं। उग्रग्रह सहितं लग्नं। कुजं भौमं अष्टमं। गुरुयमाहः। गुरुशनिदिशि। पातं महापातं। सिद्धांतगम्यं। अर्कं क्रमस
 र्यसंक्रांतिं जह्यात्। अन्ये दोषानत्याज्या इत्यर्थः। गुरुदिने सूर्योस्तात्प्राकूपामार्धं। परतोयमर्धं। शनिदिने अस्तमयास्मा
 कूपरतश्चकुलिके। मार्तंडोदयतः स्मृतादिनपतेर्योमार्धनाथग्रहामार्तंडात्मजभोगउत्तरलवस्तज्ञैः शुभैकर्मणि। त्याज्योसो
 कुलिक इत्यनेन शनौ अस्तात्प्राकूपकुलिके भवति। इति होतो गुरुशनि वारो निर्दिष्टो। अथ विप्रादीनामपि क्वचित् कार्य विशेषेण गो
 रजे प्रवृत्तिमाह। विप्रमुखेति संकट इदं सद्योवनाढ्ये क्वचित्। योवनाढ्ये अतिसंकटे प्राप्ते सति क्वचिद्लग्नशुद्ध्यभावे इदं
 गोधूलं विप्रमुखे विप्रवृत्तिवर्णत्रये सन् शुभं स्वात्। अन्यथा नेत्यर्थसिद्धिः। तदुक्तं ज्योतिर्निबंधे। घटी लग्नं यदनास्ति त
 दागोधूलिकं स्मृतं। श्रद्धादीनां बुधाः प्राहुर्न हि ज्ञानां कदाचन। लग्नशुद्धिर्यदनास्याद्योवने समुपस्थिते। तदा वै सर्ववर्णा
 नां लग्नं गोधूलिकं शुभमिति ॥ ॥ अथ ह्यहं वैदिलक्षणमाह। वैदो प्राकूपवणाचतुर्वरकराहस्तो ह्युताग्न्यस्य दोषो द्विरे

३५

त्रिमुगां ॥ २॥ ३॥ ४॥ गुलेरपचिता सोक्ता बहिर्वा मतः। मस्यांगं यदहो गिनेगादित मे कुर्यादिहो दोषं बलं नालोक्यं नु विवाह तस्त्रीस्त्रि
 वा द्विप्राङ् न कुर्यादिहं ॥ ७० ॥ प्राकूपवणापूर्वमिम्ना। चतुर्वरकरा। चतुर्भिर्वरकरैः प्रमितावरो वैवाह्यः। हस्तो ह्यिना तस्तप्रमाणे
 नो जना। इयमग्न्यस्य ब्राह्मणस्योक्ता। सा वैदो दोषो देः क्षत्रियादेः क्रमेणाद्वि २ त्रि ३ मुगां ४ गुलेरपचिता हीना। अंगुलप्रमाणं
 मार्के डेयपुराणे उक्तं। परमाणुः परं सूक्ष्मं त्रसरेणुर्मेहीरजः। बालग्रं चैवालिसा चयका चाथयवोदरं। क्रमादष्टगुणानाहुर्व
 वा नामष्टतांगुलं। षडंगुलं पदं तच्च वितस्तिर्द्विपदं स्मृता। द्विवितस्तीतथाहस्तो मार्के डेयमुनीरितः। आगमांतरेपि। कतुदे
 क्षिणहस्तस्य मध्यमांगुलिपर्वणः। मध्यमादेर्ध्र्यमानेन मात्रांगुलमितीरितमिति। अन्यत्रोक्तं। यंकं चित्कोरुषायामवि
 भज्यदशधा पुनः। एवं द्वादशधा भागं कृत्वा तेष्वेकमंगुलं। देहलब्धांगुलं नाम जानीयतस्य तत्पुनः। महामा नांगुलि
 रिति मात्रांगुलिरिहोदिता। प्रासादादिगतेनेव कुर्यान्मानान्तरेण वा। वेदिकादीनि शिबिकारथादीनां विधिः पुनरित्यादि
 । अत्रवरकरग्रहणंतस्य होमकर्तृत्वात्। ननु कन्याया अपि ताजहंतो कर्तृत्वमस्ति तत्करप्रमाणं किं नोक्तं। सत्यमत्याव
 वकाशस्तुले कन्याकरप्रमाणमप्यंगीक्रियते। तथोक्तं देवयजनदीपिकायां। स्वत्यावकाशानिलये हीनमानं समाश्रयेदि
 ति। अथ नानाविधकर्मणां अंगं कस्मिन् क्षेत्रे कर्तव्यमित्याह। यस्यांगमिति। यस्य कर्मणः यदंगं अदः इदं अंगिनो मुख
 स्य गदितमे उक्तं क्षेत्रे कुर्यात्। इहास्मिन्नंगभूते कर्मणि इहोर्बलं नालोक्यं न विचारणीयं। तत्र विवाहे विशेषमाह ॥

मु० मा० टी०
३६ र

विवाहः विवाहदिनात्प्राक् चरित्वा क्लृप्तं तीर्थं दत्तं न वमं हि हृदं अंगं विवाहं गन्तुं कुर्यात् । विवाहं गानि यथा । दलनं कंडनं चैव व्यंज
नं मोदकानि च । यवोपरं उपो वेदी कुंकुमं वर्णं कंतयेति ॥ ॥ अथ क्रमं प्राप्तं वधू प्रवेशमाह । लग्नादष्टदिनांततः सममुनीषं क
द्युष्वर्ध्वं तयुग्मस्त्रेमास्यपिहायने शरमितादृष्टात्परं स्वेच्छेया । वैफामार्गसिते जगुः श्रुतियुगाद्वाह । र्क्षो चित्राश्विनी । ज्येष्ठे श्रान
वमं दिरे निशिवधू संवेशमंगे स्थिरे ॥ ४१ ॥ लग्नाद्विवाहः सकाशादष्टदिनांततः षोडशदिनमध्ये सममुनीषं के धुघस्त्रेषु ।
समाः समसंख्याकाः मुनिः सप्तमः द्युः पंचमः अंको नवमः । एषु घस्त्रेषु दिवसेषु । अथोर्ध्वं षोडशदिनादूर्ध्वं अयुग्मस्त्रे विषम
दिने मास्यपि विषमे हायने वर्षे विषमे वधू संवेशं प्रवेशं जुगुरुचुः । एतदुक्तं भवति । षोडशदिनमध्ये समादिषु दिनेषु क
र्तव्यः । षोडशदिनाति क्रमे मासवर्षं तं विषमदिवसे वधू प्रवेशः कार्यः । प्रथममासाति क्रमे वर्षपयं तं विषमे मासिकं त
व्यस्तदा विषमदिनं नियमोऽस्ति । ना । एवं प्रथमे वर्षे अति कान्ते पंचमवर्षपयं तं विषमे वर्षे कृतव्यः । तदा विषममासं निय
मो नास्ति । पंचमादृष्टात्परं विषमवर्षं नियमोऽपि नास्तीति । अथ विंशं विंशं वधू प्रवेशं कस्मिन् मासि पक्षे कर्तव्यमाह । वैफामा
र्गसिते । वैशाखः । फाफालुनः । मार्गमागशीर्षः । एषांसितः शुकुपक्षस्तस्मिन् केः श्रुतियुगाद्वाह र्क्षो चित्राश्विनी ज्येष्ठे । श्रुतियु
गं श्रवणं धनिष्ठा । उद्वाह र्क्षो विवाहं नक्षत्राणि पूर्वोक्तानि । चित्राश्विनी प्रसिद्धे । इज्येष्ठे पुष्यः । तेः । अनवमं दिरे जीर्णगृहे ।
नवीनवृं दिरे कन्यां नवोढां वधू प्रवेशयोऽति निषेधादन्वमं दिर इत्युक्तं । उक्तं च । वधू प्रवेशं न कार्यं पंचमे सप्तमे दिने । नवमे च शभवा
रि सुलग्ने शशिनोर्बलेति । नारदः । आरभ्योद्वाह दिवसात्पठेवाप्यष्टमदिने । वधू प्रवेशः संपत्त्ये दशमे थसमो दिनेति । संग्रहे ।

३६

इयं प्रातः । निजराशुदययुणितान् यावरा मासिः त्रिंशत्तालब्धिः सकलः स्यात् । तत्रापि विशेषमाह । इना ननु रिति । इनात्सूर्यान्तनु
र्जगं यदितनुः लब्धिः स्यात्तदा सोऽष्टकालः सूर्योदयात्प्राक् पूर्वस्यात् । सोऽपि षष्ठा भक्तो घटिकात्मका स्यात् इत्येव गतव्यं ॥
अथ ज्ञाते काले यं वै विनासाधितुं न शक्यते । अतो यंत्राणां मध्ये मुख्यस्य घटीयंत्रस्य स्थापनकालमाह । कुंडे इति । अंभः पूरिते उ
दकपूणे कुंडे पात्रे घटिका मज्जनक्षमे । कुंडग्रहणं उत्तानपात्रं ददासार्थं । तस्मात्कुंडरूपे पात्रे उदकपूरिते स घटिकां धारयितुं
शक्त्या न्यसेत्तानि क्षिपेत् । कस्मिन् तसति । अर्धोदयस्ते जाते सति । सूर्यस्य अर्धोदये अर्धास्ते जाते सति । किं कृत्वास्तु त्वा प्रा
र्थयित्वा । प्रार्थनाग्रंथांतरे उक्ता । यंत्राणां मुख्यरूपा सिद्धा । लणानिर्मिते घटि । दंपत्योः शुभकालाति हेतवे भवेशो भवेद
ति । अथ प्रतिष्ठोयां । ना । घटिकायां तद्भूमनफलमाह । सा प्रतिष्ठिता घटी अग्नित्रयवायुगान् शुभदा स्यात् । अग्नित्रयं आ
ज्नेयादिप्रदक्षिणक्रमेणादिशा त्रयं वायुर्वायव्यादिशा इति दिक्चतुष्टयं प्रतिगतान् शुभदा । अर्थादन्यदिगता तत्रैव स्थि
ता वा शुभदा स्यात् । तथा चोक्तं ग्रंथांतरे । संस्तु सैव घटी तोये यां दिशि प्रतिगच्छति । पूर्वोशादिफलं कुर्यात् स्थिता मध्ये फलप्रदा । सोऽमाग्यं निर्ध
नं नार्यो अपमृत्यु रुजान्विता । भर्तृ प्रदाया च न्मान्या वित्तसुतान्विता इति । एवं गमनमुक्ता पूर्णताफलमाह । पूर्णाग्निपंचस्त्र
थेति । अग्निपंचस्र आग्नेयादिपंचस्र दिक्षु पूर्णा घटी न शुभदा । अर्थादन्यदिक्षु पूर्णा शुभा स्यात् । उक्तं च । उत्तरे शान्यपूर्वा
सुपूर्णा घटी शुभप्रदा । दिक्षुरेषा सुकन्याया मग्ना वेधव्यदायिनी । अथ गोधूलं लग्नमाह ॥ ॥ गोधूलं पदजाति
के शुभकरं पंचांगशुद्धौ रवेरर्धोस्तात्परपूर्वे तो घटिकं तत्रेदुमचारिगं । सोऽमाग्यं कुजमष्टमं गुरुयमाहः पातमं के क्रमं ज

मेण अर्द्धं तत्तुल्यं। अर्द्धं च तत्तुल्यं च। उद्वाहो विवाहे कृते सति अर्द्धं वर्षपर्यंतं। त्रैते व्रतबंधे कृते सति तत्तुल्यं अर्द्धं वर्षमासपर्यंतं।
 चूडके चूडाकरणे कृते सति तत्तुल्यं तस्य रत्नस्यापि तत्तुल्यं अर्द्धं त्रैमासपर्यंतमित्यर्थः। तिलैस्तर्पणं। पिंडयुतं आस्थना चरेत्। किंविना।
 महालयगयापित्रिविना। महालयं भाद्रपदापरपक्षः। गयाप्रसिद्धा। पितृभ्यामापितृक्षया दिनं तत्र यत् आस्थं कियते तन्महालयगयापित्र्यं नदि
 ना। उक्तं च। विवाहव्रतचूडास्तु वर्षमासपर्यंतं अर्द्धं तत्तुल्यं। अतिलं तर्पणं कुर्यात् आस्थं कुर्यादपिंडकं। महालयगया आस्थमातापित्र्यः सत्येहनि॥
 कृतोद्वाहोपि कुर्वति पिंडदानं यथाविधि। पूर्वमिति। सप्तपदीविधेः पूर्वं प्रथमतः अंधमुकादिदे। अधिगते ज्ञाते सति वा इत्यथ न वरं गते सति कन्या
 अन्यत्र देया। अपि च। या कन्या बलाद्विवाहिता सापि तर्हि अन्यत्र देया। तर्हि कथं चेद्यदि विधेया निनस्यत। विद्यायां नियस्याः सा तथा। पुरुषभुक्ते
 त्यर्थः। उक्तं च। याज्ञवल्क्येन। महादोषैस्तु विज्ञाते पूर्वं सप्तपदीविधेः। मरणादोसमुत्पन्ने देयान्यस्मै न दोषभाक्। बलाद्विवाहिता कन्या रातया
 न्यवराय चेति। महादोषाः कारिका निबंधे उक्ताः। अंधो मूकः। क्रियाहीनः आपस्मरिणः पुंसकः। दूरस्थः पतितः कुट्टीदी। घोरोगी वरानसत। पुरु
 षनपुंसकलक्षणा। यस्यापु पुरुषते बीजं ह्रादिम् त्रैचर्फी निलं। पुमांस्या लक्षणेरेते विपरितस्तुषंडकः। अपरीक्ष्य रणे रोषः। अपरीक्ष्य वरं कन्या
 निगुणा यच्छति। कुलं तस्यैव तच्छोकसंतप्तो विनिहंततीति॥ ॥ अथ स्त्रीरहितानां विधिमाह। अस्त्रीकैः कुराहे मरौप्यराचितानां स्त्रीच
 विप्रादिभिर्भार्याया निरिवलेः सवर्णराचिता धर्माय धार्यानुधेः। मंदारार्कैः स्त्रीरहितैः विप्रादिभिर्विप्रक्षत्रियविट्शूद्रैः क्रमेण कुराहे मरौप्यराचिता राखी च भार्या धर्माय धार्या अयमर्थः
 सोम्योरिपुक्षेत्रे गो॥ ४७॥ अस्त्रीकैः स्त्रीरहितैः विप्रादिभिर्विप्रक्षत्रियविट्शूद्रैः क्रमेण कुराहे मरौप्यराचिता राखी च भार्या धर्माय धार्या अयमर्थः
 विप्रेण कुरारचिता भार्या धर्माय धार्या। स्त्रीत्रयेण हेमराचिता। वैश्येन रोप्यराचिता। शूद्रेण ताम्रीता मरारचिता भार्या धार्या। कथं भूतेः विप्रादिभिः
 बुधेः स्वस्वधर्मनिरतैः। वा इत्यथ दानि निरिवलेः सर्वैः। विप्रादिभिः सवर्णराचिता भार्या धार्या। यतस्तया विना गृहस्थधर्मसाधनं स्यात्। तथैवेति॥

विवाहमारभ्य वधूप्रवेशो युग्मे तथा षोडशवासरां तान्। तदूर्ध्वमध्ये युजिषं च मांता दत्तः परस्तात्त्रिभोजनं चास्ति। रत्ननारदः। समेव वर्षे स
 ममासियदिनारि गृहं विरोत्। आयुष्यं हरते भर्तुः सानरिपरणं व्रजेत्। भास्करव्यवहारे। रात्रौ विवाहभेरास्तः सन्मुहूर्ते स्थिरोदये॥
 वधूप्रवेशो नैवात्र प्रतिशुक्राद्वयं विदुः। केशोर्विवाहकैः सुत्वेर्दंष्ट्रयोश्च शर्मप्रदे। वधूप्रवेशनं कार्यं पंचमेद्वक्तव्यं हि। मार्गफाल्गुनैव
 शारेव शुक्लपक्षे शुभे दिने। मूलपुष्यशुक्लस्वातीस्तिराश्वि शुक्रतिवासे वै पितृभे च करे नरि प्रविष्टा पुत्रिणी भवेदिति। इदानीं प्रथमाया
 द्वाहो भर्त्रादिगृहे वा सनिषेधमाह। उद्वाहात्प्रथमेशचोयादिवसे दुर्गृहे कन्यकाह न्यात्तज्जननीं क्षये निजतनुं ज्येष्ठे पति ज्येष्ठकं।
 पोषे च श्वशुरं पतिं च मलिनं चैत्रे स्वपित्रालये नि। छंती पितरं निहंति नमस्यंते धामभावे भवेत्॥ ४२॥ उद्वाहाद्विवाहादुपरिप्रथमशुभे
 आषाढे कन्यकायादिभर्तुर्गृहे वसेत्तदा तज्जननीं तस्य भर्तुर्जननीं ह कन्यादिति सुगमं॥ अथ पुनर्भविवाहमाह। श्रद्धालेषु पुनर्भ
 वापरिणयः प्रोक्तो विवाहो कृते नालोक्यंति धिमासं वेधमृगुजे ज्येष्ठादि तत्राकं जात। त्रिअर्क्षेषु मृतिर्धनं मृतिमृती पुत्रा मृतिर्दु
 र्भगं श्रीरोन्नत्यमथो धृती शकृत्तत्त्व १८॥ ११॥ ४१॥ २५॥ शैत्यः साभिजित्॥ ४३॥ शूद्रः प्रसिद्धः। अंत्यारजकादयः। तेषु पुनर्भवा
 परिणयः प्रोक्तः। कैः विवाहो कृतेः स्पष्टं। तत्र पुनर्भवापरिणयेति धिमासं वेधमृगुजे ज्येष्ठादि तत्राकं जात। त्रिअर्क्षेषु मृतिर्धनं मृतिमृती पुत्रा मृतिर्दु
 र्भगं जात। सूर्यनक्षत्रात् त्रिअर्क्षेषु त्रिषु त्रिषु नक्षत्रेषु क्रमेण। मृतिर्भरणं प्रथमं त्रिकं। द्वितीये त्रिकं धनं। तृतीये मृतिः। चतु
 र्थे मृतिः। पंचमे पुत्राः। षष्ठे त्रिकं मृतिः। सप्तमे दुर्भगं। अष्टमे लक्ष्मीः। नवमे त्रिके ओन्नत्यं प्राक्तं॥ अथ रुद्रपट्टशुद्धिमाह॥

मूलव्यालभवेदोषो विवाहेय उदाहृतः। समौ जीवबंधनादूर्ध्वपुंसां नैवेतिकेचनेति। पेत्राद्येपिमघाया आध्वर्योपिमूलवत्फलं स्या
 दितिकेचिद्वदति। तथा चोक्तं नारदेन। पेत्रगंडोद्वाकन्याश्वशरघ्नीतिकेचनेति। अथ क्रतुत्रयमध्ये किं किं न कर्तव्यमित्याह।
 नोद्वाहाविति। सहजातयोः एकोदरसमुत्पन्नयोः पुत्रयोः कन्ययोः कन्यापुत्रयोर्वा उद्वाहो विवाहो अतुपुत्रयश्च ते क्रतवश्च
 तवः। तेषु न कार्यो। षणमासाभ्यंतरे न कार्यो वित्यर्थः। उक्तं च नारदेन। विवाहश्चैकजन्यातां षणमासाभ्यंतरे यदि। असंशयं त्रि
 भिर्वर्षेस्तत्रैकाविधवा भवेदिति। नोद्वाहाद्वृत्तमिति। उद्वाहा अतुपुत्रतं मौंजीन कार्यं। तथा चोक्तं नारदेन। पुत्रोद्वाहात्परं
 पुत्रीविवाहेन क्रतुत्रये। न तयोर्व्रतमुद्वाहान्मंगले नान्यमंगलमिति। नोपुविद्वाहात्तुद्वाहनमिति। पुमुद्वाहा अतुपुत्रमु
 द्वाहनं कन्याविवाहः नोकार्यं। पुत्रोद्वाहात्परं पुत्रीविवाहेन क्रतुत्रये इति। न मंडनविधेर्मुंडं इति। मंडनविधेर्विवाहात् अतुपुत्रमु
 ऽं चोक्तं व्रतं वान कार्यं। अत्र कात्यायनः। कुले क्रतुत्रयादूर्वा कू मंडनं ननु मुंडनमिति। त्रिशभ्येषु नेति। एषु अतुपुत्रि शभीनका
 र्यो। त्रयाणां शुभानां समाहारस्त्रिशभी। मंगलत्रयमिति यावत्। न कुर्यान्मंगलत्रमिति। कात्यायनवचनान्॥ ॥ नो ज्येष्ठा
 लघुकालरुत्थत क्रते कात्यायनो मुंडनं चोक्तं प्राहनमेश्वले सुभयतः कार्यो विवाहादियं। भेदे ब्रह्मचरसंकटे वितनुयात्पूर्वोदितं मंग
 लं वेदाहं तरिते दिनव्यवहितेन दानगेनापि वा॥ ५०॥ नो ज्येष्ठालुघ्विति। ज्येष्ठान्मंगला विवाहादेस्तु लघुमंगलं नोकार्यं। य
 द्वाहिः शालाया मुक्तं तज्येष्ठमंगलं। तत्कार्यमित्यर्थः। कस्माद्वेते। कालरुत्थत क्रते। कालेन रुत्थं कालं क्रतुं। गर्भाधानपुंसवना
 दि। तस्माद्वेते नैवेत्यर्थः। तथा च कात्यायनः। मातृयज्ञक्रिया पूर्वज्येष्ठं कृत्वा तु मंगलं। लघुवागुरुवाक्यं कार्यं नैष्यमिकं तु यदिति।

कात्यायनो मुनिः इति प्राह। इतीति किं। व्रतं मुंडनं। चोक्तं भवमुंडनं। मौंजीविवाहात् उभयतः कार्येति। तथा च तद्वाक्यं। मुंडनं चोक्तमित्यु
 क्तं व्रतोद्वाहो तु मंगलं। चोक्तं मुंडनमेवोक्तं वर्जयेद्दरणात्परं। मौंजीवोभयतः कार्योभयो मौंजीनमुंडनमिति॥ ॥ अथ संकटे प्रवृत्तिमाह।
 भेदे ब्रह्मस्येति। संकटे देशकालमया हो अ ब्रह्मसंवत्सरस्य भेदे पूर्वोदितं मंगलं वितनुयात्। विस्तारयेत्कुर्यादित्यर्थः। तथा चोक्तं संहि
 तासारावल्यां। फाल्गुने चैत्रमासे पुत्रोद्वाहोपनायने। भेदा ब्रह्मस्य कुर्वीत न तु त्रयविलंबनमिति। अथवा वेदाहं तरिते चतुर्दिनांतरि
 त काले मंगलं वितनुयात्। तथा च स्मृति सारावल्यां। पुत्रीपरिणयादूर्ध्वयावद्दिनचतुष्टयं। पुत्र्यंतरस्य कुर्वीत नोद्वाहमिति स्मरयइ
 ति। अथवा दिनांतरिते एकदिनांतरिते काले मंगलं कुर्वीत। तथा चोक्तं। एकोदरप्रसूतानामेकस्मिन्वासरे नरः। विवाहं नैव कुर्वीत
 मंडनोपरि मुंडनमिति। अथवा एकाहेपि न दानगेन पर्वतेन अंतरिते देशे मंगलं वितनुयात्। ज्योतिर्विवरणे। एकोदरयोर्वरयोरेकदि
 नोद्वाहतो भवेन्नाशः। नद्यंतर एकदिने केत्याहुः संकटे न शुभमिति। शार्ङ्गधरोपि। नद्यंतरेपि शभदं पृथुशैलरोधे इति॥ ॥
 एकाहेपि जनाश्रयांतर इतीदं तारतम्यादूर्ध्वयो ज्योत्सो नोयमयो निविस्थ मनयोरिकत्र कार्यं जगुः। नैकस्मै दुहितुद्वयं सहजवोर्नैको
 द्वैकन्यके दद्यादुद्वाहनं मिथोन तनुयात् कुर्यादसंपद्यतः॥ ५१॥ एकाहेपि। अथवा एकाहेपि जनाश्रयांतरे मंडपांतरे मंगलं वि
 तनुयात्। मंडपोस्वीजनाश्रय इत्यमरः। उक्तं ज्योतिर्विवरणे। न प्रतिविस्थं लग्नं संप्राप्ते संकटे महति। एकोदरसंभवयोरैकदिना
 न मंडपे काल इति। अथैवाप्यज्ञाणां निर्णयमाह। इदं तारतम्यादिति। इहेदमिति। इहास्मिन् विवाहादिविषये इदं भेदे ब्रह्मस्य
 त्या फलं बुधेस्तारतम्यादौ ज्योत्सो। संकटानुरूपं योज्यमित्यर्थः। अथवा मलयोर्विशेषमाह। नोयमयो रिति। यमयो

मलयोः इदं नो निषि त्थं। अनयो र्यमलयो मंगलं एकवत्सर एकवासरे एकमंडपे कार्यमिति मुनयोजयुः। उक्तं च। एकस्मिन्वत्सरे
 चैव वासरे मंडपे तथा। कर्तव्यं मंगलं स्वसो भ्रात्रो र्यमल जातयोरिति। अथ प्रत्युद्वाहनिषेधमाह। नैकस्मै रिति। एकस्मै वराय
 डो हित द्यनं द्यात्। एको दर संभवयो भ्रात्रोः। एको द्वे कन्यके न दद्यात्। तथा मिथः परस्परं उद्वाहनं ननु यात्। अत्रापि संकटे प्रच
 निमाह॥ कुर्यादिति॥ अदः नैकस्मै दुत्या युक्तं म कर्तव्यं अस यदि अन्य वधू व गला भैतिकु र्यात्। तथा च नारदः। प्रत्युद्वाहो नै स
 व कार्यो नैकस्मै दुहितु द्यं॥ न चैकं जन्ययोः पुंसो रेकं जन्येतु कन्यके दुत्यादि॥ अध प्रति कूल निर्णयमाह॥ नो दोहं
 सति निश्चये पि जगदुः पित्रोः सपित्रोः स्त्रियाः सूतो भ्रातुरनू दित स्वसुर सत्कांतो पितृ व्यस्य च॥ अन्ये स्वान्वय जात्य
 पि जनकां वा स्त्री सुतान्यात्य॥ ये द्वां धीर्धा र्धं दत्तांतरे ॥ ६॥ ३॥ ४५॥ १३॥ विदधते हेरं वशां त्याक्वित॥ ५॥ नो द्वाहमिति। निश्च
 ये पिसति। बुधा उद्वाहनं जगदुः। कस्यां सत्यां। पित्रोः असत्कांतो सत्यां। माता च पिता च पितरो तयोः असूनां प्राणानां। उत्क्रांतिः॥
 उत्क्रमणं तस्यां सत्यामित्यर्थः। कथं भूतयोः पित्रोः सपित्रोः पितरो च पितरो च पितरः मातुः पितरो। पितुः पितरो। इत्यर्थः। तेऽस
 ह वर्तमानो सपितरो तयोः सपित्रोः। पुनः कस्यां सत्यां। स्त्रियाः असत्कांतो सत्यां। इदं द्वितीय विवाहो दोहो ज्ञेयं। एवं सूतोः पुत्रस्य।
 भ्रातुः सहजस्य। अनू दित स्वसः। अपरिणित भगिन्याः। पितृ व्यस्य पितृ भ्रातुः। असत्कांतो सत्यां। एतदुक्तं भवति। पित्रा देनामु
 क्तानां मध्ये अन्यतम मरुते सति विवाहं न कुर्यादित्यर्थः। तथा च चत्थरो नकः। वरवधोः पिता माता पितृ व्यस्य सहोदरः। एतेषां
 प्रतिकूलं चेन्महाविघ्नप्रदं भवेत्। अन्यत्र। पिता माता महश्चैव माना चैव पितामही। पितृ व्यस्त्री सूतो भ्राता भगिनी व विवाहिता

अपत्नी कैस्तु धमार्थे को शी हेमी च राजती। ताम्नी विप्रादिभिर्भार्यो धार्यो हेमी तथा खिले रिति॥ अथ विषकन्या लक्षणमाह। मंदेति। मंदरा के
 दिने। शन्य के तो माना मन्यतमस्य वारे। अंबु पाणि फणि मं। शततारका कृतिका श्लेषाणामन्यतमं नक्षत्रं। इति तिथिर्द्वितीया
 द्वादशी। आसामन्यतमा चेत्स्यात्तदा योगः स्यात्। इहोद्वाह अत्र योगे कन्या जाता सा विषकन्यका। अथ योगांतरमाह। रिपुक्षेत्रगो सौम्यो
 ननु गोलगतो चेत्स्यात्। एकः क्रूरः रिपुक्षेत्रगस्तनुगश्चेत्स्यात्। इमो द्वौ योगो इहोद्वाह विषकन्यका स्यात्॥ ॥ अथ योगांतरमा
 ह। एकः क्रूर इहोद्वाह्यथ नौ सौरि रविः पुत्रगोधर्म स्तो धरणी सुतो यमपरा योगो पितृजा विषं। मूलाद्या त्रिपदोद्वाह विषमश्चुरमाहो जयः स्य
 तस्त्रिषं ज्येष्ठां सपति पूर्वजं द्विपचतुर्थे देवरं हंति च॥ ४८॥ तनो लगेन सौरिः शनिः स्यात्। रविः सूर्यः पुत्रगः पंचगः स्यात्। धरणी सुतो मो मो धर्म स्तो न
 यमस्थो यदा स्यात्। तदा अयं योगः स्यात्। तज्जापिकन्या विषं स्यात्। विषमिति। अथ विषस्वीकारा न्मृत्युर्भवति तथा विषकन्यां गीकारा न्मृत्युर्भवति
 ति फलं सूचितं। तस्मात्परित्याज्येति भावः। अथ मूल जादिना फलमाह। मूलेति। मूलस्य आद्य त्रिपदोद्वाह प्रथम चरण त्रये जाता कन्या स्वशरं हति
 मारयति। आद्यं त्रये अहि आश्लेषातस्य प्रांत्य त्रये अंत्य चरण त्रये तत्र जाता तस्त्रिषं स्वश्रुं हंतीत्यर्थः। ज्येष्ठां स ज्येष्ठायाश्चतुर्थं चरणे जाता पति
 पूर्वजं ज्येष्ठं हंति। द्विपचतुर्थे। दोषोपनिषस्य इति द्विपं विशारदा। तस्य चतुर्थं चरणे जाता देवरं हंति। अथोदय चरण जाशुभा। एवं ना
 ॥ ॥ एवं नाथुवने रभाव इह नो दोषो नुरे तत्फलं मौज्ज्ध्वेन वदंति केचिदपि पे आद्ये फलं मूलवत्। नो द्वाहो सहजातयो र्मृत्यु तुषु नो द्वाह
 इतं नो पुमुद्वाहात्सुद्वाहनं न मंगल विधे मुंडं त्रिषु भ्ये न॥ ४९॥ एवं उक्तं नक्षत्र चरण जातो नानरः युवतेः स्त्रियाश्च शुरा शन हंति।
 तथा च गंगाः। मूल जा श्वशरं हंति सार्प जा चतुर्दं नां ज्येष्ठ जा तुपति ज्येष्ठं देवरं तु द्वि दे व जीति। तथा च कश्यप पदले। मूलां सपाद जो श्रे
 षो तथा श्लेषा पद जो। द्विपां सपाद जो। इत्यस्यापवादः। अभाव इह नो दोष इति। अभावो तेषां श्वशुरा
 दीनां अभावे सति इह मूलादि जो द्वाहनो दोषः। केचिदाचार्याः नुः नरस्य मौज्ज्ध्वेनो जी बंधनानंतरं एतत्फलं न वदंति। उक्तं च नारदेन।

यां पित्रोर्मरणे पित्रेयं। प्रतिकूलं पित्रोर्मरणं कूलभावमाह। भयइत्यादि। भये दुर्भिक्षराजभये। अतिसमये अतिकाले। पित्रोर्मरणे पित्रोः मृतेः संशये सति ज
 न्येषामात् पितृभ्यामन्येषामृतानां प्रतिकूलं नास्ति। तथा चोक्तं ज्योतिः सागरे। दुर्भिक्षराजभये च पित्रोर्ना प्राणसंशया प्रोढायामपि कन्यायां ना
 न्यकूलं प्रतीक्षते। विशेषांतरमाह। ॥ ३ ॥ अगमयि विरक्तारा दूतानामपि प्रतिकूलं नास्ति। आमयीरोगादीर्घरोगीयावत्। विरक्तारादुद्विष्टा
 सीनः। आरादूतो दूरगतः देशंतरगत इत्यावत्। आरादूरसमीपयोरित्यमरः। एषामपि मृतानां प्रतिकूलं नास्ति। तथा चोक्तं स्मृत्यंतरे।
 दीर्घरोगाभिभूतस्य दूरदेशस्थितस्य च॥ उदासवर्तिनश्चैव प्रतिकूलं न निधत्त इति। अथान्यानपिशस्त्रार्थानाह॥ आनुयोदिति।
 तुर्यश्चतुर्थः पुरुषः मूलपुरुषाच्चतुर्थ इत्यर्थः। तं मर्यादीकृत्य स्य मृते नरस्य क्रियाया अनभिभवे अभावे सति काचित्कारणा
 तरा क्रियाया मरुतायां नादीमुखनाचरेत्। एतत्स्वर्गाच्च विषयः। तथा च मध्यातिथिः। प्रत्येकमप्यनिर्णयचरे भाष्युदयक्रिया। आचतुर्थे त
 तः पुंसीपंचमे नुशुभं भवेदिति। नो कुर्यादिति। चरितस्य मंगलं नो कुर्यात्। तथा च गगर्गः। ज्वरस्योत्पादनं यस्य शरभं न स्य न
 कारयेत्। दोषनिर्गमनात्पश्चात् स्तोभमसमाचरेत्। अनीति। अतिव्याधुद्वेकस्य चित्कूलजस्य शरीरे अतिदारुणज्वरो सती
 निश्चयं नो कुर्यात्। प्रतिकूलभीत्या। रोगः पाप्माज्वरो व्याधिर्विकारो दुःखमामय इति। आदिवाग्भटे ज्वरपथ्या यनामानि। तथा च
 गगर्गः। केचिद्दुर्गहस्यस्य केस्य चिरारुणो ज्वरः। तावन्मंगलकार्यं च न कार्यं निश्चयं बुधेरिति॥ ॥ अथ महत्संकटे सति वृत्त
 स्तुते कर्मो हतमाह॥ ॥ चेत्स्यात्सूतकमुक्तपूर्वसमये नारब्धकार्ये बुधः कूर्मांशः। घृतहोमं तोहि। जननाशो चेत् कविकारयेत्। सिंहो
 नरकमाहितं हरिलवोर्ध्वं गोतमीदक्षिणे जाह्नव्युत्तरतः कवित्तमजैर्कैतोस्त्रभीत्यादि। ॥ ५ ॥ उक्तपूर्वसमये यज्ञोद्वा ४३

हनचोलेमंजि क मित्यत्रोक्ते पूर्वकाल अनारब्धकार्ये सति कर्मणि अनारब्धे सति संकटे च प्राप्ते सति कूर्मांशो घृतहोमतः कूर्मांशोभिः। यद्देवो देवेह क
 नो मित्यादिति सभिर्ऋग्भिः घृतहोमः कूर्मांशो घृतहोमः तन जननाशो चेदशास्तः जन्मदेशाहमर्थे कर्म आचरेत्। कूर्मांशो घृतहोमं शास्त्राक्तं
 सदक्षिणं कृत्वा कर्म कर्तव्यमित्यर्थः। तदुक्तं स्मृत्यंतरे। संकटे समनुप्राप्ते सूतकसमुपागते। कूर्मांशोभिर्घृतं कृत्वा गोचद्वेषयस्विनी। चूडोपन
 यनोद्वाह प्रतीक्षादिकमाचरेत्। इति स्मृत्यंतरे। अनारब्धविशुध्यर्थे कूर्मांशैर्जुहुयाद्घृतं। गोदद्यात्संचगव्याशीततः शुध्यति सूतकीति॥
 अथ सिंहगुरो सति मंगलनिषेधमाह॥ सिंहो ज्येति सिंहं सिंहराशौ द्रव्यः। सिंहो ज्यः। तस्मिं सति। शुभं नित्यव्यतिरिक्तं न हतं स्यात्। इदं तु पूर्वमेव
 प्रपञ्चितं। तथा च कालनिर्णये। शान्तिकं पौष्टिकं यात्राप्रतिष्ठाद्वाहपूर्वकं। न कुर्यात्सर्वमागत्य॥ सिंहस्ते च वृहस्पते। इति तथा च
 मांडव्यः। इष्टापूर्तं चोलादिसंस्कारान्वास्तुकमेष। अन्यानि शुभकर्मणि न कुर्यात्सिंहगुरो इति। अथ संकटे प्रवृत्तिमाह। हरिल
 वोर्ध्वमिति। कवित्संकटे देशकालसयादेः सिंहो ज्येति हरिलवाद्ध्वं सिंहं शाद्ध्वं गोतम्याः दक्षिणतः जाह्नव्याः भागिरथ्याः उत्तरतः
 शरभं कर्म हतं स्यात्। तथा च ज्योतिर्निबंधे। सिंहगुरो सिंहनवांशकैर्ध्वं गोदावरीदक्षिणकूलजातेः। उद्वाहकालात्सयदेशभीतेः
 कार्यो विवाहश्च वनाव्रवतीति। तथा च गगर्गः। भागीरथ्युत्तरे तीरे गोदावर्याम्बुदक्षिणे। व्रतोद्वाहादिकर्मणि सिंहसंस्तेन दुष्यतीति।
 अर्थात् गोदावर्या उत्तरे भागीरथ्याः दक्षिणे एवं द्रव्यं गोदा जाह्नव्यार्मध्यसंकटे पिशुनं न आचरेदिति सिद्धं। तथा वसिष्ठः। गोदाव
 र्युत्तरे तीरे भागीरथ्याम्बुदक्षिणे। विवाहादिन कुर्यात्सिंहसंस्ते च वाक्यतो। इति। अत्राप्यति संकटे प्रवृत्तिमाह। इति। अस्त्रभीत्या
 दिषु रजोभयादिषु सत्सु अंतः गोदा जाह्नव्यार्मध्ये हरिलवाद्ध्वं सिंहो ज्येति अजे मेवे इने सूर्ये सति शुभमाचरेत्। अजे इने इत्ये
 तौ देवाहविषयं अस्त्रभीत्यादिष्वित्यनेन पदेन लक्ष्यते। तथा च शौनकः। मेघस्ते दिवसकरे सिंहस्ते वज्रपाणि सचिवे च। यस्याः परिण

यनमसोसाध्रीकृतसंपदोपेतेति। वनबंधस्तुमीनंगेर्यसतिचेत्रेकर्तव्येतिग्रंथकृताप्रगोवोक्तं। अनिमिषरविमधोकार्यमिति। तथाच
मौजीपट्टे। जन्ममादुष्टगोसिंहेनीचेवाशत्रुगोरियो। मौजीबंधः शुभाप्रोक्तोचेत्रेमीनंगंतरवारिति। अथवाइनेन्येइत्येतत्सर्वंशुभ
साधारणं। तथाचशौनकः। सिंहस्थेदेवगुरोमेषर्योषदिभक्तेसहस्रांशुः। मंगलकार्यं कुर्यादिदिनारदपराशरोवदतेइति। अस्त्र
भीत्यादिचित्यत्रादिशब्देनरहृपितमरणशंकायां कर्तव्यंतराभावादिनसंकटं ज्ञेयं। अथनामराशिजन्मराशयोर्निर्णयमाह॥ १॥
देशग्रामेनवरव्यवहृतिद्युतेषुदाने मनोसेवाकाकिणिर्वगसंगरपुनर्भूमेत्येनामभं। जन्मक्षेपरोवधूपुरुषयोर्जन्मक्षेमेकस्य
चेत्तज्ज्ञातंशुक्लिमिनाविलोक्यचतयोर्नामक्षयोर्मेलकः॥ ५५॥ देशः प्रसिद्धः। ग्रामः प्रसिद्धः। ग्रहं प्रसिद्धं। नरः प्रसिद्धः। इत्यादि
पुनामभं नामराशिः प्रधानं स्यात्। एतदुक्तं भवति। देशग्रामग्रहेषु प्रवेशाद्यर्थज्वरेचंद्राद्यवलोकनार्थं। व्यवहृतिभिर्व्यवहारः।
द्युतं प्रसिद्धं। दानंतुल्यपुरुषादि। एतेषु चंद्रबलाद्यर्थं। मनोमंत्रे मेलनार्थं च राजादिसेवातत्र मेलनार्थं काकिण्यां काकिण्यवलो
कनार्थं। वगेशु ध्यर्थं। संगरे संग्रामे चंद्रबलाद्यर्थं पुनर्भूमेत्येनामभं मेलनाय नामराशिर्वलोकनीय इत्यर्थः। परतः एवमन्यत्र
विवाहयात्रादौ जन्मक्षेपजन्मराशिः प्रधानं स्यात्। तथाच ज्योतिर्निबंधे। देशग्रामग्रहेषु हेतुहेतुसेवायां व्यवहारके। नामराशेः प्रधान
त्वं जन्मराशिं न चिंतयेत्। इति। अन्यच्च। काकिण्यां वगेशु चोचरानेद्युते ज्वरोदये। मंत्रेषु नर्भवरणे नामराशेः प्रधानतेति। विवा
हे सर्वमांगल्येयात्रादौ ग्रहगोचरे। जन्मराशेः प्रधानत्वं नामराशिं न चिंतयेदिति। अथवधूपुरुषयोर्मध्ये एकस्य जन्मक्षेपज्ञातं एक
स्य जन्मज्ञातं तदा शुक्लिमेलनादिकं कथमवलोकनीयमित्याह। वधूपुरुषयोर्मध्ये चेद्यदि एकस्य जन्मक्षेपज्ञातं ४२

एभिरेव विपक्षेऽप्यप्रतिकूलं बुधैः स्मृतं। अन्यैरपि विपक्षेस्तु केचिद्बुधैर्न तद्वेत्। इति। अथान्येषां मतमाह। अन्येइति।
अन्येषुधाः स्वान्वयजात्येपिस्वकुलजातमर्त्यनाशेपिउद्धाहंनविदधुः। तथाचभट्टगुः। वाग्दानानंतरं मत्रकुलयोः कस्यचिन्नरतिः
अथसंकटेप्रवृत्तिमाह। जनकांबास्त्रीति। जनकश्चअंबाचस्त्रीचअन्यश्च। अन्यः कुलजः प्रतिकूलाधिकारि। एषांअस्योनशः।
मरणमिति यावत्। कस्मिंस्तीति। अर्द्धार्द्धार्द्धदलांतरे हेरंशांत्यागणेशांत्याकचित्संकटेविदधतेबुधइत्यध्याहारः। एतदुक्तं
भवति। वरस्यवध्वावापितनाशेअर्द्धांतरेवर्षांतरे। मातृनाशेअर्द्धांतरेषण्मासांतरे। स्त्रीनाशेअर्द्धांतरेत्रिमासांतरे। एतद्वितीया
दिविवाहेज्ञेयं। तथाचपुत्रनाशेअर्द्धांतरेसार्धमासांतरे। अन्यनाशेपितृमातृस्त्रीत्यादिभ्योन्यस्यकुलजस्यनाशेदलांतरेसा
र्द्धार्द्धमासस्यार्द्धांतरेत्रयोविंशतिदिनांतरेविदधतइत्यर्थः। अन्यमध्येभ्रातुर्विशेषमाह। भ्रातुश्चअस्मजवद्वेति समयेपित्रोर्म
तेः संशयेनान्येषांप्रतिकूलमामयिविरकाराद्गतानामपि। आतुर्योन्नतनक्रियानभिवेनांशमुखेनावरे भो कुर्याच्चरितस्यमंग
लमतिव्याध्युद्धवेनिश्चयं॥ ५६॥ भ्रातुश्चअस्मजवरिति। भ्रातुर्नाशेपुत्रवत्पुत्रनाशवत्ज्ञेयं। सार्धमासांतरेकर्तव्यमित्यर्थः। त
थाचस्मृतिसारावल्यां। पितुरब्दमिहाशौचंतर्द्धमातुरेवच। मासत्रयंतुभार्यायास्तर्द्धमातृपुत्रयोः। अन्येषांतुसपिंडानामा
शौचमाससंमतं। तदानुशांतिकंरुत्वाततोलग्नंविधीयतेति। स्मृत्यंतरंयुक्तं। संकटे समनुप्राप्तियाज्ञवल्केयनयोगिनः। शांति
रुक्तागणेशस्यरुत्वातंशुभमाचरेत्। अरुत्वाशांतिकंयस्तुनिषेधेसतिदारुणे। नकरोतिशुभं गर्वात्विद्वत्स्यपदेपदइति
। ज्योतिःप्रकाशे। प्रतिकूलेपिकर्तव्येविवाहेमासमंतरात्। शांतिविधायगादत्वावाग्दानादिचरेत्पुनरित्येतत्सोढायांकन्या

विनिपरस्परमिति। अन्यत्रानुप्रोक्ता उ० भूजावर्णानामादौ संति तेन हि। चेद्वंलितराज्ञेयागजडास्तेयथाक्रममिति। यस्य बहूनि नामानि तस्य कस्मान्नान्नेभिज्ञेयमित्याकांक्षायामाह। यदाभिधावहोस्यनामांतिममिति। अस्य अभिधानानि बहुभूतवन्ति। अस्यांतिमं पञ्चाद्वं नामग्राह्यं। तथाचस्वरशास्त्रे। बहूनि यस्य नामानि नरस्यस्युः कथंचन। तस्य पञ्चाद्वं नामग्राह्यं स्वरीविशारद इति। अथ जन्मनक्षत्रं येषु येषु शस्तंतान्याह। आर्या इति। नुदहने पुरुषविवाहे जनुर्मज्जन्मनक्षत्रं अमलनिर्देवपञ्जगुः। तथापि दस्यबंधेषु दस्यबंधे। गेहं गृहकरणं प्रवेशनं। तथाग्रामो ग्रामवरप्रवेशनं। नृपाभिषेको राजाभिषेकः। रुषिः प्रसिद्धा। मौजी प्रसिद्धा। अन्तानं नवान्नप्राशनं। भूषणं भूषणधारणं। एषां समाहारस्तस्मिन् जन्मदंशमदंशगुः। तथाच ज्योतिःप्रकाशे। जन्ममंरुषिन्त्याभिषेचने भूषणेन गरगेहकर्मणि। आधिपत्यमुजिमांजिबंधने पुंविवाह उदितं पुंभुधेरिति। राजमार्तिं दे। वसंतसमये दद्यादग्नेगभाष्टमपि वा। मेरुलो जन्ममासेपि जन्ममेचतिथावपीति। नारदः। पट्टबंधनं चोत्तान्नप्राशने चोपनायने। शमदं जन्मनक्षत्रमशमं तस्य कर्मणि इति॥

इति स्वरुतमुहूर्तमार्तिं उटीकायां मार्तिं उवल्लुभायां विवाहप्रकरणं॥ ॥ अथाग्न्याधानं वनेने केनाह। अग्न्याधानमवादिहारसमये दद्याद्यकाले परे द्वीशाग्निध्रुवशाक्रपूषममृगज्येष्ठजलगांशयोः। जीवेदुर्ककुजेः। सुतर्हि ॥ ५५॥ ३॥ ६॥ १०॥ ११॥ नव॥ १॥ केन्द्रस्थे १॥ २॥ १०॥ ११॥ रनस्तंगतेः स्वोच्चैर्दृष्टगतेः परेरुपचये ॥ ३॥ ६॥ १०॥ ११॥ विनाद्य २॥ १॥ श्रुत्वा बुधे ॥ १॥ १॥ अग्न्याधानं बहुभिर्बुधैर्दारकाले अवादि। कथितंचतुर्थी कर्मनंतरंदारकालः। परेराचर्थे दद्याद्यकाले धनविभागकाले अवादि। तथाचरुत्तराते। अग्न्याधानं दारकाले विधेयं कैश्चित्प्रोक्तंच दद्याद्यकालेति। तथाच कात्यायनगृह्ये। आवसत्याधानं दारकाले दद्याद्यकाले एकैवामिति। एतद्वाक्यकाररेव अवस्थापितं। अग्न्याधानं दारकाले। आत्मतो दद्याद्यकाले प्रोक्तमिति। स्मृतिषु लुप्तं दारस्याग्निना विना बहुदोषो दृश्यते। तथाहि।

भाष्य

नो

र

रुतदारोनेवतिष्ठेक्षणमप्यग्निना विना। तिष्ठ संचेद्विजोवात्यस्तथाचपतितो भवेत्। पितृपाकोपजीवीत्याहुतृपाकोपजीविकः। ज्ञानाध्ययननिष्ठो वानदुष्टो वाग्निना विना। योनग्निरुपसेवेतदारान्कामादनावपि। पारदारीसविज्ञेयः स्वस्त्रीस्वीकरणादपि। यथास्नानं यथासंध्यावेदस्याध्ययनं यथा। तथैवोपासनं दृष्टं तिष्ठति स्तद्व्योगतइत्यारि। तस्मात्सूत्रकारेः कात्यायनादिभिर्दारकाल एव बाहुल्येनोक्तं। अत्रैवैरेव व्यवस्थितं। अग्न्याधानं दारकाले आत्मतो दद्याद्यकाल एव॥ अग्न्याधानं नक्षत्राण्याह॥ केः द्वीशाग्निध्रुवशाक्रपूषमृगज्येष्ठजलगांशयोः। विगतः। अन्त्यायास्यं चिज्जो। व्यज्जो च तौ लगांशौ च। तथातयोः अन्त्याजलचरराशयः। मकरस्य पश्चिमाहं कुंभो मीनः। केर्कटश्चैते जचराशयः॥ चंद्रोपि जलजः। एतेरहितयोर्लगांशौ न वंशयो रित्यर्थः॥ तथाचरुत्तराते। कर्केन केधटमीनवितुगते। राशकेन नुगतेथतरीये। लग्नगेकुमुदिनीदयितेवानाराशमेति जनिनोपि हुताश इति। केः जीवेदुर्ककुजेः सुतर्हि नवकेन्द्रस्थेः। जीवोगुरुः। इंदुश्चंद्रः। अर्कः सूर्यः। कुजो भौमः। तेः सुतः पंचमः ऋह्यउपचयमवनानि त्रिषंडकादशदशभवनानि। गुरुर्नवमं। केन्द्राणि प्रथमं चतुर्थं सप्तमं दशमं नि १॥ ३॥ २॥ ५॥ ७॥ १०॥ ११॥ एतत्संज्ञानगतेः कथं भूतेः अनस्तंगतेः सूर्यकिरणैरुपैः पुनः कथं भूतेः स्वोच्चैर्दृष्टगतेः। स्वप्रवृत्तानि च दृष्टां एषां ऋक्षाणिराशयस्तद्वैतेः स्वराशुच्चराशिभिर्वराशिगते रित्यर्थः। परेरुक्तेभ्यो न्येग्रहेरुपचये त्रिषंडकादशदशमे। कस्यां सस्यां विनाद्यशुद्धो सत्यां विना द्वितीयं। आद्यं लग्नं। तयोः श्रुद्धिः कूररहितं। तस्यां सत्यां। शेषं पूर्ववत्। प्राथम्यं द्रमित्युक्तं मवलोक्यं। तथाचरुत्तराते। केन्द्रं शोपचयविकेण भगताः सूर्यो जीवेदवः शेषाश्चोपचयस्थिताय दितराग्न्याधानमुक्तं शमं। चंद्रेनैव धनवो मिथेतयुवती। भूमिपुमानष्टमेशे भर्मयुगतेरुजावसहितो ग्न्याधानकर्ता भवेत्। नौकुर्यात्सुतभुक् परिग्रहमिह शमापुत्रजीवेदुभिर्नीचस्थेर्विजितोरिपो भवनगेरस्तंगते वा द्विज इति॥ तथाचसंहितांतरे। अग्न्याधानं कुर्वीत कर्केन कत्रये विधौ। लग्नगे धनगे पापे तथा लग्नग्रहा न्वित इति॥ इति मुहूर्तमार्तिं उटीकायां अग्न्याधानप्रकरणं॥ ॥ अथग्रहप्रकरणं विवक्षस्तावत्ग्रामविचारमाह॥ ३०॥ नामशो द्विस्तो कदिग्भवातो २॥ ५॥ १०॥ ११॥ ग्रामः शुभो ग्ना

न्यथा तत्केणेन्यनुवांशमनिवसतां शेषाः परेषामलं । कन्याकर्किधनुस्तुला क्रियघटां कोर्ष्यां जोयाम्यतो मध्ये न्येन वसं स्यथे इककु
 भोवर्गः स्युरोजस्विनः ॥ १॥ नाम शोतनामराशेः सकाशात् द्विरसतां ५ क ६ दिक् १० भव ११ गतो ग्रामः शप्तः स्यात् । अन्य उक्त वि
 परितो ग्रामः । अन्यथा स्यादशप्तः स्यादित्यर्थः । तदुक्तं ज्योतिः सागरे । एकमेसप्तमे ग्रामे वैरं हानिस्त्रिषष्टे । तुर्या २ ४ द्वाद
 शे रागः शेषस्तु नैकस्वमेवेति । एवं ग्रामशप्तः शप्तमभिधाय इदानीं ग्रामदिदित्यमाह । तत्केणेति । तत्केणेन तस्य ग्रामस्य के
 णे अंशं भुवांशकचर्मकारादीनां निवसतां वसतिं कुर्वतां शप्तं स्यात् । राजकश्चर्मकश्चैव न दोषुरुड एव च । केवर्ते मेदं भिन्नाश्च
 सप्तैते अंशजाः स्मृताः । इत्यादीनां ग्रामकेणे शप्तं स्यादित्यर्थः । तत्केणेन निवसतां परेषां वर्णानां अलं अस्यथं शेषास्युः । अशप्त
 नि स्युरित्यर्थः । तथा च ज्योतिर्निबन्धे । भवनपुरग्रामाणां यैकोणास्तैषु निवसतां शेषाः । श्वपचादयो तु जाद्यास्तेष्ववरं स्थिमायां ति
 नि । एवं जतिनां शप्तमाशुभदिग्भिभागमुक्ताराशिपरत्वेन दिक्षु निवसति माह । कन्याति । यमाशादितः दक्षिणायाः सकाशात् क्रमेणाष्टादिशा
 स्त कन्याकीर्कधनुरादयो राशयो न वसन्ति । अन्ये उर्वरिता । मध्येन वसन्ति । एतदुक्तं भवति । अशोच्यग्रामं नवभागं परिकल्प्य मध्यभा
 गादक्षिणभागे कन्यानवसति कन्याराशिना दक्षिणभागे गृहं न कार्यमित्यर्थः । तथैवनेर्कते कर्कः । पश्चिमे धनुः । वायव्ये तुला । उत्तरे अजोम
 यः । ईशान्यां घटः कुंभः । पूर्वोक्तोक्तः । पूर्वदिश्विकः । आग्नेयां अंशोमीनो न वसति । अन्ये वधमिथुनसिंहमकरामध्ये मध्यभागे न वसन्ति ।
 एवं राशिपरत्वेन दिदित्यममुक्ते रानीं वर्गपरत्वेन दिदित्यमाह ॥ ॥ अथेति ॥ इन्द्रकुप्तः सकाशात् अष्टादिक्षु अप्रमुरवा अष्टौ वर्गः
 अकचटतपयशा इत्येते प्रसिद्धाः । ओजस्विनो बलवन्तः स्युरित्युत्तरश्लोके नान्वयः ॥ ॥ अष्टावप्रमुरवाः स्वपंचमपरादिघ्नः स्ववर्गो न्य
 युक्तः । काकिणिकागजेर्मिथ इमायस्याधिकाः सौर्ध्वदः । स्वेतारक्तपीतलल्लवसधास्वादुः कटुस्तिक्तकाकाषाया घृतशोणितान्त्र
 मदि रागंधाः शप्तमाविप्रतभा ॥ २॥ एतदुक्तं भवति । अआइइउउइत्यादिकः षोडशाक्षरवर्गः पूर्वस्थां वली । कादिकः पंचाक्षरः आग्र्या ॥

क

४७

तदा इतः ज्ञाता जन्म शोदेकस्य भुवि गुर्वदिशु द्विविलोक्य तथैव ध्रुवरयोः नाम रसयोः भेलको वर्णवश्यादिकः पूर्वोक्ते विलोक्यः । अर्थात्
 द्वयोराशयज्ञानेनाम शोदेव सर्वविलोक्यं । तथा च शार्ङ्गधरः । विवाहघटनं चैवलग्नजं ग्रहजं बलं । नामभावेन तथैस्सर्वजन्मन ज्ञायते
 यदीति । अथ भेलकार्यनाम्नो नक्षत्रज्ञानमाह ॥ ॥ ननामादिमवर्णतो वकहडाद्युज्यादिवर्णो द्वौ तुल्या वत्र शसोरवधौ यदभि
 धावह्योस्य नामांतिमं । आर्यानुद्धहने जनुर्भममलं पट्टस्य बंधे जगुर्गेहग्रामनृपाभिषेकलुषिमां ज्यन्ताशने भूषणे ॥ ५५ ॥
 नामादेवर्णो नामाद्या शरं । तस्मात् । अवकहडं शतपदचक्रं । यस्माच्चक्रात् । चुचेचोलापदे षोडश इत्यादयः । श्लोका निबल्यास्त
 स्माच्चक्रादं नक्षत्रं ज्ञेयं । तद्यथा । चूडामणीति नाम्नः । आद्यशराच्चकारात् चुचेचोला इत्यादिना अश्विनी नक्षत्रं तत्र प्रथमचरण इति
 वत् ज्ञेयं इत्यर्थः । तथा च दीपिकायां । जन्मन ज्ञायते येषां तेषां नाम्नो गवक्षते । चक्रैव कहडे भां शोतन्नाडी के श्वदिग्भिभादिनि । तन्नाडीस्य
 स्यार्थः । तदनाम्नो नक्षत्रं गवक्षते तदा अग्निभात्कृतिकानक्षत्रा न्नाडी विलोक्येति के श्वदिग्भिभादिनि । तन्नाडीस्य
 त्रिकं च स्तमिति न्यायेन नाज्ज्वलोकनं बहुसंमतमिति भावः । अथ नामादेयो गाक्षरे सति के कर्तव्यमित्यपेक्षाया माह ॥ युज्यादिवर्णादिनि । यु
 जियुक्तेऽक्षरे संयुक्ताक्षरे प्रद्युम्नेनाज्जिप्रथमवर्णः प्रस्तत्राप्याद्यः पकारस्तस्मा ई ज्ञेयमित्यर्थः । प्रियवचा इत्यादौ पिकार एव ग्राह्यः । दुषदइत्या
 दौ दुकार एव ग्राह्य इत्यादि । तथा च स्वरशास्त्रे । संयोगाक्षरजेन निज्ञेयं तत्रादिमाक्षरमिति । अथावकहडचक्रे नामा द्योदक्षे जावे सति किं
 त्वमित्यपेक्षाया माह । बवौ तुल्या वत्र शसोरवधौ इति । अत्रावकहडचक्रे बवौ इति इमौ वर्णौ तुल्यौ सदृशौ ज्ञेयौ । वकारस्थाने वकारः । वका
 रस्तु नैवकारः । इत्यर्थः । तत्राच शसो वर्णौ तुल्यौ । तथा च खषौ । अत्रादाहरणं । शिवइति नाम्निसति अवकहडचक्रे शकारस्याभावा
 त् । सकारां गीकारादु ज्ञेयमिति भावः । एवमेव शसो तथा च खषौ परस्परसवर्णौ ज्ञाता भवे ज्ञेयं । तथा च स्वरशास्त्रे । खषौ शसो ववौ चैव ज्ञेया

वक्रयोश्चैव गृह तत्त्वानोरपि। परस्परं मित्रयोश्च एनाडी प्रशस्यतेति। अथांशसाधनायें गृहणितन्नामाक्षरसंख्यां चाह। एकादीति गृहमुखं
तत्क्रमात् दिक्षु चतसृषु दिक्षु एकादि द्विगुणोत्तरा अंकाः स्युः। एतदुक्तं भवति। द्वारदिशि एकः। तस्मात् द्वितीयदिशि द्वौ। तृतीय
दिशि चत्वारः। चतुर्थदिशि अष्टौ। एवं भवन्तीत्यर्थः। शालाशांकयुतिः। शालादिक् अंकयुतिः। कुयुक एकयुतासती ध्रुवमुखानि ध्रुवादिकानि शास्त्रे
दितानि गृहानि स्फुटं संति संभवन्ति। तानि यथा। ध्रुवं धान्यं जयं नंदं रवरं कांतं मनारं। सुमुखं दुर्मुखं कूटं संधनं दक्षयं। आक्रंदं विपुलं चैव वि
जयं चैतिषोडशं॥ ॥ नामाक्षरसंख्यामाह॥ ॥ आपछादशमंत्रयोदशमिमेदृणाः परं चक्षराः। षष्ठांशं चतुरक्षरं खलु गृहं स्युः। वाडश सप्तारं
वंगृहाः। गेहक्षमाफल युक्तं ययोगृहं भवे। नोमाक्षरेः संयुतस्तष्टो वद्विभिरंशकानि रक्तमदं पस्यं द्वितीयांशकं॥ ॥ ॥ षष्ठं मंत्रादिह सत्याष
ष्ठं तस्मात् प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थपंचमषष्ठानि। दशमं त्रयोदशं। इमे अष्टगृहाः। १ दृणाः। २ चक्षराः। ३ षष्ठांशं। ४ सप्तमं गृहं चतुरक्षरं।
५ चत्वारि अक्षराणि तत्तथा। ६ अन्वे गृहाश्चक्षराः एवं वाडश गृहाः स्युः। गृहाः पुंसि च भर्ग्ये वनिकाय्यानि लया लया इत्यमरः। अथांशकसाधनमाह
गेहक्षमेति। गेहक्षमाफल युक्तं ययः। गृहक्षेत्रफल युक्तः। पूर्वानि तो व्ययः। गृहं भवे नोमाः क्षरेः संयुक्तः तद्विभिरंशकैः शेषितः स न अंशक
स्युः। इन्द्रो यमो राजेति तन्नामानि ग्रंथांतरे उक्तानि। तत्र द्वितीयांशकं पस्यं गृहं न रक्तमदं। अथांशकमन्तृतीयांशकं रक्तमदमित्यर्थः। निशांतपस्यं
सदनं भवनागारमंदिरमित्यमरः॥ अथ गुणविचारमाह॥ ॥ यावद्भूतिगुणं हृदि स्फुरति तत्तावद्विचार्यं करे श्वेतैर्नो ननु यादिहो गुलमुखं सि
स्वाविहायाथवा। श्रीगोपीपतिमंगलालुगिमुखे रायासविच्छिन्नये स्वेष्टाय र्क्षफलं निबध्यमिहतत ज्ञात्वा स्थूलं साधयेत्॥ १३॥ यावत्स्यं
तं करे हे स्तेः कृत्वा भूतिगुणं बहुगुणं गृहं हृदि अंतः करे स्फुरति तत्तावद्विचार्यं। वेद्यदितैः केवलैः करैः बहुगुणं न स्फुरति। तदा अंगुलमुखं
अंगुलीदिकं करेषु क्षिप्वाथवा विहाय तनुयाम्। अथापायांतरं रक्तगमनमाह। श्रीगोपीपतीति। गोपीपतिर्गोपिराजः। मंगं मंगनाथदेवज्ञः।
लालुगिहो लुगिदेवज्ञः। एतन्मुखैः ज्योतिर्विद्भिः आयासविच्छिन्नये यत्। स्वेष्टाय र्क्षफलं निबध्यं। तदिह तस्मिन् गृहकरणविषये ज्ञात्वा स्थूलं

सप्तारं

स्वामीष्टस्थलं साधयेत्॥ ॥ तथा च गोपिराजः॥ विष्णुं न्येकायगोभू३२ हतिभयुजिफलं गोपिराजोभ२० शेषात्सायं चेष्टाष्टिक२३६ द्यायुतमहि८ हता
डकू८ प्रकृत्या रव्य२१ विष्टे १२ बाणा ५ सित्वा २० छि१६ नागो८ इ२० तिष्ठति १९ गिरिश १३ आ३ हनी २२ इ१४ तु६ तत्वा २५ त्यष्टं १० क९ क्षमा १
नरेव २० ना १२ वर्ण ४ विरुति २३ दिना १५ द्यु ७ हनी २६ धृत्य १० आशा १० इति ३॥ अस्यार्थः। गोपिराजः। विष्णुं विष्णुनामानं शिष्यं प्रसाहेत्यन्वयः॥

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
२	२१	१३	५	२१	६	८	२०	१९	११	२	२२	१४	६	२५	१७	९	०	२०	१२	४	२३	१५	७	२६	१८	१०

किमाह॥ हे विष्णो न्येकायगोभू३२ हतिभयुजिभ२० शेषात् आहि८ हताडकू८ प्रकृत्या रव्यः फलं स्यात्॥ विगतः एकोयस्मात् सव्येकः॥ सचासौ अ
यश्च न्येकायः॥ न्येकायश्च गोभूश्च अनयोर्हतिः गुणनं। न्येकायश्च गोभूहतिश्च मित्रं॥ न्येकायगोभूहतिभं तयोयुक्तयोगः। तस्मिन् भरोणा
तसप्तविंशतिहृष्टेषात् एकादिषु सप्तविंशतिपर्यन्तेषु अहिहताः अष्टहताः डकू प्रकृत्या रव्यः॥ फलं क्षेत्रफलं स्यादित्यर्थः॥ कर्मभूतं फलं॥ सायं।
आयेन सहवर्तमानं सायं॥ इष्टाय सहितमित्यर्थः॥ एतत्स्वेष्टाय नक्षत्रजं फलं भवति॥ न्यासः॥ वा इत्यथ वा॥ तत्सायं फलं इष्टाष्टिकं॥
२१६ द्यायुतं सत्फलं स्यात्॥ इष्टश्च॥ अष्टिडकू८॥ इष्टो इष्टायः तयोर्द्वीहतिस्तया युतमित्यर्थः॥ इदमपि स्वेष्टाय नक्षत्रजं फलं
भवतीति॥ अत्रांकन्यास एव व्याख्यानं॥ ॥ तथा च मंगनाथदेवज्ञस्य सूत्रं॥ इष्टभात्यष्टि १० घातय आयस्तनो नितेष्टकः॥
त्रिहृल्लुब्धहतागांश्च २० मुते स्वेष्टाय भं भवेति॥ २॥ अस्यार्थः॥ इष्टभात्यष्टिघाते॥ इष्टभं च अत्यष्टिश्च॥ तयोर्घातो गुणनं
तस्मिन् इष्टकं स्थापितेय आयस्तनो नितेष्टकः आयः यदि उनेन भवति तदा अष्टौ प्रक्षिप्य स्फोटनीयः पुनितेष्टाय स्त्रिहृत्॥ अष्टौ

रतीये शेषद्वारं कर्तव्यं। दक्षिणाभिमुखे गृहे तथैवांशपंचकं तत्काष्ठं शोकायै। पश्चिमाभिमुखे तथैवांशचतुष्कं तत्काष्ठं चमांशोकायै। उदरः मुखे पंचमांशो
एतद्वारं कर्तव्यं। सर्वादिरेक्ष आच्छिन्नं चैव चतुर्थभागे द्वाहृदिता। किंलक्षणं द्वाहृदिताः द्विभागाश्च। तथा च वराहः। देव्येन वांशः पदमत्र
सव्यात् द्वारं शतं प्राकं चैव चतुर्थभागे। चतुर्थं षष्ठे दिशि दक्षिणस्यां पश्चाच्चतुः पंचमकेतथोदगिति। तथा च च्यवनः। मानाधिको नृदिग्भागे
द्वारे नीचे स्तरवक्ष्यति। अथ निष्पन्नासु भित्तुस्तं भप्रतिष्ठा माह। स्तं भोग्नेर्दिशति। अग्नेर्दिशि आग्नेय्यांस्तसमये पूर्वोदितेः स्तं भः
स्थाप्यः। अत्राप्युक्तं रुज इत्यनुवर्तते। किंलक्षणः स्तं भः पूजितः। स्तकं चंदनाद्यर्चितः। पुनः किंलक्षणः शिरः। अत्र भाक शिरसि
स्तं भजत इति तथा। अंतुकाकारि पश्युपवेशन मया त्तं भोपरि क्रियते। तथा च वराहः। अत्र स्वगंधयुतः कृतधूपविलेपनः समुच्छायः
। स्तं भस्तथैव कार्यो द्वारो ह्ययः प्रयत्नेनेति। तथा चोत्तलः। स्तं भोपरि यदालूककाक गृध्रादिपक्षिणः। व्यालादयश्च तिष्ठन्ति तदा कर्तुं न शोभनं
तस्मात् स्तं भोपरि च त्रंशारवां फलवतीनुवा। धारयेदथवा वस्त्रं बुधैर। नादिनिक्षिपेदिति। गुर्जरदेशे केचित्कालसर्वमवलोक्य तच्छून्यदिशि
प्रथमं स्तं भप्रतिष्ठां कुर्वन्ति तदसत्। यतस्तदव। लोकनं विवाहवेद्यां कोणेषु पृंगारार्थं स्तं भानुरोपयन्ति तद्दिष्यं। तदप्येकदेशीयं न बहूंसं
मतं। कालसंपत्तु मथा। ईशानतः सर्पतिकालसर्पो विहाय सृष्टिगणयो द्वैरे। पश्चाद्गतिस्तन्मुखं मध्यपुच्छं त्रिकं त्रिकं वैरष संक्रमादेः। अहः
फणायां मरणं। वरस्य मध्ये कुमायाः स्वजनस्य पुच्छे। विधेयमेकं किंलक्षणं देशे विवाहवेद्यां निरवने च कीलमिति। गृहस्तं प्रतिष्ठापनं बहुभिर्ग्रे
थांतेरे रात्रे व्यामिवाभिहितं। तथा च वराहः। अत्र भित्ति शिलान्यस्तं भस्यारोपणं तथा। पूर्वदिक्षिणयोर्मध्ये कुयोदित्याह कार्ष्ण्यः। तथा च
शार्ङ्गध्वजः। प्रासादेषु च हर्म्येषु गृहेषु च सर्वदा। आग्नेय्यां प्रथमं स्तं भं स्थाप्य तद्दिधानतः। तथा च वराहमिहाराचार्यः। दक्षिणपूर्वकोणे कृत्वा
पूजां शिलान्यसेत्प्रथमं। शेषाः प्रादक्षिण्येन स्तं भान्नेवं प्रतिष्ठाप्यादिति। कात्यायन गृह्यकारिकायामप्युक्तं। एकेकमुच्छेयत्वं स्तं भं मंत्रै
रुतैः शिलानले। अथोवासान इत्यंतैरिमाभित्यादिभिर्गृही। आग्नेयादिकोणेषु मंत्रैरुतैः शिलान्यसेदिति। गृह्यहरीहरभाष्ये शाळाप

नितले अंकयेत्। यत्रे प्रने आया मांघ्र्यश्च। नेतथा तैर्मितं तस्मिन्। एतदुक्तं भवति। क्षेत्रे देव्यं चतुर्भिर्नक्तालब्धं अंघ्रिप्रमाणं। एकस्मादंतादं
घ्रित्रयं मित्वा चिह्नयेत्। तस्मादेवांतातात विस्तीरितले। क्षेत्रस्याविस्तारार्थं मिते अंकयेत्। तौ अंकौ कर्षकोणाभिधौ स्तः। अंघ्रित्रये हतः कर्षो
रव्यः। विस्तीरितले हतौ कः। कोणारव्यः। एवं सूत्रमोदनमुक्ताखलसाधनमाह। पाशाविति। पाशो क्षेत्रविरामशंकुनिर्हितौ कृत्वा आद्यं अंकं
आकर्षयेदित्यन्वयः। क्षेत्रस्याविरामो अंतोतयोः शंकुः। तयोर्निर्हितौ निक्षिप्तौ कृत्वा आद्यं अंकं कर्षारव्यं आकर्षयेत्। एतदुक्तं भवति। क्षेत्रस्य म
ध्यभागसाधितदिकसूत्रोपरि दृष्टं देव्यमितं सूत्रं प्रासार्य तदंतयोः शंकुनिर्वायतयोः शंकुः। मोदितसूत्रांतपाशो निधाय कर्षारव्यं चिह्नं धृत्वा
एकस्यां दिशि आकर्षयेद्यथो मयशंकुगतारज्जुः समाना कर्षा स्यात्। तथा आकर्षयेदित्यर्थः। कोणशंकुरिति। कोणकोणा चिह्नं यत्र कोण
विह्नं आगतं तत्र शंकुनिर्वाय इत्यध्याहारः। इत्यमुना प्रकारेण इतरः शंकुनिर्वायः। एतदुक्तं भवति। तदेव कर्षचिह्नं अन्यस्यादिशि आ
रव्यकोणशंकुनिर्वायः। एवं कोणद्वयसाधनमभिधाय अन्यकोणद्वयसाधनमाह। विनियमादिति। रज्वंतयोर्विनियमाद्विपरीतधार
णात् अपरोकोणशंकुनिर्वायः। एतदुक्तं भवति। रज्वंतो विपरीतो धृत्वा पूर्वं कर्षा कर्षणं कृत्वा कोणयोः शंकुनिर्वायः॥ ॥ एवं क्षेत्रसा
धनमुक्तासूत्रन्यासमाह॥ ॥ आग्नेयादिदृष्टं प्रक्षिणगतं सूत्रं समासादयेन्मध्ये वामकर्षात् पूर्वकर्षपुरुषं ध्यात्वा तमुत्तानकं। अष्टाश्व्यं
शमगेदु १७ संमितलवान् पुच्छादिह्याग्रगोभागानाभिरितः रवने लुवमितं वामेशमभिः पूरयेत्॥ १५॥ आग्नेदियादिदृष्टं प्रदक्षिणया
तं सूत्रं आसादयेत्। मध्ये क्षेत्रमध्ये वामकर्षात् पूर्वकर्षपुरुषं प्रागुक्त शिरस्कं ध्यात्वा तमुत्तानं ध्यायेत्। कथं भूतं अष्टाश्व्यं शं
अष्टाश्विनो अंशभागाय स्मिन् सतथातं। अयमर्थः। क्षेत्रप्रमाणं कृत्वा सस्त्वं वास्तुपुरुषं प्रकल्प्य ततोऽष्टाश्विंशतिधा कुर्यात्
एवं अष्टाश्व्यं प्रकल्प्य पुच्छात्सकाशात् अंगं दुसंमितलवान् सप्तदशभागान् विहाय त्यक्त्वा अग्रगस्तदग्रगो भागाना

इमूत्रकं। आत्येशक्तिभुवोर्यथाह विपरेगेहस्यदक्षेधरद्वं बूलखलचुल्लिकापितपदप्रक्षालनान्युचिरे ॥३८॥ स्नानेति। स्नानं प्रसि
धं। अग्निः प्रसिद्धः। स्वपिः शयनं। वस्त्राणि प्रसिद्धानि। भोजनं प्रसिद्धं। पशवोगवाहयः। इत्याणिसुवर्णादीनि। अमरादेवाः
। एषां ओकांसिगहाणि। तेषां स्थितिः स्थापनं। पूर्वोदोदिशि क्रमेण कार्ये स्याद्धारः। तथा च नारदः। स्नानागारं दिशि प्राच्या
माग्नेयां पावकालयं। याम्यायां शयनागारं नेत्रेत्यां वस्त्रमंदिरं। प्रतीच्यां भोजनागारं वायव्यां पशुमंदिरं। भांडकोशं तत्र
स्यामीशान्यां देवमंदिरमिति। अथ बलस्थापनमहि। इति तुरीयां शान्त्यदिशि जलं कार्यं। नान्यत्र। तथा च लङ्। प्राच्यादिस्ते
लिलेकतहानिः शिखिभयं रिपुभयं च। स्त्रीकलहं स्त्रीदोषं नेत्र्यचिंतात्मजविद्विधिरिति। अथान्यदप्याह। परमिति। परं अ
नुक्तं पदार्थं जातं वा यादिशकार्यं। अन्यानि मारुत्यामिति। लङ्। कृत्वात्। अपाकदक्षिणस्यां दिशि मूत्रकं। मूत्रमेव मूत्रकं कार्यं।
स्त्रलसंकोचे सति एतद्यत्नोक्तं तद्गृहलक्षणे वा ह्यतश्च स्वस्थाने नारदस्य नयोज्यं। अथ शक्तिभुवोः संकोचे सति कर्तव्यमाह।
आलेइति। शक्तिभुवोरात्ये सति यथाह विकायं। गेहस्यदक्षे परे आचार्याधरद्वं दिकं उचिरे। धरद्वः पिष्टयंत्रं। अंबुउदकं। उद्वलं। इ
प्रसिद्धं। तथा चोक्तं ग्रंथांतरे। उद्वलं पिष्टयंत्रमग्निस्थानं जलाश्रयं। वेश्मनोदक्षिणे पाश्चिमे पितृणां पादशौचमिति ॥ ॥
अथ केषुकेषु गृहेषु आयादिकं भाव्यं केषु न भाव्यमित्याह। द्वात्रिंशदधिकहस्तमब्धिः। वदनं तर्पणं त्वलिंदादिकं नेष्यादिकं मीरितं तृणगृहं सर्व
भुमाः सृष्टिं। छन्नं वश्यकपाटमर्चितं तमं वेश्मोक्तरीत्या विशेषां भोदितमास्सु नारदमतान्माधो जेश्मकेषु ३३। ३। ३५। द्वात्रिंशे श्यः
अधिकाहस्तायस्मिन् गृहे प्रमाणं तद्द्वात्रिंशदधिकहस्तं। अथ वदनं चतुर्मुखं। तर्पणं तृणगृहं। अलिंददिकं। अलिंदं पट्टशाले मितिलो
के प्रसिद्धं। आदिशब्देन निवृहं दिग्गृहं भूषणं गृह्यते। एषु आयादिकं न ईरितं नोक्तं। तथा च देवज्ञवल्भे। अलिंदं निवृहं विनिर्ग
माद्या चतुर्दिशं ये गृहभूषणाय। आयादिकं तेषु न चिंतनीयं यतो न ते वास्तुपरिग्रहे स्युरिति। तथा च चिंतामणो। यच्चंदेव्यंगृहादीनां द्वात्रिंश

त्यस्तनोधिकं। नतत्र चिंतयेद्दीमानगणनानव्यथादिकानिति। तथा च राजमार्तिदे। आयव्ययोमासश्रुतिं चिंतयेन्न तृणालयेइति। तथा च वसिष्ठः।
एकादशयुग्मादूर्ध्वं यावद्द्वात्रिंशहस्तकं। तावदायादिकं चिंत्यं तदूर्ध्वं नेवचिंतयेदिति। अथ तृणगृहं विशेषमाह। तृणगृहं सर्वभुमास्सु मासेषु उ
दितं सर्वमासे कर्तव्यमित्यर्थः। अथ निष्यजेत् गृहे तत्प्रवेशमाह। छन्नमिति। आरंभोदितमास्सु शास्त्ररीत्या वेश्मविशेत। आरंभे ये उदिताः
प्रोक्तास्ते च ते मासाश्च तेषु सूत्राद्युक्तविधिना गृहप्रवेशोत्सामीत्यर्थः। कथं भूतवेश्म छन्नं कुडैजराछादितं। पुनः किं लक्षणं वश्यकपा
टं। वश्यकपाटं अधीनं कपाटं यस्येति तत्। वेश्ममिति पिहिते उदघाटिते वा तथैव स्थिरं भवति। पुनः किं लक्षणं। अर्चितं तमं। तारणमा
लाद्यलं हतं। तथा च नारदः। अकपाटमना छन्नं मदत्तर्कमिवा भोजनं। गृहं न प्रवेशं देवविषदाभाकरं हितदिनि। तथा च व्यवनः। स्वयमु
दघाटिते शोभः पिहिते च कुलक्षयः मानाधिकेन दिग्भागे द्वारे निविशुस्वक्षयइति। अथ प्रवेशो मासां विशेषमाह। नारदः। तावद्माधो जेश्म
केषु गृहं विशेषतः। माघः प्रसिद्धः। उर्जः कार्तिकः। शक्रः ज्येष्ठः। एषित्यर्थः। आरंभोदितमाः स्तिरत्यनेन तृणगृहस्य सर्वमासेषु विहित
तात्। प्रवेशोपि सर्वमासेषु विहितः। नारदः। प्रवेशो मध्यमो ज्ञेयः सोम्यकार्तिकमासयोः। माघफाल्गुने वेश्मरव ज्येष्ठमासेषु शोभनइति। तथा च ज्यो
तिः प्रकाशे। गृहं भोदितमासे धिंसे पूर्वरे विशेषहमिति। तथा च ग्रंथांतरे। विशेषे सोम्यायने हस्यतृणागारं तु सर्वदेति। तथा च व्यवहारसारे ॥
सोम्यायने आवणमार्गोपेज नक्षत्रलगेपच्योदशोशे। वामं गते कं गृहवास्तुषु जांकृत्वा विशेषेद्देवमभकूटं रुद्रमिति ॥ ॥ इदानीमपूर्वादिप्र
वेशानाह ॥ आरंभोदितमैः प्रवेशो उदितः। पूर्वः सपूर्वः स्थिरे मंत्रे श्वाभ्युतमूलदक्षसहिते वारं भवेद्भासिकः। कृत्यं वेश्म भवं दिवे विहितं तत्रो प्रवेशः
काचित्पुण्यशोदिभयं च कमनुभिता ॥ ॥ दृष्टप्रवेशेन सत् ॥ ॥ आरंभोदितमैः गृहं आरंभोदितं नक्षत्रैः अपूर्वः प्रवेशो उदितः सुगीद्रे रित्यध्याहारः। अत्र आरंभो
दितमैरित्युपलक्षणं। तेन आरंभोदितं तिथिभादिकं सर्वंग्राह्यं। अपूर्वो नाम नूतनगृहे प्रथमः प्रवेशो उदितः। स्थिरे मंत्रे श्वाभ्युतमूलदक्षसहिते वारं भवेद्भासिकः। कृत्यं वेश्म भवं दिवे विहितं तत्रो प्रवेशः
नाम यात्रावसानेयः। क्रियते। तथा च ज्योतिः प्रकाशे। अपूर्वः प्रवेशो गृहं भवतु सैधिसंज्ञे विधेयः करोमध्यमात्रनिकेत। सपूर्वः स्थिरे मंत्रे श्वाभ्युतमूलदक्षसहिते वारं भवेद्भासिकः। कृत्यं वेश्म भवं दिवे विहितं तत्रो प्रवेशः
रश्मिमुलाच्युतारं भाधिसंज्ञे। अपूर्वसंज्ञं प्रथमं प्रवेशं यात्रावसाने च सपूर्वसंज्ञं। इहाह्यं चाग्निभयादिजातगृहं प्रवेशं विधेयं इति ॥ अथ गृहलक्षणे
दिनरात्रिविशेषनिर्णयमाह। कृत्यं वेश्म भवमिति। वेश्म भवं गृहं भवं यत् किंचित्कृत्यं तदिवे विहितं उक्तं नरात्रौ। किंश्चिद्विनामुहता भविसीतिरात्रौ प्रवेशो

कलवास्तु
मर्तिः
मर्तिः
भनं
श्रीः
नर
दुःख
स्थिरता
सर्वत्र
२०/६३

मु० मा० टी०

५४

वामार्कः

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

विहितः। नान्यत्। तथा च वसिष्ठः। दिवा प्रवेशः शुभः सपुत्रपौत्राभिरुध्ये निशि भास्करे द्यौः। बलेन मत्स्यध्वजवासरस्य रात्रिं विना सूर्येति धिः श्वरात्रि मिति।
अथ कलशवास्तुनक्षत्ररूपिमाह। सूर्यदर्शनादिनि। सूर्यनक्षत्रादिभ्यं च कृतं नक्षत्रं च कृतं तथा सूर्यदर्शनादिमनुमिता चतुर्दशमिता नक्षत्रादष्टनक्षत्राष्टकं प्रवेशेन सत्। गुरुभस्यात्। अन्यानि रक्षभानीत्यर्थं सित्यं। अथ पूर्वोक्तानां नक्षत्राणां रक्षभानीत्यर्थं। ॥ अथ प्रवेशोक्तं रक्षभानीत्यर्थं।
लग्ने चोपचयस्थिरेरविमुखैः प्रारंभवत्संस्थितैः सूर्ये वा भगते स्वदिग्बदनभैर्वैश्वप्रवेशः रक्षभः। रंध्रेषु द्विभवेभ्यः ॥ ५१२॥ १३। आस्तगतः सूर्यो यदा
स्यात्तरापूर्वाद्याननमालयं प्रविशतां स्याद्दामगोसोक्तमाह। २३। उपचयस्थिरेलगे जन्मक्षलगा १५। उपचयावहे स्थिरेलगे वैश्वप्रवेशः रक्षभः स्यात्।
कैः रविमुखैः सूर्याद्यैः। प्रारंभवत्संस्थितैः गृहं रंभार्थमुक्तं। प्रारंभं स्थिरतनो कुर्यात्सकेंद्राष्टमइति प्रकरणपठितं विशेषं ज्ञात्वा साधारणलग्नव
लपठितं प्राप्य चंद्रं जेत्याद्युक्तं तद्वत्संस्थितैरित्यर्थः। कस्मिन् तस्मिन् सूर्ये वा भगते सति पुनः कैः स्वदिग्बदनभैः यदि अक्षुरवंगहंत दिग्भवेः प्रवेशो
दिते नक्षत्रैरित्यर्थः। अथ वा भगते सूर्ये लक्षणमाह। ॥ रंध्रे इति। रंध्रेषु द्विभवेभ्यः लग्नात् अष्टमपंचमद्वितीये कादशेभ्यः सकारात्। आस्तगतः स
तं मर्यादीकृत्येत्याहुतं आपं च भगते सूर्यो यदा स्यात्तरापूर्वाद्याननमालयं पूर्वादिमुखं गृहं प्रविशतां मनुष्याणां असौ सूर्यः क्रमाद्दामगः स्यात्।
एतदुक्तं भवति। अष्टमासं च सवर्तमानः सूर्यः पूर्वाभिमुखे प्रविशतां नामो भवति। पंचमासं च सवर्तमानो दक्षिणाभिमुखे गृहं वामो भवति। द्वितीयासं च सव
र्तमानः सूर्यः पश्चिमाभिमुखे गृहं प्रविशतां वामो भवति। एकादशासं च सवर्तमानः उत्तराभिमुखे गृहं प्रवेशो वामो भवतीत्यर्थः। इति स्वीकृतमुहूर्त
मार्तंडटीकायां मार्तंडवल्लभायां वास्तुप्रकरणं ॥ ॥ अथ यात्राप्रकरणं व्याख्यायते ॥ तत्रादौ कस्मिन् काले यात्रा कर्तव्येत्याह। वारे चोपच
यावहस्य सुदशास्विष्टं प्रयाणं जगुः कर्णोत्पादितो दिकेषु भूगमे त्रिकेषु नो जन्मभे। सापार्श्वग्नियमाजपादपितृषु त्वाष्ट्रं यत्राश्वं रक्ता
॥ ११४॥ पूर्व १५। ३०। गृहाष्टमी २५। ५०। हरि १२। सितस्य १ बुधश्चक्रोन्मुखः ॥ ३॥ सुदशासु भूतदशां तदशाविदशोपदशासु उपचयावहस्य गृ
हस्य वारेणोचराष्टकवर्गादो रक्षभकलस्य गृहस्य वारे प्रयाणे रक्षभं इष्टं जगुराचयाः। केषु कर्णोत्पादितो दिकेषु। कर्णप्रवणः। अंत्यरेवती ॥
वक्त्रे १ रविभास्वरे ससमये कुंभो ज्निदाहः कृताः २ प्राच्यामुहसं कृता ३ यमगता कृताः कृताः ४ पश्चिमे। श्रीवेदाः ५ कलिरुतरे भुगमिता ६ गभे विनां शोपुदेरा ५४
मेः ३ स्थैर्यमस्थितत्वनकाः ३ कंठे भवेत्सर्वदा ॥ ६॥

जी

इति पथेव मेवोक्तमित्यलमिति प्रसंगेन। उक्ततरुजइत्युक्तत्वाच्छास्त्रांतराकाष्ठां न्यवर्गंतव्यानि। तथा च वास्तुशास्त्रे। श्रीपुण्डीरोहिणी
शाकसज्जाश्वसरलाः शुभाः। पतंगरे धराशालारव्यास्तालाजुनकी शोशिपाः। चंदनाशोकवदरीमधुकाश्वकदंबकाः। प्रशस्ताः श्वरा
मीनिंबविल्वजैंगहानि मे। गृहे काष्ठं समं श्रेष्ठं मुलिं देविषमं रक्षभमिति। नारदः। पुक्षोदुंबरवृत्तारव्यानि वस्तुहि विभीतकाः। दग्धाः
कंटकिनेरुक्षावटाश्वस्य कपिथकाः। अगस्तिशिग्रुताला रव्याति तिडीकाश्वनिदिताः। अन्ये च गृहनिर्माणे योजनीया सदा दुमाइ
नि। तथा च वराहः। पितृवनमार्गसुरालयवल्मीकोद्याननापसाश्रमजाः। चैत्यसरित्संगमसंभवाः श्वघटतोयसिक्ताश्च। कुंजंतिव
र्त्तानि पीडिता वज्रमरुतोपहताः। स्वपतितरस्तिनि पीडितमुष्काग्निपुष्टमधुलयाः। ॥ नि। नरवोवर्जयितव्याः शुचदाः स्युः स्निग्धपत्रकु
सुमफलाः। सरदारुचंदनसमामधुकतरवः शुभादिजातीनां। क्षत्रस्यारिष्वथारवदिरविलारुत्थिकराः। वेश्यानां जीवरवदिरकसि
हकस्यंदनाश्वरक्षभफलदाः। तिंदुककेसरसरलाजुनोथशालाश्वराणां। सर्वेषां वाशस्ता सर्वे रक्षाश्वनिदिता येवेति। व्यासोपि।
अन्यवैश्वरिस्तुतदारुनैवान्यस्मिन् प्रयोजयेत्। नतत्रवसंते कर्ता वसंतं नपिन जीवति। समरसंगरे। इष्टिकालोपपाषाणमूर्ति काजीर्ण
मायसं। तृणपुष्पेषु धैः प्रोक्तं दारुनं गृहाय वै इति। शाङ्गधरः। नूनने नूननं काष्ठं जीर्णं जीर्णं प्रशस्यते। जीर्णं च नूननं काष्ठं नो जीर्णं
तनं रक्षभमिति। रक्षभे द्वाथेनाग्रं थांतर उक्ता। यानीह भूतानि वसंतं तानि बलिं गृहीत्वा विधिवत्सुक्तं। अन्यत्र वासं परिकल्प्य
तुक्ष्मं तुतान्यत्र न मोस्तुते भ्यइति। अथ स्तंभप्रसंगेन गृहं च तामाह। विस्तारेति। विस्तारस्य गृहं विस्तारस्य अष्टिलवः षोडश
रास्तेन अन्वितैर्युक्तैः कृतं करैश्चतुर्हस्तेस्तुल्यं समानं गृहं होच्य विदुर्मुनय इत्यध्याहारः। नथारलकोशे। विस्तारषोडशांशः सचतु
र्हस्तो भवेद्गृहं छायाइति। तथा च लङ्कः। नात्युच्छ्रितं नातिनीचं कुड्रोत्सिध्यथा रूचीति। अथ मुरव्यगृहात्कस्य गृहं कस्य
दिशिकर्तव्यमित्याह ॥ ॥ स्नानाग्निस्वपिवस्त्रभोजनपशुद्वयामरं कस्मिन् पूर्वोदोजलमीशितुर्दिशि परं वा योरप

भगणे। तदुक्तं भवति। सप्तशलाकाचक्रं निष्पाद्य सर्वगतास्तप्तकुरेखास्तु ईशानतः कनिकादीनि सप्तनक्षत्राणि न्यसेत्। तत्पूरस्त्राग्निसप्तदक्षिणग
तरेखास्तु न्यसेत्। एवं पश्चिमोत्तरेखास्तु क्रमेण न्यसेत्। ततो वायव्याग्नेयदिग्गतारेतां कुर्यात्। अस्याः परिघ इति संज्ञा। एवं निष्पादिते च केवा
प्यग्निकाष्ठास्त्रितइति वायुः अग्निः अनयोः काष्ठे दिशो वायव्याग्नेयोत्तरस्त्रितपरिघेनोक्तं। अथान्यत्र योजनमाह। अथागिति। अपाकद
क्षिणस्यां वरुणमेः प्रतीच्येन सत्रेन व्रजेत्। प्राच्येन सत्रेः उदक उत्तरस्यां व्रजेत्। सर्वास्तु सर्वादि स्फुरतीत्यभिन्नतुरगे र्थायात्। रविर्हस्तः। ईज्यः पुष्यः।
मित्रमनुराधा। तुरगांश्चिनी। एभिर्नक्षत्रैः सर्वदिक्षु यानं श्रममित्यर्थः। अथावश्यके कृत्ये अस्यापवादमाह। अथावश्यके कृत्ये सति निन्देः अ
निन्देः यदि क्षुद्यानि निन्दितानि तानि तेः पूर्वोक्तैर्नक्षत्रैः तस्यां दिशि तदा व्रजेत्। तदा कदायदा। यदि निजा शेषांगलब्धिं व्रजेत्। निजा शया
निजगमनी दिशायां इष्टांगलब्धिः इष्टलगतलभः स्यात्। इष्टलग्नं वश्यमाणलक्षणं। तद्यथोक्तं गुणसंपन्नं यदा स्यात्तदा गच्छेदित्यर्थः। नो चेन्ने
त्यर्थसिद्धिः। किं कृत्वा। शूलभां हित्वा पूर्वोक्तशूलनक्षत्रं त्यक्त्वा। शूलनक्षत्रे सति निजा शेषांगलब्धौ अपि न गच्छेदित्यर्थः॥ ॥ अथान्यादाह।
मिश्राव्य ध्रुवभेदेनादिमलवेती शेषो द्वितीयं निमेषि प्रेने कमशो मृदुगचरमे। रात्रिभिर्भागे धियात्। श्रुत्येकं ज्यमृगेष्वयं न नियमो वै श्वां त्यपा
दः श्रुतिस्थित्यं शस्त्रमिजिदुमे सफलदायामी विनापि क्षणः॥ ४॥ दिनादिमलवे त्रिधा विभक्तं दिनस्याद्यं रोमिश्राव्येः साधारणेन सत्रेः ध्रुव
भेदेन दद्यात्। न गच्छेत्। द्वितीयं भागे तीक्ष्णेः। अतिमेतृतीये भागे क्षिप्रैरिति। रात्रेः प्रथमे भागे मृदुभिः। द्वितीये उग्रैः। तृतीये चरैरिति। अत्र विशेष
णमाह। श्रुतीनि। श्रुत्येकं ज्यमृगेषु। अयं नियमो न। श्रुतिः श्रवणः। अर्को हस्तः। ईज्यः पुष्यः। मृगश्व एभिर्नक्षत्रैः सर्वभागेषु गंतव्यमिति भावः।
अथाभिजितलक्षणं। तत्फलमाह। वैश्वेदिति। वैश्वमुत्तराषाढा तस्यां त्यपादश्च चतुर्थचरणः। श्रवणस्य आद्यतिथ्यं शः प्रथमस्तिथ्यं
शः प्रथमः पंचदशं शः एतत्प्रमाणाभिजितस्यात्। सोभिजिद्यामीदक्षिणादिशं विना सर्वदिक्षु फलदः। क्षणोपि अभिजिन्मुहूर्तोपि
यामी विना फलदः। यावत्काणामभीष्टफलं दास्येदित्यर्थः॥ ॥ अथान्यादाह। एकांके द्वयनानुकूलमनिशं भेदे दिवारात्रयो भेदे प्राक्

न

शनिचंद्रयोर्गतमपाकपश्चात्तद्गुर्वोर्हिनं। भृग्वर्काद्दुर्गर्कभाद्युभयमेवेत्तद्विदितं। ॥ ३॥ इलस्त्रंगाम्भां ३। ६। विडलो नयोर्न गमनं श्रीदे
वलोत्तयाहितं॥ ५॥ ॥ एकांके द्वयनानुकूलमिति। अर्के श्वेदुर्गर्कभाद्युभयमेवेत्तद्विदितं। अर्के द्वयनं चतत्तथा तस्यानुकूलं गतं गम
नं अनिशं हितं स्यात्। भेदे सति दिवारात्रयोः क्रमेण शस्तं स्यात्। अयमर्थः। सूर्यो दिनस्वामी। चंद्रो रात्रिः स्वामी। हो चेदुत्तरायणे स्यात्तदा हर्निशं उदगा
मनं शस्तं। हो चेदक्षिणायने भवतस्तदा अहर्निशं दक्षिणगमनं शस्तं। गेदइति। रविचंद्रयोः अयने भेदे सति दिवा सूर्याय न दिशं प्रति गमनं शस्तं। रात्रौ
चंद्राय न दिशं प्रति गमनं शस्तं स्यात्। अथोदन्यथान शस्तं स्यात्। अत्र प्राची उत्तरसंबन्धिनी। प्रतीची दक्षिणसंबन्धिनी ज्ञेया। तस्माद्यथा उदगा
मनं शस्तं तदा प्रागगमनमपिशस्तं भवति। यदा दक्षिणादिग्गमनं शस्तं तदा प्रतीची गमनमपिशस्तं स्यात्। तथा चरलकोशे। दिनकरप्रनप्तमक
रापुनरांच पूर्वोचपाया च कर्कटादौ याभ्यामाशां प्रतीची च। भोमेति। भोमे प्राक् पूर्वदिशि गमनं हितं स्यात्। शनिचंद्रयोरपकदक्षिणस्यां
। जगुर्वोः पश्चात्पश्चिमस्यां। भृग्वर्कादि स्फुरतीति उदक उत्तरस्यां गतं हितं स्यात्। अथाडलं विडलं चाह। अर्कभादिति। सूर्येन सत्रात्
कृतं दिननक्षत्रं अंगेः सप्तभिस्तदंशेषितं सत्। सप्तद्वे वायदा भवति तदाऽडलः स्यात्। यदा त्रयः। षट्शेषं तदा विडलः स्यात्। अनयोराडलं विडलं यो
श्रीदेवलोत्तयादेवर्षिवचनेन सहितं स्यात्। अथवा रशूलरोहदनाह। आज्यं दुग्धं गुडं गेति लान्दधियवान्माषानिनात्प्राश्य नो रशुले यानमनिष्ट
मिदं ककुमोथा ज्यं निलान्तिमीन्। दुग्धं प्राश्य च हस्त्यनो हस्त्यनो रशुले यानं तयोर्ध्यानाद्वा भवति बुवेथ हरिजंतिथ्यादिलक्षाधिकं॥ ६॥
स्तुगमं। इनात्सूर्यात्सकाशात् आज्यादीनि प्राश्य प्राशयित्वा शूलं वारशुले यायात् अ नर्भल नो भवति। अथदिग्देहमाह। आज्यमिति। घृतादि
कंप्राश्य एंद्रादिषु हस्त्यादिभिर्मानं कुर्यात् भवति। हस्ती प्रसिद्धः। अनः शकटः। अयोः श्वः। नराः शिबिकावाहकाः। एतदुक्तं भवति। घृतं प्राश्य
हस्तिना प्रागगमनात्सिद्धिः। निलोदनं प्राश्य रथेन दक्षिणगमनात्सिद्धिः। मत्स्यान् प्राश्य अश्वेन अश्वेन पश्चिमगमनात्सिद्धिः। दुग्धं प्राश्य
नरेः दुर्गगमनात्सिद्धिः स्यादित्यर्थः। अस्ति संभवे अभावे च निर्णयमाह। तयोरिति। भक्ष्यवाहनयोः ध्यानाद्वा यानं कुर्यात् भवति। बुवेथ ह

रिजमिति। हरिजंलग्नविनि। कथं भूतं तिथ्यादिलक्षादिकं। तिथ्यादिभ्यो लक्षाधिकं बलिष्ठमित्यर्थः॥ ॥ स्वर्क्षानर्धिघटास्तभान्जुग
हान्जुगुरिषोर्भादन्तक स्वर्क्षो गेशरिपुंरवलं जनिबलत्तन्तथासांप्रतं। यात्रालग्नगंत्यजेदथदिशामीशोर्केशक्रौकुजोराहुर्भेदशशां
नेसोम्यगुरवः केन्द्रेदिगीशेनजेत्॥ ७॥ स्वर्क्षानर्धिघटादिकं यात्रालग्नगंत्यजेत्। स्वर्क्षस्वराशिः। अनर्धिः स्वराशेः अनुपचयमवर्धयत् कुंभः॥
अस्तं भूतं अस्तगतग्रहस्य राशिः। अनृजुगहं वक्रिग्रहस्य राशिः। एतान् राशेर्भातवेरिराशेः यष्टं अन्तर्जुष्टदयं। गोत्राश्विर्कर्मिथुनाः सप्तगानिशारव्या
एष्टदयाविमिथुनाः कथितास्तएवेतिष्टदयं लग्नजातकावज्ञेयं। स्वर्क्षो गेशरिपुं। केशं च अंगं च क्रक्षांगं। तस्येशः स्वामी तस्य रिपुः खलं। जनिबलं तं
सर्कजन्मनिबलहीनग्रहं। तथासांप्रतं प्रस्तुतं अब लविशुक्तं। इत्युक्तं सर्वं यात्रालग्नगंत्यजेत्। अथ दिक्पतीनाह। दिशामिति। दिशां पूर्वा
दीनामीशाः स्वामिनः। अकेशक्रादयः प्रतयः क्रमात्स्युः। केन्द्रे १। ४। ७। १०। दिगीशे सति जेत्। यस्मिन् केन्द्रे ललाटगोभवति तत्केन्द्रं वर्जयित्वाऽन्य
केन्द्रेदिगीशे सति गच्छेत्। इदमग्निमग्ने केन वक्ष्यति। अथ दिक्पतीनाह। दिशामिति। दिशां पूर्वा
वे ललाटगइनः प्राच्यांतनोलाभगः स्यात्सम्भ्रान्मदने ७ केजोबुग ४ बुधः सोम्याखगो १० पाकुजः। ऐश्यां द्वित्रि २। ३। गतो गुरुर्ज्वलनदिशायव्ययस्था
१। १२। मरुतो योषट्स्त ६। ५। गोविधुर्निर्ऋतिदिशयष्टांकसंस्तं ८। १२ तमः॥ ८॥ दिक्पतीनाह। दिशामिति। दिशां पूर्वा
नदनः प्राक्प्राच्यांलाभगः ललाटः स्थितः स्यात्। मदने सप्तमे वर्तमानोर्केजः शनिः यश्चात्। अंबुगबुधश्चतुर्थगतो बुधः सोम्यामुत्तरस्यां। खद
शमंतद्रुतः कुजः अपाकदक्षिणस्यां ललाटस्थितः स्यात्। द्वित्रिगतो गुरुः ऐश्यामीशान्यां ललाटगः। आयव्ययस्था भृगुः ज्वलनदिशाय
स्यां ललाटगः। षट्स्तगतो विधुः वायोवाय्यां ललाटगः। अष्टांगसंस्तं तमः राहुर्निर्ऋतिदिशिललाटगः स्यात्॥ ११ वक्रिकेन्द्रगतस्तदी
यदिवसोलने स्ववर्गो भवेद्यानुर्नोशकरः शभोपितनुगो जन्मर्क्षलग्ने दूरिपुः। ईशाग्न्यवज्जमाग्यभानिगुरुभयोष्टांतके सार्वभंजमर्क्ष
णिरवेरुपवभगः खेदस्तनोहानिलत्॥ १२॥ वक्रिग्रहः केन्द्रगतः सन् यातुर्गमनकत्तुर्नोशकरः स्यात्। तदीयदिवसोपिवक्रिग्रहवरः यातुर्नो
शकरः। जन्मर्क्षलग्ने दूरिपुः शभोपितनुगो यातुर्नोशकरः। जन्मराशिजन्मलग्नयोः ईशोतयोः रिपुः। अथ सप्तोदीना जन्मनक्ष
त्राप्याह। द्विशोनि अर्केतः ग्रहाणां द्विशोदिशानि जन्मनक्षत्राणि स्युः। द्विशोविशस्वार्थस्य। अग्निः कृत्तिका चंद्रस्य। अंबुषा भोमस्य॥

२ जन्मस्ववर्गोपिनाशकरः स्यात्।

अदिनि जं पुनर्वसुः। एभ्यः द्विकाः। श्रवणधनिष्ठे रिवत्यश्विन्यो पुनर्वसुपुष्यो। एषित्यर्थः। पुनः केषु मृगमेचार्केषु। मेचमनुराधा। अर्को हस्तः।
एषु नवनक्षत्रेषु प्रयाणं शभमिति। तत्र विशेषमाह। नो जन्मने इति। जन्मनक्षत्रेषु श्रवणाद्यन्यतमेपिशुभं नो जगुः। अथ येषु अशभंतान्या
ह। सार्वभिति। सार्वं आप्लेबा आर्द्रा। अग्निः कृत्तिका। यमो भरणी। अजेकपातृप्रा। पितरो मघा। लाङ्गत्रेयपि वित्रात्रेयच एषु नवनक्षत्रानं अ
शभं जगुः। अन्यानि नवनक्षत्राणि मध्यमानीत्यर्थसित्यं। अथ यासु तिथिषु अशभंतं राह। रिक्तेति। रिक्ताः पर्वणि पूर्णिमा मावास्या। सुहः प
ष्ठी। अष्टमी। हरिद्वीदरी। सितास्यं शक्रप्रतिपत्। एषु यानं अशभं। अथोदन्यासशभं। अन्यतदुष्टमाह। जेति। नो बुधः शक्रस्तयोः उन्मुखं
सन्मुखं उक्तेषु तिथिषु नक्षत्रादिषु यानं अशभं। बुधशक्रसन्मुखं न गंतव्यमित्यर्थः। अथ शूलान्याह॥ ॥ प्राक्चंद्रासितशक्रमं वसु
पराधीत्यं च भोज्याय पाकपश्चात्कार्कसितानुदककुजबुधार्थम्यास्त्वजे छलकान्। त्रिंशाष्टो नवभूमयो गिरिशविश्वेववोर्काध्ययः षट्
शक्रास्तिथिपर्वतादशहोष्येतां स्तिथी नैरातः॥ २॥ प्राक्पूर्वस्यां दिशि चंद्रासितशक्रमं त्यजेत्। असितः शनिवारः। शक्रमं ज्येष्ठा। त्यजेदि
तिसर्वत्र संबंधः। अपाकदक्षिणस्यां वसुपराधीत्यं च भोज्याय पाकपश्चात्कार्कसितानुदककुजबुधार्थम्यास्त्वजे छलकान्। त्रिंशाष्टो नवभूमयो गिरिशविश्वेववोर्काध्ययः षट्
षो अर्केः रविवारः। सितः शक्रकुजबुधार्थम्याः अर्थमोत्तराफलाग्नी। एतान् शूलकान् उत्तरस्यां। शूलप्रदस्य प्रत्येकं संबंधः॥ ॥ अथ
योगिनीराह। त्रिंशाष्टाविति। एतान् प्रत्येकपदगतान् तिथीन् ईशतः ईशान्यासकाशास्यजेत्। एते। के। त्रिंशाष्टो॥ ३०१८॥ ईशान्यां नवभू
मयः १। १। प्राच्यां। अग्निगिरिशः ३। ११॥ आग्नेय्यां। विश्वेधवः १। ३। ५। दक्षिणस्यां। अर्काध्ययः १। २। ४। नैऋत्यां। षट्शक्राः १। ६। १६
पश्चिमायां। तिथिपर्वताः १। १५। १। वायव्यां। दृशदृशः १। १२। १३। उत्तरस्यां। अत्रांकन्यासः। व्याख्यात॥ अथान्यत्र निधमा
ह॥ ऐश्याद्यग्निमसप्तसप्तभगणे र्वाश्विनिकाद्या स्थितो नो लुप्यः परिघस्वपाग्नरुणमैः प्राच्यैरुदङ्गैर्न जेत्॥ सर्वांशो सु
वीज्यमित्रतुरंगोपादथावश्यं केहिलाशूलमनिष्टमैर्यदिनिजाराष्टांगलाध्यव्रजेत्॥ ३॥ ऐश्यादिषु दिक्षु अग्निमाह्निकायाः सकाशात् सप्तसप्त

कंनाममुहूर्तसंवेकिंचिदभीष्टवस्तुचालनं। तदुत्तरलमात्रायां। तत्रायुधाद्यंमनसस्त्वभीष्टं प्रचालयेद्देजयिकंजयाथीति। एतत्तुकार्यवशात्कि
यनेप्रस्थानेसंपूर्णफलं नास्ति। तथा रत्नकोशे। कार्यवशात्स्वयंगमनेभूभर्तुः केचिदाचार्याः। तत्रायुधाद्यभीष्टं वैजयिकंनिर्गमेकुर्युरिति। त
थाचगर्गः। स्वशरीरेणयः कश्चिन्निर्गच्छन्प्रदद्यान्नितः। तस्ययात्राफलं सर्वसंपूर्णं पथिसिध्यतीति। तत्रालनाविधिर्ग्रंथान्तरान्।
गृहगृहान्तरंगिआहसीमांतरंभयुः। शरक्षपादुरहाजोवसिष्ठोनगराद्बहिरिति। एवंप्रस्थानेकृतेपिस्वयमन्यस्मिन्नुद्दिनेगच्छेत्। तथाच
ज्योतिःप्रकाशे। प्रस्थानेपि कृतेयायान्महादोषान्वितेदिने। गर्भयोगविनाकालवृद्ध्यादेवास्तुतयेति। रत्नमात्रायां। वसेन्नचैकत्रदशक्षितीशो
गोदिनानि। नोसप्तमंडलीकः। यः प्राकृतः सोपिनपंचरात्रंभूदेणयात्रापरतः प्रयोज्येति। एवंविधेप्रस्थानेपिकोधसौररत्यादीन्वर्जयेदित्यर्थः।
गर्गः। कोधंक्षोरंतथावांतंतेलाभ्यंगाभुमोक्षणं। दूतंमासंगुडंतेलंयानेमद्यंपरित्यजेदिति। रत्नकोशे। कालीयकंहिंगुलकंकुमंरक्तचंद
नं। पीतरक्तंचवसनंयातुर्नेष्टाचलक्षणादिति। बृहदात्रायां। कटुतेलं गुडंसारपक्वमांसाशनंतथा। भुक्तार्थोयातिमोहनन्याधितः सनिवर्त
तइति। कलुः। प्रमत्तोव्याधितोभीतः श्रान्तः शुद्धोबुभुक्षितः। अध्वानं प्रपद्येत्क्रीवंसप्तस्तथैवच। स्नावत्वां। स्वकीयां परकीयां वास्त्रि
पुरुषमेववा। ताडयित्वातुयोगछेत्तदंतंनस्यजीवतमिति। भयुः। त्रिरात्रं वजेयेक्षीरं पंचाहंक्षरकर्मच। तदहश्चावरोषाणिसप्ताहंमैथुनंत्य
जेत्। यात्रायांगमनलक्षणं गर्गोक्तं होयं। मुहूर्तसमयेप्राप्तेहंसचारांध्रिणात्रजेत्। देवज्ञामात्रविप्राद्यपुराणेः स्वजनेष्टतः। पूर्वदक्षिणमु
हृत्यपादमात्रंनराधिपः। द्वाविंशतपदंगतायानमास्तुह्यसंभ्रजेत्। ततोनिरीक्षयेत्सम्यक्शकुनांश्वशुभारुहं। तथैवसदसच्छब्दान्नि
र्मितानिचसत्रजेदिति॥ ॥ इदानींशकुनानिह। वस्त्रालंकरणानिपूर्णकलशस्तोयध्वनिः पुत्रवानशंसादर्शनपाश्वदंतिस्त्रीभस्त्रीपु
ष्यधान्यादिच। दोलादीपविधूमवह्निस्तरभिद्रव्याणि शुभोद्योवैश्यान्त्रविनानचामकुमार्योमीनगोरोचने॥१५॥ वस्त्राणिश्वेतवस्त्रा
णि। अन्यान्यपशकुनमध्येपठितानि। अलंकरणानिस्वर्णनिर्मितानि। पूर्णकलशः। तैयध्वनिर्वाद्यध्वनिः। पुत्रवानवर्धमानः पुरुषः। शंखः
आदर्शोमुकुरः। नटपोराजन्यः। अश्वः। दंतीहस्ती। सुरभिर्गोः। स्त्रीसोभाग्यवती। पुष्पाणिश्वेतानि। धान्यान्यकृष्णानि। कृष्णानीत्यपशकुनमध्ये। आदि

अजः श्रवणोबुधस्य। भाग्यसंप्रकाशरेः। गुरुः पुष्यः शुक्रस्य। वोहुरेवतीशनेः। यात्यंश्वरणीराहोः। सार्वमात्रेष्टाकेतोः। यदीयसंयस्य
ग्रहस्यसंजनमक्षत्रं हतं त्रिधोत्यातदंतंस्यादसौग्रहोत्कृष्टस्थितोहानिरुत्तस्यात्॥ ॥ वैशिः सोमयुतः सनो जनुषियसदि
युताराशयो जन्मा पंचयुस्थिता ३। ६। १०। १३। अपित्तनोः स्वर्षा। अमित्रक्षणाः॥ पापा अप्यतिशयिनास्तनुगतजन्मे श्वरोके
गोस्वारासंकि तनो शुभेनफलदेमिजाहियापोथदः॥१०॥ स्यात्तद्वितीयोराशिः वैशिः। समोम्ययुतसन्। तनो अंगगोलगोअ
तिशेषनः स्यात्। जनुषिजन्म कालेसदिग्देयुंतायेराशयः तत्तनुगताः अतिशेषनास्युः॥ जन्मा ज्ञोपचयस्थिताः। जन्मा ज्ञो
न्यचंद्रः। तस्मादुपचयानिनिषेडेकादशदशमानिते बुस्थिता ग्रहास्तत्तनुगता अतिशेषनाः। सनो रपिजन्मलगादपिउपच
यस्थाकृत्तनुगताः अतिशेषनाः स्युः॥ स्वर्षा। अमित्रक्षणाः। जन्मनिये स्वर्षागाः। उच्चगाः। मित्रक्षणाः। तेषापा अपितनुगा अतिशे
भनाः स्युः। जन्मे श्वरोजन्मराशिजन्मलग्नस्वामिनोकेन्द्रगोअतिशोभनोस्यातां। स्वारास्यद्विस्ववेरिवारे शुभः शक्राग्रहः तनोलग्नेवर्तमानो
नफलदेभवति। मित्राद्रिपापः तनोवर्तमानोऽर्थदः स्यात्। तथाचपवनः। रक्षकावर्धकश्चैवयेस्युज्जन्मनिनामकाः। तान्यापानपिनिःशंको
यात्राकालेनियोजयेत्। इति॥ ॥ अथयात्रालगेइष्टाननिष्टान्वाह। आचार्यन्यगताः खलाः खड्गजो। ज्ञोत्याद्यषष्ठाष्टगोभूयः सोप
पिनोस्तरवांबुसुगते शक्रोस्तईज्योभूतो। नष्टज्ञोव्ययगोग्रहान्वितशशीयातुर्महाविघ्नदाअन्यस्थानगतोजयार्थस्वरास्ता
ज्यंपुरोक्तंनवेत्॥११॥ आचार्यन्यगताः खलाः आचार्यः। अन्यानि १। २। ४। ५। ७। ८। १०। १२। तत्रगताः खलाः पापग्रहाः। खेदशमिहज
शनिः। आचार्यन्यगताः खलाइत्यनेनैवप्रसिद्धेपि विशेषदुष्टफलज्ञापनार्थं खड्गजइत्युक्तं। अंत्याद्यषष्ठाष्टगो १२। १। ६। ८। अश्वदः भूयः पु
नः सः चंद्रः अपिचितः क्षीणचंद्रः कृष्णपक्षेचंद्रः अस्तरवांबुसुनगतः ७। १०। २। ५। अस्ते ७शक्रः। ईज्योगुरुर्भूतो ८। नष्टज्ञोऽस्तमितबुधोव्य
यगतः १२ ग्रहान्वितशशी। येनकेनापिग्रहेणग्रहाणांग्रहेर्वायुक्तश्चंद्रमाः। एतेप्रत्येकंयातुर्महाविघ्नदाः स्युः। नानाप्रकारेणभंगादीनदद

तरद्विमेप्रकुन्त्रजेद्रस्मास्तीधनविदुषाः मलवणोपानत्तणायस्वराः। पिण्याकोषधहृद्यधान्यरुदनंन कंसधूमानलः कार्यसाहणपुष्पच
 र्मचयुडस्तेलायसीकर्मः॥१७॥ एतत्त अनंतरो कंसन शुभंदक्षिणतः दक्षिणभागेकुर्वन्सन् इतरत अशुभं वश्यभाषांवा मेकुर्वन्सन्
 वजेत। अथाः शक्तमाह। भस्मेति। भस्मा अस्थि। इंधनं। विट् विष्ठा। तुषंधान्यादीनां त्वक् फल। अश्मापाषाणः। लवणं सामुद्रिकं। उपानं हो। तणं। अय
 स्तरो लोहकारः। पिण्यां कंसं रित्तिलाः। ओषधं। द्रव्याधान्यं माषादि। रुदनं तक्रं। सधूमानलः धूमसहितो ग्निः। कार्पासः। अरुणपुष्पं। रक्तपुष्पं।
 र्म। गुडं। तैलं। अयसी। लोहकारः। कर्मः॥ ॥ मत्तो वांतनु मुक्षितान्त कस्वलामुंडी जटी व्याधितः खंज व्यंगं हि गं बरायति ररिः काषायिमुक्त
 लको। चौराभ्यक्तमलाविलाश्रयनितः पाशयर्गली। गुर्विणी बंध्या लृष्ट्यहा हिमे कसरटा गोधा वराहः शराः॥१८॥ मत्तः उन्मत्तः। वांतः वमि
 तः। बुमुक्षितोरंकः। अंतिकः प्राणिहिंसकः। खलो दुर्जनः। मुंडी मुंडितैः। जटी जटिलः। व्याधितो रोगी। खंजः पादहीनः। व्यंगः। अंगहीनः। शिरः
 दिगंबरो जगत्तः। यतिः सन्यासी। अरिः वैरी। काषायी गैरैः कुरां जितवर्जः। मुक्तालको मुक्तकेशः। चौरः। अभ्यक्तस्तेलाभ्यक्तः। मलाविलो मलि
 नः। यतितो जातिश्रष्टः। पाशी प्राणिबंधनार्थपाशवान्। अर्गली अर्गलावान्। गुर्विणी सगर्भी। बंध्या निरपत्या। लृष्ट्यहाः। अहिः सर्पः। मेको मे
 डकः। शरटः। गोधा। पल्ली वराहः। शराः॥ ॥ जाहो नृमहिषः। खरोष्ट्रमहिषास्तदाश्रयिर्कोषटः। छिक्का प्राणिशिरो गंकं पदवी बंधाः कु
 रागाहमेवो। पातो यानपलायनं स्वकलहः। खंजं कृतं गो ज्वलद्वेशमेति। प्रतिबंधकाः कुराकुनाश्छिक्का धिक्का मृत्युदाः॥१९॥ जाहः मंड
 ली केके सेह लेत प्रसिद्धः। जाहको गात्रसंकोची मंडली। चबुधैः स्मृत इति हलायुधः। आतुर्मा जोरः। महिषः। खरोष्ट्रमहिषास्तदाः।
 रिक्तं घटः। छिक्का कृतं। प्राणिशिरो गंकं प॥ प्राणिनां गोश्वश्वादीनां शिरो जटानं। अंगझाटं वंवा। पादवी बंधो भार्गवंधः। उर्णना भादि
 निमार्गो बध्यते। कुवाक कुक्षितवाक श्रवणं। आहवः संग्रामो विडालमहिषादीनां। पातः पतनं। वस्त्रादीनां स्वलनं। यानमश्वदिन
 स्पपलायनं। स्वकलहः स्वानोकलहः। खंजं पुंसकं। गोः कृतं। ज्वलद्वेशमज्वलद्गृहदर्शनं। इत्येते अपशकुनाः। प्रतिबंधकाः कार्यप्र

शिरः

५९

तिबंधकाः स्युः। छिक्कादिका अपशकुनाः मृत्युदाः स्युः। तथोक्तं आगमांतरे। तणं तैलं। रिक्कार्पासभस्मचर्मतुषोषधी। सामुद्रंगुडपंकाहिम
 तं वांतनु मुक्षितमिसादि। अथ शकुनांतरमाह॥ ॥ भंगाल्युष्ट्रपठकुकाश्च नखिनः स्त्रीसंज्ञकावा मत्तः कालीकुक्कुटपुं प्रथाश्च सु
 रभिर्दक्षेमनोभीष्टदाः। भारद्वाजशिरवंडिचाषनकुलाहंसो ज एते दशं याता इष्टफलास्तु रासभरवो नामेपि पृष्टे र्थदः॥ २०॥ भंगो भ्रम
 रः। अतिरिश्चिकः। उष्ट्रः। पठकुवः शकुं कुर्वणो राक्षसकः। नखिनः। श्वानादयः। स्त्रीसंज्ञकाः। चीरिकादयः। एते गामतः म
 नोभीष्टदाः स्युः। कालीमहिषी। कुक्कुटश्च। पुं प्रथाः। पुरुषसंज्ञकाः। काकादयः। सुरभिर्गोः। एते दक्षिणे मनोभीष्टदाः स्युः। भारद्वाजः।
 शिरवंडी मयूरः। चान्वा। नकुलः बभ्रुः। हंसः। अजो बस्तः। एते भारद्वाजादयः। दशं याताः। संतः। इष्टफलाः। स्युः। अयमर्थः। भा
 रद्वाजादयो नामेदं सेवाये वा इष्टमात्रा इष्टफलाः। अभीष्टफलदा भवन्तीति। रासभरवो गर्दभध्वनिर्वा मेष्टेपि अर्थदः। अभीष्टार्थदो
 भवति॥ ॥ अथ ये पुं प्रथे पुं प्रथे विपरितशकुनाः शक्रभास्तान्याह। नद्युत्तारमयप्रवेशसमरदूतेषु नष्टे क्षणे व्याधौ स्युः शक्रभदविलो
 मशकुनानाड्याड्याभरे॥ आद्ये दुःशकुने निरत्यचरुचि भूत्वा ध्या। स्वयमं रूत्वेयादपरिधिः। वारमपरिद्वाराकवर्णं जजेत॥ २१॥ नद्युत्त
 रोनद्युत्तरणं। भयं नृपादीनां। प्रवेशो ग्रामादेः। समरः संग्रामः। द्यूतं देवानां। नष्टे क्षणं नष्टवस्तुनोः। वलोकनं। व्याधौ रोगोषचारे। एषु विलोमशकु
 ना विपरितशकुनाः शक्रभाः स्युः। अयमर्थः। गमने ये अपशकुनास्ते नद्युत्तारदिषु शक्रजदा इति। तथा इड्याड्याड्यारे मिपूर्णता विपिलोमशकुनाः याम
 शक्रभदाः स्युः॥ तथा च वसंतः। रवे रिड्यायां परिपूरितायां सर्वा विवामः। शनः प्रशस्तः। स्वासिं गलायां परिपूरितायां सर्वा पसव्यः शकुनः प्रशस्तः। संगे रणे
 कर्मणि च प्रवेशे शक्रकुत्र हेनं विलोचने च। व्याधौ सरिर्दुर्गवनादिकेषु शस्तः प्रमाणाद्विपरितभाव इति। अन्यथा। नद्युत्तारे नयेषु त्वे प्रवेशे नष्ट
 रीक्षणे। शकुना व्यस्तगाः शस्तान् पालोकप्रमाणवदिति। अथ प्रथमे अपशकुने जाते सति कर्तव्यमाह। आद्ये इति। आद्ये प्रथमे दुःशकुने जाते सति

याम

४

५

निरत्यनिवर्तनं कृत्वा तत्र शुभो देशो उपनिश्य शक्तिः प्रशालितपाणिपादौ आचान्तः कृताचनमः असवः प्राणास्तेषां आयामः प्राणायामः। अष्टधा अष्टवसं
 कृत्वा इत्यादि गतेत। चेतुनः दुःशकुनः स्यात्तदानीरत्य शक्तिः आचान्तो विवाहः १६ जोडशवातं असून नियम्येयात्। अपरे तृतीये दुःशकुने जाते सति
 सुवर्णदत्ता गतेत। एतदवश्यं कर्म न विषयं। प्राणायामानधिकारीतावत्कालं स्थित्वा गतेत। तथा च ज्योतिर्निबन्धे। विरुद्धे शने पूर्णप्राणायामाष्टकं
 चरेत्। द्वितीये द्विगुणान् कृत्वा तृतीये नवजे कृत्वा चरेत्। तथा च वसंत रजनः। जाते विरुद्धे शकुने ध्वमी नो ह्य्राचति कृत्वा करपादशौचं। आचम्य स
 क्षीरत्तरोरधस्तातिष्ठन्प्रथमे कुनांतराणीति। तथा च आर्क्षिणे निः। यदा यशकुनं परयेद्विपरीतमुपस्थितः। स पृतनं कांचनं दत्त्वा निर्विशंकः सखं व्रजेदिति
 ॥ इति श्रीमद्भूतमार्तेडटीकायां भार्तेडवल्लभायां यात्राप्रकरणं ॥ ॥ अथ भिक्षुप्रकरणं विवक्षुस्तवद्राजाभिषेकमाह ॥ ३० ॥
 जन्मांगर्शदशेशसद्गुरुजैः साकैर्बलिष्ठैर्भेदुक्षिप्रैर्द्रध्रुवभैः स्थिरार्धिनृतनो व्याराद्रिभूपस्थितिः। स्वस्वक्षैः समुद्रध्रुवक्षैश्चरभैः क्षिप्रैः स
 रस्थापनं प्रोचुमोपयुगे चरायुगलेन्यारेद्रिपूर्वद्विके ॥ १॥ जन्मांगर्शदशेशादिभिः बलिष्ठैः तथा मृदादिभैः। स्थिरार्धिनृतनो व्याराद्रिभूपस्थि
 तिः शस्त्राद्यादित्यध्याहारः। अंगं च कक्षं च अंगक्षौ। जन्मनि अंगक्षौ जन्मांगक्षौ। जन्मलग्नजन्मराशी। ते च। दशाचजन्मांगक्षदशाः। दशाव
 त्तमाना। तासां ईशाः जन्मांगक्षदशेशाः। स्तवस्थश्च कुजश्च सत्वेव ताश्च ते तथा। ते बलिष्ठैः स्थानादिवलसमृत्तैः। मृदुक्षिप्रैर्द्रध्रुवभैः। स्थैः स्थि
 रार्धिनृतनो कक्षिगतानृतननुः स्थिराचासौ कक्षिधनृतननुश्च सातथा तस्यो। जन्मराशिजन्मलग्नराश्यां स्थिरोपचयनैर्लग्नैर्न्याद्रिः ॥
 भोमरहितदिने। भूपस्थितिः। राजप्रतिष्ठाशुभास्यादित्यर्थः। लग्नबलं प्राग्वत्। प्रायश्चंद्रमित्याद्यवलोकनीयं। अथ देशस्थापनमाह। स्वस्वक्षै
 रिति। स्वस्वक्षैः यस्य देवस्य प्रतिष्ठा कैयते। तस्य नक्षत्रैः शेषं स्पष्टं। लग्नबलं प्राग्वत् ॥ अथ वस्त्रपरिधानं तस्य शालनं उद्गरादिभूति
 तफलं वाह। धार्थवस्त्रदितीनपंच ५ गुरुभ्याश्च तद्ध्रुवैर्जत्र ये जोने शात्यमिहाखुभुक्षितमसन्मध्यत्रिभंगिवरं। स्त्रीरक्तांबरभूषणत्र
 विभूषाद्यादित्यपुष्यध्रुवैः श्वेतो ज्योरुणरुक्मयोः कुजरवीरुहेशानिः शस्यते ॥ २॥ वस्त्रार्थनिष्ठा। अदितिः पुनर्वसुः। इनपंचहस्तपंचकं ॥

कक्षिधनृतननुः ५

उल्लोपः

शब्देन कृत्वा विधानवः। देव्याप्रसिद्धा। दीपः। निधूमवद्भिः। भूमरहिताः गतिः। सुरभिद्रव्याणि सुगंधद्रव्याणिकर्पूरचंदनादीनि। रुद्रोद्यः। श्वेतपुष्पः
 ॥ नेश्यापण्यस्त्री ॥ छत्रं प्रसिद्धं। पितानं चंद्रवर्तः। चामरं। कुमारी। मीनामत्स्याजलादुत्थताः। गोरोचनं ॥ अथ संकोचेनाह ॥ यद्यत्सोतं
 भित्तानंतोषकरणां कोरुत्ततंगोमयं चोभोर्थधटान्वितः सहचरो धोतांबरमोत्रकः। दूर्वादभरथाः। पलास्त्रमदिरावर्णीगुरुदेवविदिप्रोमित्रमृगा
 वरोदनवंशो सिद्धार्थदुग्धादिच ॥ १६ ॥ यद्यत्सोतं भित्तानंतोषकरणास्य। सोतं अंतःकरणं तस्य भित्तानंतं अतिशयितं तोषकरणं सोतजनकं। तन्तं
 बहुनो केन। एवं संकोचेनो केदानीं येषु संतोषासंतोषाभावः। पूर्वोचार्थैः शकुनमध्ये पठितानि ता न्याह। कोरुत्ततंगोमयं। कोः पृथिव्याः। उ
 त्थतंगोमयं। मृच्च। पृथिव्या उत्थता। अंभोर्थधटान्वितः सहचरः। उदकार्थं कुभयुक्तो जनः स न सहरीतीति सहचरः जलार्थं। रिक्तं कुभस्तुप
 थिकेन सहजजेत। निवर्तनं यथा पूर्णः कृतार्थः। पथिकस्तथेत्यक्तत्वात्। धोतांबरमोत्रकः। धूतवस्त्रारजकः। दूर्वादभोः। पूर्वोदभोः। तृणिअपिशुभे
 ॥ अपराकुनमध्ये यत्तणं पठितं तदेतद्व्यतिरिक्तं। रथः। पलं मांसं। अस्त्रं रक्तं। मदिरामद्यं। वर्णीजलचरि। गुरुः। देवविज्योतिर्देवी। विप्रो द्वौ ब्राह्मणौ
 ॥ मित्रं दुष्टः। मृगः। अरोदनशवरोदनवर्जितं प्रेतं। सिद्धार्थः। गोरसर्पयाः। दुग्धादिदुग्धद्रव्याज्या। ननु यद्यत्सोतं भित्तानंतोषकरणं इत्यनेन दु
 ग्धं हणत्वा सिद्धं। पुनः किमुक्तं। दुग्धमिति सत्यं। दुग्धमक्षणा निषेधितं तत्संवेदवानिरस्यर्थं दुग्धपठनमित्यरोषः। एवमेव अन्यत्र विचार
 णीयं। तथा च वसंतः। दध्यायत्तुर्वाक्षतपूर्णकुमसिद्धान्तसिद्धार्थं कुचंदनानि। आदूर्वाशरकुमिषमोनेमेषागोरचनानामयमुद्धतं का
 रिति। भरद्वाजः। राजा विप्रो सुहृद्वैश्यासपुत्रास्त्रीकुमारिका। अतिरूपानरेस्त्रीवाग्जावाजीद्यः सुतः। रत्नाद्यत्तान्यद्वर्णागोः सव
 त्साचविशेषतः। उद्धतंगोमयमीनं मृत्तिका चोद्धतान्था। रजको धोतवस्त्रश्च वेश्यालोयात्रिकस्वनिः। जयमंगलशब्दाश्च
 शांतिपाठः प्रदीपकः। दीपो वा प्रजलद्विः पूर्णकुंभनृपासवं। मद्यं मांसं च रुधिरं भक्ष्याणिविधानि च। इक्षुमधुतांबूलवरत्रालंकरणानि च। रोप्यं ता
 म्रमणिं स्वर्णं द्रव्यं दर्पणमक्षता। पितानं चारुल्लेखं च दूर्वावर्धोपनं द्विजः। चंदनानि सुगंधीनि तथा पुष्पाणि रोचना। घृतं दधिपयः पेयासि
 ह्मं नंबवचः शूभाः। देवज्ञः स गुरुदेवश्चितो हासकराणि च। दृष्ट्वेतानि नरो यायात्सर्वोथोः स्वर्गं ते तु स इति ॥ ॥ कुर्वन् दक्षिणतः स देवदि

चामरं

वस्वादितीत्यत्रोक्ते अगे अंगे स्थिरत्वे २५। ८। ११॥ नुः नरस्य अलंकृति अलंकरणं हितं स्यात्। किंल सणोः वस्वोक्तेः अनिलद्वयाश्विभिः अनिलद्वयं स्वातीद्वयं। स्वाती विशारेव। अश्विनी विगता अनिलद्वयाश्वि न्योयेभ्यस्तानि तथा॥ स्वाति विशारववारहितैरित्यर्थः। अथ विशेषमाह। विप्राज्ञेति। विप्राज्ञा ब्राह्मणाज्ञा। उत्सवो विवाहादिकः। लब्धि लोभः। आस्तरत्स अनुक्ते विभाहो धारणं वस्त्रादिधारण इष्टं स्यात्। तथा चोक्तं व्यासेन। लब्धं राजप्रसादेन विप्रदिशात्करग्रहे। प्रीत्यादौ तत्सर्ववस्त्रधार्यं निंद्येपि भादिक इति। अथ विष्णुनां क्रयविक्रयवाहं मेत्रेति। मेत्रं अनुराधा। शेषं स्रगमं। घटः कुंभः तस्मात्परमं न्यतमं तच्च तत्र क्रयं गच्छं च क्रयं गच्छं उपचयल गंतस्मिन् कुंभव्यतिरिक्तोपचयल ग्नेषण्यानां पूषल रवर्जुरादिनां क्रयविक्रयो तनुविस्तारय कुर्वीत्यर्थः। कस्यां सत्यां। स्वशक्त्यो सत्या। स्वधनभावं तस्य शक्तिः। पापराहित्यं। शेषं प्राग्वत्। तथा चोक्तं। दशमेकादशे लग्ने वित्तं केन्द्रविकोणगेः। शभेः पुण्यं। स्वकर्मोक्तं वज्रं यित्वा घटोदयमिति॥ अथ धनिष्ठापचके वज्रं माह। प्रेतज्वालनशय्यकावितनं नेस्तं भोक्षितं याग्यदिग्यानं काष्ठतणो ज्वरं परिहरेत् कुंभद्वयस्ये विधौ। सेवेष्टा ध्रुववाराणां त्ववस्तुभैः स्वाये ३०। ११। रवौ वा कुजे सन्यासस्थिरमेव गेगंतबलेः। पृथं त्यगे ६। १२। भार्गवे॥ ॥ प्रेतज्वालनेत्यादि। कुंभद्वयस्ये विधौ सति कुंभमीनयोः श्वंद्रे सति परिहरेत् सर्वथानां चरत्। अथ सेवामाह। सेवेति। ध्रुवादिभिर्न संत्रेः सेवा इष्टा स्यात्। स्रगमं। कस्मिन् सति। रवाये रवौ वा सति वा। अथ वा कुजे सति रवंदशमं। आय एकादशे। अथ नो यो न्यतमे रविभोमयोः अन्यतमे सतीत्यर्थः। यस्मिन् लग्ने सेवा क्रयते तस्मात् लग्ना दशमेकादशे च रवोभोमे वा सति सेवा इष्टा हितकरि स्यादित्यर्थः। अथ सन्यासमाह। सन्यास इति। स्थिरभोक्षे रनक्षत्रे स्थिरलग्ने वस न्यासः इष्टः स्यात्। केः रवो गेगंतबलेः। पापग्रहैर्हीनबले रित्यर्थः। सप्तम्यर्थे तृतीया। कस्मिन् सति भार्गवेषु केषु च गेसति। लग्नबलं प्राग्वत्। उक्तं च। त्रिषडेकादशे सौरि रव्येषु च भार्गवः। सबले धर्मपेजीवे केन्द्रे दीक्षाविरक्तिरिति॥ अथ विकर्माह। उद्गाहर्षे चरद्विपेद्रलघुभलाष्टेः शुभास्यात्कृषि व्योर्किं जार रवगा द्वियुग्मं जषगो कन्या विलग्नैतिथो। व्योको जे सदिशि १। ३। १०। ११।

प्रणम्य रवग भूमुरव्यानसिता छादनः स्वर्णोद्गृहलं समुक्कृष्टभैः सोमी पटस्त्रिनेयेत्॥ ५॥ उद्गाहर्षां शाणिपूर्वोक्तानि मूलां त्याकेन्द्रे नि एकादक संख्या निचराणि च द्विपं विशारवा। ऐं द्रो ज्येष्ठा। लघुभा निच। तां चित्रातेः। यार्किं जार रवगा द्वि। आर्किः शनिः। जौ बुधः। आर्गोमः। विगताः आर्किं जार विभ्यस्ते तथा। ते च ते रवगा श्वनेषां अहः दिनं तस्मिन् शनिबुधरहितवारे इत्यर्थः। युग्मं जषगो कन्या विलग्नै। युग्मं मिथुनं। जषोमीनः। गोर्दृषः। कन्या। एषामन्यतमे विलग्नै। तिथौ व्योको जे। विगताः अंकः नवमी यस्मादसौ व्यंकः। सचासौ ओजश्च। ओजो विषमस्तस्मिन् नवमी व्यतिरिक्त विषमतिथौ इत्यर्थः। किंल श्वे व्यंजको जे तिथौ सदिशि। दिकदशमी तथा सहवर्तमाने। कृषिः शभः स्यात्। तथा चोक्तं। चंद्रे शुभे शभमतिथौ शुभवारयोगे वारगुरोराशिज शुक्रगमस्ति वारे। लग्ने च भे मिथुनके द्वाषक न्यकायां शस्तं हविप्रकरणं प्रवये निधान इति। अन्यच्च। दशम्येकादशी चैव तृतीया च त्रयोदशी। सप्तमी पंचमी चैव प्रतिषष्ठशभावहा। हं त्यष्टमी च जीवहो नवमी सस्यधातिनी। चतुर्थी कीटजननी पतिहंति चतुर्दशी। रवौ च हस्यतो चंद्रे शके कुर्याद्वि शेषतः। बुधार्किं भूमिपुत्रा श्वन भवंति कलप्रदा इति। अथ विधिमाह। सिता छादनः श्वेतवस्त्रधरः। पुडु कुशलः कर्तारवग भूमुरव्यानं देवान्। कृद्धो रभे सूत्रोक्तः सीताय हः क्रियते। तत्र पूजितान् रवग भूमुरव्यानं गृह भूम्यग्यादिप्रदक्षिणा पूर्वकं प्रणम्य। मनो वाक् कार्यं कर्मभिर्नमस्कृत्वा। स्वर्णोद्गृहलं सुवर्णे पथितान् गृहलं समुक्कृष्टभैः मुक्कृष्टभैः सहवर्तमानाः समुक्काः शोभनास्तथातेः कृत्वा सोमी उत्तरां दिशं प्रति त्रिवारं नेयेत्। हलेन पथ्यती कुर्यादिति भावः। उत्तरादिशं प्रति त्रिवारं नयनेन पंचरवा उत्पद्यते। तद्यथा। प्रथमगने नेका आवर्तने द्वितीया। पुनरुत्तरां प्रति तृतीया गमनेन पंचमी रवा उत्पद्यते। अधिकान कार्या इति भावः। सोमी पटस्त्रिनेयेदित्यत्र पटपदग्रहणं अखंडं क्रजुरेव वा करणार्थं। तथा चोक्तं। शस्तासु चंद्रतारासु शुचिः सुकुनवाससा। स्नात्वा गंधैश्च पुण्यैश्च पूजयित्वा विशेषतः। पृथिवीं गृहसंयुक्तां पूजयित्वा प्रजापतिं। अग्निं प्रदक्षिणी कृत्य दातव्या चैव दक्षिणा। हले च यो निवोक्तं व्योमवीने श्रुयते नवा। हेमघट्ट हलाग्रं लालं नरेवान कारयेत्। उत्तराभिमुखो भूत्वा क्षीरेणाप्यं प्रदापयेत्। विबलं छिन्नलांगूळं कपिलं च पभं त्यजेत्। हलप्रवाहनं कार्यं नीरुग्मि वेषकं चैः। हलादिभिर्दंडैः क्षेमं

कुट्टेद्वैरुभंभवेत्। एषभाषदिशक्त्योयुस्तस्यविधं सदाभवेत्। तस्य सर्वप्रकरणे निर्विघ्नं कारयेत्तदा। एकाजयकरीरेखात्तीयाचार्यवृत्तिः।
 पंचमीच भवेद्रेखा बहुसंयुक्तप्रदा। अतर्ध्वं न कर्तव्या महादोषस्ततो भवेत्। स्मर्तव्या सवः शुक्रः पृथुनामा सचंद्रमाः। पराशरोहली चैव सर्व
 विघ्नोपशान्तय इति। अत्र दुर्निमित्तानि तत्रैवोक्तानि। हले प्रवालमाने तु कर्म उत्सद्यते यदि। गृहिणो मृतयेतस्य ततो ग्रेष्वभयं भवेत्। ईषा
 भंगो यदा क्रूरः संशयो जीवितस्य च। सुतनाशो युगे भग्ने समाने भ्रियते रक्तः शिः। यो कृते देतु व्यासंगः हस्यहानिश्च जायते। हले प्रवालमाने
 तु गौरे कः प्रपतेद्यदि। प्रपतेद्युक्तमात्रस्तु बंधनं च प्रयच्छति। जराति साररोगेण लब्धभंगविनिर्दिशेत्। प्रवहेत्कर्म मात्रस्तु ततो गौः खनतेय
 दि। नहेन युक्तमात्रस्तु तदा सस्यं चतुर्गणमिति॥ ॥ अथ हवि विषये लंगल चक्रमाह। त्रित्रीषण लार्थं सारासुतमुक्त। ३। ३।
 ३। ५। ३। ५। ३। ३। भेषके भुक्ता दसत्सद्वयः हविर्भेषा रुणहरी द्वैर्बीजवापः शुभः। सूर्यर्क्षादि तृतीयतो ३। ५। ५। ५। ७। ५। ५। १०। तिष्ठति
 त १०। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। अष्टाष्ट भैः सत्पलः। प्रोक्तान्यैः फणिसप्तमाद्रविमिते स्तछेदनं वापभैः॥ ६॥ अर्कं भुक्ता तस्य भु
 क्तान्नक्षत्रात्सकाशात् त्रिआदिषु स्थानाष्टकस्थितेषु नक्षत्रेषु असत्सत् इत्येतत्फलद्वयं भूयः वारं वारं स्यात्। एतदुक्तं भवति। सू
 योकांत नक्षत्रस्य आदिमा नक्षत्रात्सकाशात् त्रिषु असत्सत् इत्येतत्फलं। तदनंतरं त्रिषु शुभफलं। ततस्त्रिषु अशुभं। ततः पुनर्भुक्ता त्रिषु शुभं
 स्यादित्यर्थः। अथा बीजोक्तिमाह। हविर्भैरिति। हविर्भक्षत्रैः उदाहस्युतेः द्वियेत्यादिभिः बीजवापः शुभः। प्रोक्तः किंलक्षणैः विवारुणहरी द्वै
 वारुणशततारका। हरिः श्रवणः। इन्द्रो ज्येष्ठा। विगता वारुणहरी द्वौ भ्यस्तानि तथा। शततारका श्रवणधनिष्ठारहितैरित्यर्थः। हविर्भैरित्यु
 पलक्षणं। तस्मात्सुक्तं सर्वं तिथि वारादिकं ज्ञेयं। तथा वाक्। भूषका नाभयं भौमदे शलभकीटयोः न वापयेति थौरि के हीने सोमविशेषतः।
 वृषल गेथवाभीने कन्यायां मिथुने तथा। वापयेत्सर्वसस्यानि यदी छेत्सस्य संपद इत्यादि। लग्नबलं प्राग्बत। सूर्यक्षोदिति। सूर्यद्युक्त
 नक्षत्रादि तृतीयं तस्मात् ३। ५। ५। ५। ७। ५। ५। १०। अतिष्ठति रेकोनविंशतस्मात् १०। २०। २१। २२। २३। २४। २५। २६। अष्टाष्ट
 भिः नक्षत्रैः बीजवापः सत्पलः। अथ द्वितीयेदमाह। अन्यैरिति। अन्यैः आचार्यैः फणिसप्तमाद्राहुसप्तमात्सकाशात् ७। ५। ५।
 १०। ११। १२। १३। १४। १५। १६। १७। १८। रविमिते द्वौ दशभिर्नक्षत्रैर्बीजवापः शुभः। प्रोक्तः। एतदुक्तं भवति। गुरुयस्मिन्नक्षत्रे भवति

गुरुभंपुष्यः। अश्विनो अश्विनी। अंलं रेवती। ध्रुवाणि पूर्वोक्तानि। एते नक्षत्रैः। तत्र ये बुधगुरुशुक्रवारे अंबरं वस्त्रं धार्यं। नान्यत्र। यत उक्तं। रवौ जी
 णं विधौ स्तोत्रजलादौ दुःखदं कुजे। बुधे धनं गुरो ज्ञानं शुक्रे सौख्यं शनो मलमिति। लग्नबलं प्राग्बत। अथ शालनमाह। इहास्मिन्नक्षत्र
 रणोक्ते नक्षत्रादौ शात्यं प्रशालनीयं। कथं भूते इह। शोने बुधरहिते। उक्तं च। वस्त्रहेमाद्यलंकारधारणोक्ते श्रवभादिभिः। कसंहति च
 निर्माणं विदध्या शालनादिकमिति। यद्यपि स्यांगं यदौ गिने गदित भेकुर्यादिति पूर्वमेव अंगभूतं कर्मोक्तं तथापि ला शालने बुधवर्जनाथ
 शोने इह शात्यमित्युक्तं बुधनिषेधश्च वणात्। उक्तं च। शनो सोमसुते आहिषधमावा स्यथोस्तथा। वस्त्रला शालनं चैव दहत्या सप्तमं कुलमि
 ति। अथोदुरादिभक्षितफलमाह। आरुजक्षितमिति। आरुः उंदुरः तेन अंबरं मध्यत्रिभागे भक्षितं असत्सत् इत्येतत्फलं स्यात्। एतदुक्तं भवति
 वस्त्रं त्रिगुणं हत्वा यदि भक्षितं भागो मध्यत्रिभागे पतति। तदा तत्तदुष्टमित्यर्थः। आरुरित्युपलक्षणं। तिनान्निनगंगवादिभक्षितं मध्या
 दिसं ज्ञेयं। तथा वाक्। चक्षुराते। दग्धं चास्फुटितं च गोमयमरवीपं कौर्विलिप्तं तथा दुष्टं भूषकपूरकसेरशुभदं मध्यत्रिभागे शुक्रमिति।
 अथास्त्रियः रक्तवस्त्रधारणं भूषणधारणं अनुक्तग्रहाणां कुत्रकुत्र प्राशस्यं चाह। स्त्रीति। स्त्री अत्र उक्ते वस्त्रधारणभादौ अंबरभूषण
 रूपाणां भूषणं विभूयात् धारयेत्। कथं भूते अत्र। आदित्यपुष्यध्रुवो विगतानि पुष्यध्रुवाणि यस्मात्तज्जथा तस्मिन् यतो त्रिज्यारक्त
 वस्त्रभूषणधारणे होषोदश्यते। तथा वाक्। पुष्यादित्यध्रुवोर्ध्वेः स्वर्णरक्तांबरदिकं। नवं नभूषणं धार्यं नायादयतुरागियषे इति।
 लग्नबलं प्राग्बत। अथ चंद्रादीनां प्राशस्यमाह। श्वेतं वस्त्रं निरोप्य मुक्ताफलदिके अन्नं श्वेतोहितः। सोमवरे श्वेतवस्तु धार्यमिति भावः।
 कुजरवी अरुणरुक्मयोः शस्यते। शनिः कृष्णवस्तु नीली वस्त्रादिके शस्यते शनो न तथायमिति भावः। तत्र ये तु संबंधार्यमिति पुरे वाक् ॥
 अथ नराणां भूषणमाह ॥ ॥ वस्त्रोक्ते अनिलद्वयाभिरंगे नुवि भूषादित्यादि विप्रोत्सबलद्विषु दितमुक्तं पीकं धारणं ॥
 मेवाकानिलमूलदस्त्रहरिभेदी ज्याजपादोत्तरेपण्यानां कपयिक्रयो घटपाराध्वगे ३। ६। १०। ११। स्व २० शुभेति ॥ ॥ वस्त्रोक्ते भौदिभिः

प्रतिपद्यनपत्यः स्यात्तृतीयायामपलिकः। दशम्यामधनस्नाने सर्वहंति त्रयोदशी। रत्नमालायां। रविस्तापकांतिं विनरति शशी भूमितनयो मृत्तिलक्ष्मीं
चांद्रिः सुरपतिगुरुर्विन्नहरणं। विपत्तिं दैत्यानां गुरुरखिल भोगानुसंभवनं नृणां तैलाभ्यंगस्य रिकुरुते सूर्यतनय इति। अथाभ्यंगहेतुनाह॥
मांगल्यं विवोहादि। विजयोत्सवः आश्विनशकूदशम्यां क्रियते। अब्दवदनं संवत्सरप्रतिपत्तः। दीपावलिः प्रसिद्धा। एतेभ्यंगस्य हेतवः कार
णानि। एषु निविहति थारावपि अभ्यंगः कर्तव्यः। तथा चोक्तं व्यवहारसारे। चक्षुरादौ वसंतादौ सूतकांते महोत्सवे। दीपोत्सवचतुर्दश्याम
भ्यंगो नियमो न चेति। तथा चोक्तं स्कंदे विजयादशमीषयं। निविध्यमपि कर्तव्यं तैलाभ्यंजनमदरादिति। अथाभ्यंगनिषेधापवादमाह। के
थितादिति। निषेधे कथितादितैलं अनसत् शुभं स्यात्। आदिग्रहणात् सार्धपुष्पगंधपुष्पवासितादितैलं गृह्यते। एवं कथितादितैलं निंद्यदिनेषु शुभ
मित्यर्थः। उक्तं च। सार्धपुष्पगंधतैलं चयते लंपुष्पवासितं। द्रव्यांतरयुतं वापि न दृष्यतिकदाचन। सूर्यशुक्रवारपुनिविहतिथिषुपि। यदि वा स्नाने
पक्वतैलं न दृष्यति। खोपुष्पगुरोर्दोषो मवारं च मृत्तिकां। भार्गवे गोमयां शिखो तैलस्नानं सखावहमिति। अथानित्याभ्यंगविशेषमाह। नित्ये
खलमिति। नित्येभ्यंगे अखिलं तैलं पक्कादिकं असत्। उक्तं च। नित्यस्नाने च कर्तव्येति थिरो यो न विद्यत इत्यादि॥ ॥ अथ प्रसंगेन ति
लामकस्नाने निविध्यति थीनाह। दिग्विश्वादिदृगंकदशोतिषु स्नानं न धात्री फलेः श्रीकामोथबुधांबुपक्षयित्वाभ्यंगस्य तिथ्यंगना। पुत्रो
सोमदिने प्रसूर्यमपित्वाष्टं द्रमिश्नांबुपक्षय्यादे श्वरभैकुपुत्रहरिजे स्नायात्तिशस्येपिन॥ ३१॥ दिक्दशमी। विष्वे त्रयोदशी। अद्रिः
सप्तमी। इकाद्वितीया। अंकोनवमी। दशौ अमावास्या। एषु निविधु श्रीकामः धात्री फलेः आमलकी फलेः स्नानं न आभ्याचरत्। तथा चो
क्तं। यः करोति दशम्यां च स्नानमालंकेः सह। पुत्रहर्ति न जवेत्तस्य त्रयोदश्यां धनक्षयः। अथ पुत्रक्षयस्तस्य द्वितीयायां न संशयः। अ
मायां च नवम्यां च सप्तम्यां च कुलक्षय इति। अथ स्त्रीणां बुधादिषु अभ्यंगनिषेधमाह। बुधो बुधवारः। अंबुपक्षं शततारका। पितृभंम
घा। तेषु अभ्यंगस्तस्मात्। अंगना स्त्रीपति प्रीत्यात्। उक्तं च। स्नानं कुर्वन्ति यानां यश्चंद्रेश तत्रिष्यगते। सप्तजन्मसंवयुस्ता विभ
गादुर्भगा ध्रुवमिति। त्रिविक्रमशते। नाराकं पुत्रे ज्यविष्टि संक्रातिपर्वसु। द्यौषट्दिक त्रयोदश्यां स्त्रियस्तु जमघांबुपक्षः। अथ पुत्रवतः सोमवार

तस्माद्यत्सप्तमं नक्षत्रं तत्पुणिसप्तममुच्यते। तस्मात्तद्वा दशभि रित्यर्थः। राहोस्तु फणीतिनामयं थांतरप्रसिद्धं। वराहमिहः। राचार्येण राहुः
स्वरूपविकल्पायं थांतरोक्ता उद्घाटिता स्वकृतसंहितायां। अमृतास्वादविशेषाच्छिन्नमपिशिरः किलास्तरस्येदं प्राणेरपरित्यक्तं ग्रहो
यातं वदं लेके। इंदुर्कमंडलाकृतिरसितत्वा किल न दृश्यते गगने। अन्यत्र पर्वकालाद्वरप्रदानात्कमलयोगेः। मुखमुच्छविभक्तांगं भुजंगमा
कारमुपादिशंत्यन्ये। इति भुजंगमाकारकथनात्फणीत्यभिधानं प्रसिद्धं। रत्नमालायामपि। फणिभाही जोषिकाले स्फुटमिति। तथा च
गमांतरे। राहुभादृष्टमेव हीनो मोपरिवर्तयेदिति। अथ धान्यछेदनमाह। तच्छेदनं वापभैरिति। तेषां धान्यानां छेदनं वापभैरीजवापभैरैसर्वैः
प्राक्तं। ननु पस्यांगं यदशंगिनो गदित भैरुर्वादिनिपुरे वोक्तं तत्कथं पुनरुक्तं तच्छेदनं वापभैरिति। सत्यं। लभिनस्तत्राणां बीजनस्तत्राणां च
किंचित् भैरोस्ति द्वयोः आप्तकथ्यत्वात् केः कार्यमिति। संदेहनिवारणार्थं तच्छेदनं वापभैरित्युक्तं॥ ॥ अथ निष्येधे धान्ये क्रमप्राप्ते
मेथी रोपणमाह। मेथीं शीरतरोरुफा नुरहितैरुद्वाह भैरोपयेदन्नप्राशनवद्वसंतशरदोः प्राक्तं नवानंबुधेः। मेत्राकां त्यवसूतरे ज्यव
रुणोः सेंद्रैः पुनैर्नर्तनं लग्ने ज्ञे गुरुवीक्षिते हि बुधोः ४ सोम्ये श्रसंगीतकं॥ ७॥ शीरतरोः वटप्रक्षादे मेथी उद्वाह भैमूलां त्याकैत्यदि
भिरारोपयेन्निरवनेत्। मेथिनी मखले धान्यमर्दना र्थं रसफंक्ति योजनार्थं काष्ठमारोप्यते। मेथ्यंते संगम्यंते रसभा अस्मिन्निति मेथिः
पुंसि मेथिः। खलेदारुन्यस्तं यत्तु शब्धनमित्यर्थः। किल शणैः उद्वाह भैः उफानुरहितैः उफा उत्तराफाल्गुनी। अनुराधा। ताभ्यां हि
रैतैः। उक्तं च। रोहिणी रेवती मूलं स्वा तीहस्ता मृगस्तथा। वटश्वसत्तपणेश्वभंगरी शास्त्रमली तथा। ओदुंबरी तथा धात्री याचान्या
शीरवाहिनी। स्त्रीनाम्निकर्षकैर्नित्यं मेथीकार्या फलप्रदेति। नवधान्यप्रसंगेन नवान्नकर्ममाह। तस्मादन्नप्राशनात्कनिथिवारा
दिकसपिग्राह्यं। साग्निकस्य नवान्नकर्मणा विना ग्रीह्यादीनां नवनवमितानां धान्यानां भक्षणं दाव्यप्रसंगादावश्यकं कर्म ननु।
नवधान्यानीमानि। ग्रीहयो नवगोधूमांनी वाराः कंगुवेणवाः। शालयो मुकुमाया श्रनवनाद्या नवानि त्विति। एषामध्ये शरत्सवानिधान्यानि

मु० भा० टी०

६५

वायुमूलजपोलेपांसेंद्रहस्तांबुभेशांसाजद्विषयोर्नपेर्नोर्देवेर्नैरेन्यत्ररुग्णोविरुक्। आदित्याद्यनिलेध्रुवांत्यपितृभेभ्युक्तेंदुवारेगदत्यक्तस्ना
नमनिष्टमिष्टमशुभेभादौललास्वलास्तस्थिरे॥१३॥ याम्यभरणी। अहित्रयंआम्लेषात्रयं। वायुःस्वाती। मूलं। जलपःशततारा
उपास्यउभा२६इंद्रोऽथेष्टा। हस्तः। अंबुभंपूषा। २०अस्मिन्नक्षत्रगणेरुग्णः। रोगीशांत्यायथोक्तशांतिकेनरुक्ज्वरमुक्तोभवति। अजद्विष
योःश्रवणशारदयोःरुग्णः। नट्यैःकोडशाभिर्दिनैःविरुक्स्यात्। अन्यत्रअन्येषुनक्षत्रेषुरुग्णो नवदिनेविगभवति। एतत्त्र्येतिषार्कैभि
प्रायंकिंचिद्रुक्कोशाभिप्रायमुक्तं। तत्रथेषुनक्षत्रेषुज्वरितस्यमृत्युरुक्तः। एषुचलक्षेणबहुभिर्दिनैर्ज्वरमुक्तिकृत्तातत्कलमंत्रशांसा
विरुगित्युक्तं। किंचिदन्यथाफलदर्शनात्। तथाथेषुनक्षत्रेषुसप्तभिनवभिरेकादशाभिर्दिनैर्ज्वरनिर्माचनमुक्तंतत्फलममध्यम
तेननवभिर्दिनैर्विरुगित्युक्तंग्रंथलाघवायस्वत्यांतरत्वात्। तथाचज्योतिषार्कैःसप्ताहमृतिनंदादिरुद्रमृत्युनगादिभिः। रुद्रमृ
त्युमृती। शीश्वरुक्षेत्राव्यस्तानन्धेरेरित्यादि। अथोत्तरार्धेनरोगमुक्तस्यस्नानमाह। आदित्येति। आदित्यं पुनर्वसुः। अहिरभ्येष्टा। अभि
लःस्वाती। ध्रुवाणिपूर्वोक्तानि। अंत्यरेवती। पितृभंमघा। अस्मिन्नक्षत्रगणेशुक्तेंदुवारेगदत्यक्तस्नानंअनिष्टस्यात्। तर्हि कुत्रकर्तव्यमित्यत
आह। अशुभेभादौदृष्टंशुभंस्यात्। कस्मिन्तति। स्वलास्तस्थिरेमति। स्वलःपापग्रहःअस्तेयस्यतत्तस्यचतस्त्रिंशत्स्मिन्नस्थिरल
ग्रपापसप्तमेसतीत्यर्थः। तथाचोक्तं। वैधतोव्यतीपातेचमद्रायाधिष्ठयसंक्रमे। रोगमुक्तो नरःस्नायात्कुवारर्क्षंतिथिष्वपि। युनंपापयु
तंशस्तदशमंचमुभानितं। सोम्यक्रूरयुतंरंभ्रुगोस्तानेरिभनथेति। चंद्रबलंस्वेत्रयोऽन्य। कतिथिभारोसत्यनेनचंद्रादिचलविषये
मोहोभाभृत्यदित्रचंद्रबलंस्वचितं। यतःग्रंथादोगभाधानेसदिदवित्युक्तं। तत्सर्वकर्मसंज्ञेयं। तथाचोक्तंस्पष्टं। स्नायादोगविमुक्तस्तुरभ
योश्रवद्रनारयोरिति॥ अथद्रव्यव्यवहारमाह। द्रव्यसंयवहारतो लघुचरेयोर्ज्यं चरंगेबुधेधर्माष्टमजगे॥१४॥ ५। यतस्सहरणेहस्तारविजो
कुजः। संक्रांतिभरणीत्रिषु। करयमोक्तुभांत्ययोश्चंद्रमावृत्तिश्चेतिशुभाविदूतइहयत्कुर्यादृणतस्त्रिंशत्॥१४॥ द्रव्यसंयवहारोदिसंयवहा

६५

रतःकुसीदव्यवहारेणलघुचरेर्नक्षत्रेयोर्ज्यं देवमित्यर्थः॥ क। चरंगेचरलग्ने। कस्मिन्तति। बुधेधर्माष्टमजगेमति। धर्मोनवमं। अष्टमं।
आत्मज्ञःपंचमं। एष्वन्यतमस्नानगतेसतीत्यर्थः॥ अन्यत्पूर्वोक्तंज्ञेयं। अथानंतरंतस्यद्रव्यस्यहरणं। पुनर्ग्रहणंतस्मिन्विषयेहस्तोनक्ष
त्रं। रविरविवारः। शोबुधवारः। कुजोभोमः। संक्रांतिःसूर्यसंक्रमणादिनां। भरणी। त्रिषुकरयोगः। यमोयमलयोगश्चग्रंथांतरेप्रसिद्धो
। रत्नमात्रायां। विषमचरणंधिष्यभद्रातिथिर्यदिजायते। सरगुरुशानिश्मापुत्राणांकथंचनवासरे। मुभिर्निरुदितःसोयंयोगीश्विषु
करयोगइति। कुंभांत्ययोश्चंद्रमाः॥ धानिछापंचकंरुत्थियोगोपिशुभः। हस्तादयोत्रस्वकीद्रव्यग्रहणेमुभाः। विदूरेइति। हस्तादोयद्र
णंकुर्यात्तस्त्रिंशत्स्यात्। तथाचोक्तं। चरेक्षिप्रेश्वरलग्नेबुधेधर्मसंक्रांतिमे। व्यवहारादिनाद्रव्यप्रयोगोमुनिभिःस्मृतः। भरण्यांसग्रहंकुर्यात्
चक्रेत्रिंशत्पुष्करे। करणकमेचरेःक्षिप्रैर्केणछेदःकुजेहितःपंचकेपंचगुणितंत्रिगुणंचत्रिपुष्करे। यमलेद्विगुणंप्रोक्तंहानिचध्यादिकंबुधेः।
करणभोमेनकुर्वीतनदेयंबुधवासरे। करणछेदंकुजेकुर्यात्तंचयंसोमनंदने। हस्तेर्कवारसक्रांतोयदृणंस्यात्कुलेशुतत्। रुत्थियोगेतथा
ज्ञेयमृणछेदंतुकारयेदिति॥ अथतीक्ष्णादिषुनष्टादिद्रव्यस्याप्राप्तिंतथाद्रव्यनिक्षेपंचाह। तीक्ष्णोग्रध्रुवमिश्रवायुषुधनं
नष्टादिकंनैतिकाद्रव्यापे४ त्रिरवशेषयोर्नष्टमस्यत्यांबु॥१५॥ शुभोक्षिपेत्। विद्याप्राप्तकवदिष्टदेवतिथिमे५ थदीशमूल
ध्रुवेमहर्षीज्यकरांबुपेःसुजकरवास्तांगेतरुवरापयेत्॥१५॥ तीक्ष्णोग्रध्रुवमिश्राणिपूर्वोक्तानि। वायुःस्वाती। एषुनष्टादिकथ
ननष्टप्रयुक्तविनिक्षिप्तादिकंसुवर्णादिद्रव्यंनैति। नागव्यतिकातरेहिणीनक्षत्रात्तमेष्टेनक्षत्रेअव्यपिचतुर्भिर्भक्तैःसतित्रि
शेषयोःगतनष्टेति। अथद्रव्यानिक्षेपमाह॥ अस्यांबुशुभोक्षिपेत्। धनमित्यनुषंगः। अंत्यंद्वादशं। अंबुचतुर्थो। अनयोःशु
ब्धिःपापग्रहाहित्यंतस्यासत्यांक्षिपेत्। निक्षिपेदित्यर्थः। तथाचोक्तं। साधारणोग्रतीक्ष्णेषुस्वांतोद्रव्यंनकुभ्यते। दत्तप्रयुक्तंनक्षि
नष्टचेत्याहनारदः। अथनृसिंहादिमंत्रविद्यासाधनमुहूर्तंतथाचक्षरोपणमुहूर्तंमुत्तरार्धेनाह। विद्यामिति। विद्यामंत्रविद्याप्रा

ग

[illegible]

हारः खेटादिदृक्। कृष्णचतुर्वेदादिदृक् चतुर्था। कृष्णानवमी सप्तमी द्वितीया इत्यर्थः। माघेर्कोटिदृग्द्वयः। अर्कोटिदृशी। आब्यश्वतुर्थः
 दृक् द्वितीया। अदिः सप्तमी तिष्ठकू। तु पुनः असितजा बाहुक एथवा अ सितजाः कृष्णपक्षजाः बाहुक एथवा ध
 राः। बाहु द्वितीया अंकोनवमी। एथवा भराः सप्तमी। उर्जे कार्तिके द्वां करवीश्वराः। द्वे द्वितीया। अंकोनवमी। रविद्वेदशी। ईश्वरः एकादशी। एते शकुः।
 तु पुनः असितजाः कृष्णपक्षजाः दृग्द्वितीया। विम्बे त्रयोदशी। सूर्यो द्वादशी। नभस्येतादृषदे अग्निस्तृतीया शुक्ल। कृष्णद्वितीया
 श्वनवमी। येन्याः। यमो न्यश्रवाः दृक् द्वितीया। अदिः सप्तमी। विम्बे त्रयोदशी। नवमी। येन्याः मघा। यमो भरणी। अन्यः शुक्लश्रवाः। श्रवणः।
 भाद्रपद शुक्लश्रवण इत्यर्थः॥ ॥ अथैवां निर्णयमाह ॥ योनध्यायतिथिः स पूर्वदिवसे स्तात्प्रादुर्गते नितो न्यस्मिन्वा दयतः क्षणत्र
 यगतो ब्रह्मे हने वाभ्यसेत्। पर्वगादियुगधमीति च तिथीस्य त्केषु शास्त्रस्मृती वेदांगानि समभ्यसे च निखिलेषु त्तपठेनेत्येकं॥ ३॥ यः क
 श्विद नध्यायतिथिः स पूर्वदिवसे अस्तात्सूर्यास्तात्प्रादुर्गते नितो न्यस्मिन्वा दयतः क्षणत्र
 अन्यस्मिन् दिवसे परदिवसे क्षणत्र यगतो भवति अत्र अस्मिन् दिवसे ब्रह्म नोपठेत्। पर्वगादियुगधमी पूर्ववत्सर्वविभागः। इति च चतुर्भिः तिथीस्य क
 एषु अनंतरं केषु अनध्यायेषु शास्त्रस्मृती वेदांगानि समभ्यसेत्सुगमं। निखिलेषु सर्वेष्वनध्यायेषु उक्तं पठेत्। नेत्येकं च पठेत्। उक्त
 मिति यथा अमावास्यायां अस्तक जपेद्वाहनि पूर्वकांसायत्री सप्रणवां सही त्रवारं शोधीः। पित्र्यमंत्रान् पुरुषसूक्तमप्रतिरथ मन्यानि च पवित्रा
 नि अंगानि। स्मृतिरत्नावल्याः। नित्ये जपे च नांगे च त्रौपारायणे पित्र्यं। नानध्यायोस्ति वेदानां ग्रहणे ग्राहणे स्मृतः। देवता च नमंत्राणां ना
 नध्यायः स्मृतः सदा। नानध्याये जपे देवान् रुद्रांश्चैव विशेषतः। पौरुषपावनमानं च गृहीतं नित्यमाहति। स्मृत्यर्थे सारि। चतुर्दश्यधमी
 पर्वप्रतिपदार्जितेषु च। वेदांगान्या यमीमांसाधर्मेशास्त्राणि वाभ्यसेदिति। पुराणे। इदं वृत्तिशयं प्राप्ते ब्रह्मयज्ञं नकारथेव। अत्यंतपेदनध्या

द्विथेनैवमलिल्लुचे विधुसिते ज्ञासेरवा वृष्टमे मंदा राहिरवलोदये स्थिरतनो कुर्यात्तद्वत्ते दोन्यथा। श्रीचो ल ग्नदृग्द्वयनेषु विषु
 वसे कीर्णजाता वृषा कृत्स्नसर्गं वधू प्रवेशान गया गोदासु निस्थाद्विके। १०१ मलिल्लुचे मलमासे। चंद्रशुक्लकृष्णस्य तीर्था
 अस्ते। विधोरस्तः कृष्णपक्षे भवति। खावृष्टमे गार्ग्येण सूर्य अष्टमे। मंदारगिरी शनिभो मदिने। रवलोदये पापराशुदये। यद्वा उदये
 रवतः रवलोदये स्तस्मिन्। स्थिरतनो स्थिरलगे दिव्येनैव कुर्यात्। अनदिव्यकते सति अदो दिव्यं अन्यथा विपरीत
 स्यात्। असत्यवादिनो जयकारी भवतीत्यर्थः। अर्थादन्यत्र कर्तव्यमिति सिद्धं। लग्नवल प्राग्वत्। अथ गुरुशुक्रयोर्मोदजरो
 यः कुत्र कुत्रास्ति तदाह। श्रीशैलेति। श्रीशैलः प्रसिद्धः। यत्र मल्लिकार्जुनाभिधानं लिंगमस्ति। ग्रहणं चंद्रसूर्ययोः। अथ नेदक्षिणे न्तरे।
 संक्रांती। विषुवं मेघतुला संक्रमः। संकीर्णजाति हीनजातिः। उपाहतिः उपाकर्म। उत्सर्गं चंद्रसामुत्सर्गः। वधू प्रवेशनं प्रसिद्धं
 गयाप्रसिद्धा। गोदा गोदावरी। नित्यादिकं प्रतिवर्षं यत्क्रियते तथानवशत्रं॥ ॥ ईशानाहिवलोदयेः शयनपर्यावर्तने नैत्येके याने जी
 र्णगृहेऽवरोहदमनारोपे पवित्रायेण। वातुर्मास्यविधौ न जीवसितयो मूढत्वदोषोऽकासूत्सा हां वरधारणेषु गदितो गर्भादिसप्तस्व
 पि॥ १८॥ ईशानाहिवलिः। ईशानबलिः। सर्पबलिश्च हरेः शयनपर्यावर्तने। विष्णोः शयनमाषादशुक्लद्वितीयां भवति। पर्यावर्तमा
 नं भाद्रपदशुक्लद्वितीयां भवति। नेत्येकं यानं नित्यगमनं। जीर्णगृहं। अवरोहः। मंदेनारोपश्चैत्रां। पवित्रार्पणं श्रावण्यां। वातुर्मा
 स्यत्रते। अष्टकापवर्गीयास्तरनाम्नां मासानां कृष्णाष्टम्याष्टकाः। मार्गशेषमाघफाल्गुनानां कृष्णाष्टम्याष्टकाः इत्यर्थः। उत्साहाः। पुत्रात्
 सादयः। अंशुकधारणं वस्त्रधारणं एषु जीवसितयोर्गुरुसितयोर्द्वयोः स्तत्त्वदोषान् गदितो नोक्तो मुनिभिरिति शेषः। एषु प
 द्यत्कर्मोक्तं तत्र मूढत्वदोषानां स्तीत्यर्थः। नैकेवलमेव। गर्भादिसप्तस्वपि गर्भाधानादि अन्नप्राशनादिषु सप्तसंस्कारेषु मूढ

रात्रात् धृष्टिका एकमेव सत्यः अत्रनेमिनिकः प्रदोषलक्षणमाह। आपस्तम्बः। श्रावण्यां योर्धमास्यो अध्याउपाहृत्यमासंप्रदोषेनाधीयीतेति।
प्रदोषः पूर्वरात्रः। तथा च गरीः। अध्याधानामुपाकर्माश्रावण्यां श्रावणेन वा। यावन्मासे पूर्वरात्रेनाधीयीत कदाचनेति। नारदः। अथनेविशुंवेचे
वशयने बोधने हरेः। अनध्यायं प्रकुर्वीत मन्वादिषु युगादिषु। मन्वादयो मत्स्यपुराणेभिहिताः। आश्वयुक् सुकुनवमीकार्तिकीद्वादशीसि
ता। तृतीयांचैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च। कालानस्यत्वमावास्यापोषस्येकादशीसिता। आषाढस्यापि दशमीमाघमासस्य सप्तमी।
श्रावणस्याष्टमी कृष्ण आषाढस्यापि पूर्णिमा। कार्तिकी कालगुनी चैत्री ज्येष्ठी पंचदशीसिता। मन्वन्तरादयश्चैत्रे दत्तस्याक्षयकारकाः। यु
गादयो विष्णुपुराणे दर्शिताः। वेशारवमासस्य तु यातृतीयानवम्यसौ कार्तिकशुक्लपक्षे। नभस्यमासस्य च कृष्णपक्षे त्रयोदशी पंचदशी
चमाघे। उपाकर्माणि बोधने गरीरात्रं पक्षं स्मृतं। अष्टकास्तत्त्वहोरात्रं मृतं त्वास्तु चरात्रेषु। मार्गशीर्षे तथा पोषे माघमासे तथैव च। तिस्रो
ष्टकाः समारव्याताः। कृष्णपक्षे तु सूरिभिः। स्मृतिरलावल्या। चतुर्दश्यां च द्वापर्वप्रागस्तादृश्यतेरेवेः। अनध्यायं प्रकुर्वीत त्रयोदश्यां
तु धर्मवित्। विद्युत्तनितवर्षेषु महोत्कानांतु संप्रवे। अकालिकमनध्यायं भूतेषु मनुरब्रवीत्। स्तनितं मेघगर्जितं। अनुराधर्षमा
रभ्यषोडशर्षेषु भास्करः। यावच्चरति वेतावदकालं भुनयो विदुः। काले वृद्धो च तत्कालमकाले च तिरात्रकं। अतिमात्रावृत्त्या धीयीत दिन
वर्षा। कालवर्षे जाते जलूकाश्च प्रवर्तते। एकरात्रमनध्यायं मितिकात्यायनो ब्रवीत्। भेषे च वषभे चैव तण्डुलैर्गोवतेजलं। भूमिद्रावमनध्यायं कुर्व
ति वषकुं भयोः। भेषे च० अतर्ध्वं द्विपादेषु तृणप्रच्यवनं स्मृतं। तृणप्रच्यवनं तृणप्रवाहः। चोरैरुपद्रुते यामे संग्रामे वाग्निकारिते। अकालि
कमनध्यायं विद्यात्सर्वाद्गुतेषु च। प्रादुष्टुतो धननिषु विद्युत्तनितनिस्वने। सज्योतिः स्यादनध्यायः शेषरात्रौ तथा दिवा। मनुः। निर्घो
ते भूमिचलने ज्योतिषां चोपसर्जने। एतानां कालिकान्विद्याननध्यायान्तरावपि। निर्घोत आंतरालिको ध्वनिविशेषः। ज्योतिषां

ये पर्वण्यस्तत्तरं जपेदिनि॥ अथनेमिनिकानध्यायानाह। व० त्रेतेणारवरात्र्यजां धीहिगजाधोष्टं त्यमकीन्मदानोयानांतरिते अहंप्रव
रगाद्ये श्रीचसज्ज्योतिषं। स्त्रीगोस्थं तरिते हरुत्सर्वानि शीथाशौचमार्गेषु च द्वायायां न कपिथशात्मलिमधुस्थेष्मातकादेः पठेत्॥ ४॥
व० भुनेकुलः। ओतुमाजोरः। एणोहरिणः। खरगर्दभः। अग्निः। अजोमेषः। अंबूदकं। अहिः। सर्पः। गजः। अश्वः। उष्ट्रः। अंत्योत्यजातिः। मूकः। उ
न्मतेन्मनः। अनः। शकटः। यानं शिबिकादिभिरंतरिते गुरोसति अहं तिरात्रे अनध्यायः। पूर्वार्मंडकः। खगः। पक्षी। आदिशब्दाद्गोधादि। ए
भिरंतरिते सज्योतिषमनध्यायः। अयमर्थः। दिवा अंतरिते सति सूर्यास्तपयंतमनध्यायः। रात्रौ च द्वात्रिंशपयंतमनध्यायः। स्त्रीगो
स्थं तरिते अहः। स्त्रीगोः। अस्थिप्राण्यगं। एभिरंतरिते अहोरात्रमनध्यायः। उत्सवो विवाहादिकः। निशीथमर्धरात्रं। अशौचस्तत्कं। मार्गः
एषु न पठेत्। चपरं कपिथशात्मलीमधुस्थेष्मातकादेः द्वायायां न पठेत्। आदिपदान् कोविदारविभीतके रं डादीनां ग्रहणं॥ ॥
ग्रामेनः। कुणपेष्वश्वद्विनिकटे श्राद्धाशने वत्सगते तांबूले ग्रहणादुरुक्षितेति पाति प्रांतादुपोत्सर्गतः। भूकंपाशनिपाततः। पुरदहे रिष्टावलोकात् अहं
गर्जेनाति के अहं समयजे सज्योतिरंते सतः॥ ५॥ ग्रामेनः। कुणपेष्वग्राममध्ये कुणपेष्वने सति न पठेत्। स्वश्वद्विनिकटे श्राद्धाशने वत्सगते तांबूले ग्रहणात्सकाशात् अहं न पठेत्। तथा गुरुक्षितेति पाति प्रां
तात्सकाशात् अहं। उपोत्सर्गतः अहं। उपाकर्मात्सर्गः। उदसांताभ्यामुपोत्सर्गतः सकाशात् अहं। भूकंपः। अशनिपाते विद्युत्पातस्ताभ्या
अहं। पुरदहे पुरदहान्स्वसति ग्रामदाहात् इत्यर्थः। अहं अरिष्टावलोकात् गंधर्वनगरभूतादिदृशेनात्। अहं न पठेत्। अर्तवः। अर्तवः न
आर्तवः। अर्तवः स एनार्तवकः। गर्जः। अकालगर्जने जाते अहं न पठेत्। समये ऋतुजे गर्जे सति सज्योतिरंते तथा स्यात्तथा न पठेत्॥ दिवा
गर्जते सति सूर्यास्तपयंतं। रात्रौ सूर्यादयः पयंतं न पठेत्। सतः अने। स्वशारिवसत्पुरुषस्य मृतो सज्योतिरंते पठेत्॥ ॥ अनध्यायान्तरमा
ह। याद्यो लूकरवार्तं जंबुकरवे साम्नां च वति जले नीहरे पतिता भिशस्तनिकटे धावज्जना लोकांते। ग्रामांते पितृकर्मनैव्यसतान् नृप्रिणीते दिवं

अर्थाद्यत्रांगेवामेतविभागाभावस्तत्रपुरुषेषुतुल्यफलं ज्ञेयं। वरांगेतु उभयोः समानमेव। वामदक्षिणफलविशेषात्। शरदफलमाह। इत्याहु
रिति। शरदप्ररोहणफलं इति। एवमेवं आहुरित्यध्याहारः। सरदप्ररोहणे पल्लीवत्फलमित्यर्थः। पातेशरदस्य पाते अन्यथा विपरीतं फलं
आहुः। यत्सरदस्य प्ररोहणे फलं तत्तस्य पाते विपरीतमाहुरित्यर्थः। एके च तथा। एके आचार्योः च तथा फलमाहुः। सरदस्य प्ररोहणे एव फ
लं। पाते च तथा फलं न शक्यं न नान्यथा शक्तमित्यर्थः। पत्नारोहणं केपि अन्यथा फलमाहुः। पल्लीपतने यत्फलं तत्तस्य प्ररोहणे अन्यथा विप
रीतं फलमाहुः। एके च तथा फलमाहुः। पत्न्याः पतने एव फलं प्ररोहणे च थेत्येके आहुरित्यर्थः। अथात्र विधिमाह। वस्त्रमिति। संचैलं स्ना
नं कृत्वा शांतिकं शास्त्रोक्तं आचरेत्। तथा च ज्योतिर्निबंधे। पल्लीस्पर्शफलं वश्यं यदुक्तं ब्रह्मणा पुरा। ब्रह्मस्थानं भवेद्वा ज्यं स्थानं लाभो
ललाटके। कर्णयोः भूषणावाप्तिर्नेत्रयोः प्रियदर्शनं। नासिकायां सुगंधानि मुखे मिष्टान्नभोजनं। कपोलयोर्भवेत्सौख्यं हनुदेशे महद्
यं। कर्काटिनिग्रहश्चैव कंठे वा व्यजनागमः। कलिर्वंशे सुखं पृष्ठां दक्षे वामे यदा दयः। दक्षांगे विजयोनित्यं वामो सेशत्रुजंभयं। इष्टका
भो भवेत्सव्ये कूर्परे मणिबंधके। दक्षे करतले द्रव्यं तत्पृष्ठे सद्भ्यो भवेत्। वामे भुजे कूर्परे चर्मणि बंधे धनशयः। वामे करतले हर्गिस्तत्पृष्ठे च
र्थनाशनः। हृदये राजसन्मानः सोभा च दक्षिणे स्तने। दक्षपाश्वे च भोगाप्तिस्तने वामे यशोधनं। वामपाश्वे भवेत्सीडा वामकुक्षौ शिशोस्तथा
। दक्षकुक्षौ सुतावाप्तिरुदरे च विशेषतः। वस्त्राप्तिर्दक्षकट्यां च वामकट्यां सुखशयः। नाभ्यां मनोरथावाप्तिर्वस्तोगर्भन्युतिर्भवेत्। गुह्ये म
त्सुगुदे रोगोदशोरोप्रीतिवर्धनं। वामोरो मृत्युतोदुःखं दक्षजानौ सुवाहनं। पशुहानिर्बामजानौ दक्षिणे जघने सुखं। कुशः स्याद्दामजं घायां
स्फिजिदक्षे र्थं वृत्तिरुत्तः। स्फिजि वामे स्त्रीवियोगो दक्षे गुल्फे प्रयागमः। उपप्लवा वामगुल्फे पादयोर्गमनं भवेत्। अत्र यद्यपि सामान्येनोभयो

गमनं फलमुक्तं तथापि दक्षिणपादे गमनाल्लाभो च कृत्यः। वामपादे गमने हानिर्न वर्तय्या। पुरोभागे च दुर्वार्तानिष्टवार्ता च पृष्ठतः। वामे हानिर्ध
नं दक्षे परितो भ्रमणं शितिः। वामदक्षविभागे नयत्फलं कथितं नृणां। विपर्ययतत्क्रीणां ज्ञेयं शेषं ह्ययोः समं। इत्थं पत्न्याः प्रपातस्य फलं
ज्ञेयं विचक्षणेः। एतदेव फलं विद्यात्सरदस्य प्ररोहणे। पत्न्याः प्ररोहणे चैव सरदस्य प्ररोहणे चैव तापने तयोः फलस्य व्यत्यासात्तद्देवहिजा
यते। पत्न्याः प्ररोहणं रात्रौ सरदस्य प्रतापने। नातिदुष्टफलं विद्याद्याधिमुयं विपर्यये। पतनानंतरं यस्य प्ररोहणं यदि जायते। पतने फलमु
त्तुष्टं प्ररोहणे फलं भवेत्। मत्सुयोगे च जन्मक्षेत्रं वृष्ट्या पाते च वैधृतो। चंद्रश्च मेच स कूरलं निविष्टं प्रजायते। अंगं दक्षिणमाह द्यौर्बामेनो
त्तरतः स्फुटं। तराहानिकरी ज्ञेया व्यत्यये नुन हानिदा। वरणाद्धर्वाभाभूयः सद्यो रोहति शीर्षकं। रात्र्यं रात्र्यतदा दक्षे पल्ली भवेत्विशेष प्राप्ति
पतः। चिंतितान्मधिकं लाभं स्थिता भोजनभोजने। पादंगुलीषु संपातात्मानि श्वमहती भवेत्। पत्न्याः सरदयोर्वापि युग्ममंगे शुभे पतेत्। दंपत्यो ज्ञेयं प्रीतिर्नि
धभागे वियोगता। शीर्षे स्वेपरिपतिता शुभाय पल्लीसिता च यदि नान्या। सितगृहगोधास्पर्शं सर्वेष्वंगेषु शोना ज्ञेयं। ककलासः पतं दस्य मूर्ध्नि तद्विद्य
अशांतये। मृतसंजीविनीं विद्यां जपेन्मुनिस्तमस्तकः। पल्लीसरदयोः स्पर्शे संचैलं स्नानमाचरेत्। पंचगव्यं प्राशयित्वा कुर्याद्वा ज्यं वलेकने। शस्ते वाप्यथवाश
स्तेयहीछेदात्मनः सुखं। पुण्याहवाचनं कृत्वा शांतिकं मसमाचरेत्। प्रतिरूपं सुवर्णं न कुर्याद्विज्ञानुसारतः। रक्तवस्त्रेण संचैलं पंगंधपुष्पैः प्रपूजयेत्॥
तरणे मन्मथराभं कलशं जलपूरितं। वस्त्रमाल्यैरलंकृत्य स्थापयेत्तदुलोपरि। पंचामृतपंचगव्यं पंचरत्नाणि शक्तितः। पंचवृक्षकशाखाश्च निक्षि
प्यावाहयेत्ततः। पूजयेद्दधपुष्पाद्यैर्लोकपालान्क्रमेण च। अग्निसंस्थापनं कृत्वा होमकर्म समाचरेत्। मत्सु जयेन मंत्रेण समिद्धिः स्वादिरोक्तभो
। तिले व्याहृतिभिर्होममष्टोत्तरसहस्रकं। अष्टोत्तरशतं वापि कुर्याद्विज्ञानुसारतः। अभिषेकं ततः कृत्वा पंचमानस्य च द्विजैः। पुण्यवारुणसूक्तं
श्वरोषशांत्वे द्विजोत्तमः। धोतां वराणि धृत्वाथ स्वर्णवस्त्रां तिलाददत्। ब्राह्मणा भोजयेद्विज्ञानुसारतः। तस्यायुर्विज्ञेया लक्ष्मीः कीर्तिर्बु
द्धिरुत्तमं भवेत्। पल्लीसरदयोः शांतिः कथिता भट्टगुणापुरा। शोनकायमुनीं दायलोकानुग्रहकरिणे॥ ॥ इति मुहूर्तमार्तं टीकाभाषा

गणयेत्। तत्र यदि कश्चिद्गो भवति तदा गणितो ग्रहो विद्यो भवति। अन्यदेशेषु जन्मराशेः सकाशाद् भयं ग्रहं तद्देधस्त्वनं च गणयेत्।
यदा वेधस्त्वनं कश्चिद्गो भवति तदा न्यग्रहो विद्यो भवति। तत्र सूर्यस्य राशिवेधो नास्ति। एवं चंद्रस्य बुधवेधो नास्ति। बुधस्य च
शनिवेधो नास्ति। अथ वेधप्रयोगं जनमाह। विद्यो व्यस्तफले। भवेद्विचरइति। विद्यो ग्रहो व्यस्तफलस्यात्। प्रथमं लोकैर्दितं फलं विप
रीतं भवतीत्यर्थः। रत्नमालायामपि। वामवेधविधिना त्वं शोभना। अथ मीशुभफलं दिशं त्यजामिति। अथ देशविशेषेण वेधगणनाविशे
षमाह। हेमाद्रिविध्यांतरइति। अस्यार्थः पूर्वव्याख्यातः॥ ॥ इति मुहूर्तमार्तंडटिकायां मार्तंडवल्लभायां गोचरप्रकरणं॥ ॥ अथ
संक्रांतिफलं विवक्षेत्तावद्राशिपरत्वेन पुण्यकालमाह। उर्ध्वं द्यात्ममार्गे कर्क संक्रमणतः पूर्वस्थिरे कर्कटे जूकाजो भयतः खरामघटिकाः
पुण्यामगे दिग्युताः। कर्कांत्याजवेषेण सूर्यचलनं निश्चयं भंसदिवा सूर्यारार्कदिने तृतीयकरणे प्रांत्यष्टमे दुःखदं॥ ॥ ॥ द्यात्मात्मानोद्विः स्व
भावराशयः। मिथुनकन्याधनुर्मीनाः। मृगो मकरः। एषां समाहारस्तस्मिन्। अर्कसंक्रमणकालात् सकाशात् उर्ध्वं उपरि खराम ३०
घटिकाः पुण्याः स्युः। स्थिरे रषासिंहवृश्चिककुम्भानामन्यतमे राशौ कर्कटे च। अर्कसंक्रमणतः पूर्वप्रथमं खराम ३० घटिकाः पुण्याः स्युः। जू
काजो भयतः जूकस्तुलाः अजो मेषः। अनयोः अर्कसंक्रमणतः उभयतः खरामघटिकाः पुण्याः स्युः। पूर्वपंचदश उर्ध्वपंचदशेति त्रिंशद्वि
का इत्यर्थः॥ एवं सर्वराशिसंक्रमणपुण्यकालमुक्त्वा इदानीं मकरपुण्यकालविशेषमाह। मृगे दिग्युता इति। मृगो मकरेताः खराम ३० घटिकाः
दिग्युताः दशयुताः चत्वारिंशत् घटिकाः पुण्या इत्यर्थः। तथा चोक्तं ज्योतिर्निबंधे। संक्रांतिसमयः सूर्यमोदुर्लभः पितृतिष्ठणेः। तस्य योगा
दधर्मोर्ध्वं त्रिंशन्नाड्यस्तु कीर्तिताः। अर्वा कूपोडशनाड्यस्तु परतश्चैव षोडश। पुण्यकाले कर्क संक्रांतेः स्नानदानादिकर्मसु। त्रिंशत्कर्क

तः सूर्यसंक्र
मण
निर्यसंक्रमण

टसंक्रांतौ पूर्वतः पुण्यनाडिकाः। मकरेत्तराः पुण्याश्चत्वारिंशतिनाडिकाः। स्थिरे विष्णुपदं कर्कदक्षिणायनमादितः। मृगे सोम्यायनं द्वांगेषड
शीतिमुखं पुरः। घटे जौ विषुवं मध्ये पुण्यदानाद्यनंतकं। प्रागर्धरात्रासूर्येद्युः पुण्यं पश्चात्सरं दिनं। प्रागर्धरात्रादित्येतद्विषुवं विषयं। तथा क
र्कं तु पश्चिमं दक्षिणायने संक्रमते रविः। प्रहोषे चार्धरात्रे वा तदा भोगः परे हनि। रविसंक्रमणे पुण्ये योनस्ततीह मानवः। सप्तजन्मांतरे रोहिणी
दुःस्वभाक् निर्धनो भवेत्। मृगो मकरः। आदित्यपुराणे। शतभिंदुक्षये दानमुपरागेत्वनंतकं। षडशीत्यां सहस्रं तु विष्णुपद्यांतथैव च।
विषुवेशतसाहस्रं कोटिद्वंदक्षिणायने। शतकोटिगुणं पुण्यं जायते तृत्तरायणे। अथ संक्रांतेः सदसत्फलमाह। कैकेति। कर्कः अजो
मेषः। अंलोमीनः। वृषभः एणो मकरः। एषु सूर्यचरणं निशिरात्रो सत्स्यात्। शुभकरं स्यात्। अन्यभं प्रति सूर्यस्य चरणं सूर्यसंक्रम
णां दिवा सत्स्यात्। अथोद्विपरितं न शोभनं। सूर्यारार्कदिने रविभौमराशिदिने तृतीयकरणे कोलवे प्रांत्ये किंस्तु घे अष्टमेशकुनो सर्व
राशिसंक्रमणं दुःखदं स्यात्। तथा चोक्तं। मृगकर्काजगोमीनसंक्रांतिर्निशि सोम्यदया। शेषेषु सप्तसर्वादिवा व्यत्ययाद् शुभं भवेत्॥
संक्रांतिर्जायते तत्र भास्करे भूस्ते शनौ। तत्र मासि भवेद्देवदुर्भिक्षं रक्षिचोरजं। स्यादुक्षितस्पर्कस्तु घे शकुनी कोलवे रवेः। संक्रांति
स्तौतिलेनागे प्रसूतस्य चतुष्पदे। निषिष्टस्य गरीवस्य चांबवणिजवान्वे। दुर्भिक्षं रीगवाहुल्यमूर्ध्वं संक्रमते रविः। सप्तः करोति कल्याणमु
पविष्टः समं फलमिति॥ ॥ अथ संक्रांतिप्रसंगेनाभिमासस्य मासयोर्लक्षणं तत्र कर्तव्या कर्तव्यमाह। ब्रह्माद्यैरिनमंडलांत उदि
तश्चांद्रस्त्वमांतः परे मासो संक्रमणोदिसंक्रमणकौ ज्येष्ठे अधिके। अक्षयः। कर्माप्यन्यगतिनिनात्र नुयाद्यजन्ममृत्युक्षये तन्मासोति
थिरवंडयोश्च यमुरवे भूत्येधिके गण्यते॥ ॥ ब्रह्माद्यैरिति। ब्रह्माद्यैः सिद्धांतकर्तृभिः इनमंडलांतः सूर्यमंडलांतः चांद्रो मास उदितः।

परेः आचार्यैः अमांतश्चांद्रो मास उदितः। एतदुक्तं भवति। अमावास्यां तादृशो मावास्यांतो यावत्तावदमांतो मासः। अमावास्यां
ते सूर्यचंद्रमंडयो र्योगा भवति। परतः षट्त्रिंशत् घटिकाभिर्वियोगो भवति। तस्माद्द्वयो गादपरं वियोगो यावत्तावद्विंशति मंडलांतो मासः।
सब्रह्माद्यैः क्षयमासाधिमासनिर्णयं विषये अंगीकृतः। अपरे रमांतो मासो गीकृत इत्यर्थः। अत्र यद्यपि सूर्यग्रहणे म
ध्यग्रहणकालानंतरं मोक्षस्थितिकालः षट्घटिकाभ्यो न्यूनो दृश्यते तथापि सूक्ष्मदर्शिभिः पूर्वाचार्यै रसनाज्यो
र्कमंडलमित्युक्तं तस्माद्वागम एव प्रमाणं। उक्तलक्षणो मासः असंक्रमणः संक्रांतिरहितोऽधिको ज्ञेयः। द्विसंक्रमणकः संक्रांतिद्वय
युक्तः क्षयो ज्ञेयः। अस्योदाहरणं। ब्रह्ममता सुसारिणा श्रीभास्कराचार्येण सिद्धांतशिरोमणौ दर्शितं। असंक्रांतिमासो धिमा
सः स्फुटः स्यात् द्विसंक्रांतिमासः क्षयरव्यः कदाचित्। क्षयः कार्तिकदित्रयेनान्यतः स्यात्तदा वर्षमध्येऽधिमासद्वयं च॥१॥
गतोऽप्यदिनं दे ९७४ मिं तेशाककालेति श्रीशै १११५ भौविष्यत्तथांगाक्षसूर्यैः १२५६ गजाद्रग्निभूमि १३७८ स्तथाप्रायशो यंकु
वेदेदु १२१ वयैः केचित् गोकुभिश्च॥२॥ ॥ श्रीभास्कराचार्येणाभ्यदिनं दमित ९७४ शाककालादुपरितिथीश १११५ मित
शाककालात्पूर्वं सिद्धांतशिरोमणिर्विरचितः। अतएवोक्तः गतोऽप्यदिनं दे ९७४ मिं तेशाककाले इति। अत्र गजाद्रग्निभूमि
१३७८ स्तुल्येशाककाले रविमंडलान्तो मासप्रमाणेन क्षयमासाधिमासौ प्रदर्श्यते। आश्विनी अमावास्या बुधचतुश्चत्वारिंशत्
२४ घटिकाः। तस्मिन्नेव दिने सप्तत्रिंशत् ३० घटिका स्वतीतास्तुला संक्रमणमभूत्। आश्विनस्तुला संक्रांति युक्तत्वात् शुद्धः।
कार्तिकी आमाशु के सप्तदश १० कलिकौ तस्मिन्नेव दिने त्रिंशत् घटिका ३० स्वतीतास्तुला संक्रांतिरभूत्। अयमसंक्रांतित्वादधिकः कार्तिकः॥ ७४

वहानिं सत्तुहस्तं यमृतिं पापं धर्मं धनं हानिं शनेर्जन्मफलं क्रमात्॥ ७॥ राहुकेलोः फलं शनिवत्॥ ॥ अथ सर्वेषां ग्रहाणां वेधं दत्तव्येनाह॥ षष्ठां
त्ये १२। खजले १०। २। सुताय भवने ५। १३। अंके ३। १। रेवे स्यान्मिथस्त्र्यंके ३। १। जन्मसूते ३। ५। खके १०। २। मृतिर्नवे ८। ११। द्युस्ते २। ७।
मंडल्ये १२। विधोः॥ अंके ३। १२। लाभसूते ११। ५। सपलतपसो ६। १। अर्क्यो शुभानां व्यधोऽष्टाद्ये ८। १। पुत्रधने ५। २। दुरवे ८। १०। कसहजे ६। ३।
अंके ६। १। भवां त्ये ११। १२। विदः॥ २॥ द्युस्ते २। ७। द्वादिमयोः ८। १। खके १०। २। नवसूते ८। ५। त्रीशे ३। ११। द्युपुत्रे ८। ५। त्रिके ३। ११।
अंके ६। १२। कुर्भवे ८। ११। भगोर्ज्ञेशा शिनाः शन्यर्कयोर्न व्यधः। विदो व्यस्तफलो भवेद्विचंगे हेमाद्रिविंध्यांतरे रेवटक्षो द्वाधरे वचुरं
विगणयान्यत्रोभयं जन्मभात॥ ३॥ षष्ठां त्ये इति। द्युस्ते इति। षष्ठं। अंत्यं द्वादशं। तस्मिन्मिथः परस्परं वेधः। तद्वत्खजले। सुताय भवने
अंके अयं रेवे वेधः स्यात्। अत्रांकः स्थापनमेव व्याख्या। सप्तस्युपलक्षितैः पदैर्वेधाः ज्ञेयाः॥ तद्यथा। षष्ठां त्ये खजले सुताय भवने अंके

रेवे:	चंद्रस्य	अर्कोशुभानां	बुधस्य	गुरोः	शुक्रस्य
६	१० ५ ३	३ १ १० ८ २ ६	३ १ ६ ८ ५ ८ ४ ६ १ २ ५ १ ७ १ २ ८ १० १२ ३ ८ ३ ६ १		
१२	४ १ १ १	४ ५ ४ १ ७ १ १ १ २ ५ १ १ २ १ ३ ४ १ २ ४ ८ ३ १ ० ४ ५ १ ५ १ १ २ १ १			

रेवेः सूर्यस्यायं वेधः। इत्याद्युत्तेत्यं। अर्को शुभानां व्यधोऽयं। विगतोर्कयोऽयस्ते अर्कोः तेन ते अशुभाश्च अर्को शूभाः रविरहितपापग्र
हास्तेषां अयं वेध इत्यर्थः। गुरोर्वेधः संस्कारप्रकरणे कथितः। सोऽत्र सिद्धो लिखितः। अत्र वेधविधाने ज्ञेशा शिनाः बुधचंद्रयोः शन्यर्कयो
श्च परस्परं न व्यधः स्यात्। परस्परं वेधो नास्ति। एतदुक्तं भवति। विंध्या हिमालयोर्मध्ये जम्भारहाः सकाशात् यथोक्तवैश्वानरपयंतं ध
ग्रहाविधित

दर्शसंधौतुविंशैक्यं चंद्रसूर्ययोः। जवांतराद्वाषष्ठीघ्ननाडिका अर्कमंडलं। अत्रकलात्मकविंवग्रहणं। ज्योतिः प्रकाशे। दर्शितएकैः कथितोत्रमासः
 परैः प्रदिष्टारविमंडलांतः। मतद्वयेवेदविस्त्रक्रमः स्यात्स एव पूर्वस्यनवापरस्य। पितामहः। अष्टाधिमासाः स्युर्नित्यं प्रोच्यंते फाल्गुनादयः॥
 सौम्ययोषोक्षयो नित्यं भवेतामिति निश्चितं। क्षयोवाप्यधिमासो वा स्याद् जड्वातिनिश्चितं। नक्षयोनाधिमासः स्यान्माघो वैपरिकीर्तितः।
 पंचमासास्तु वैशाखादधिमासा व्यवस्थिताः। भवंति वा एभिर्वर्षेर्जवे ११ वां कनिशाकरैः॥ १९॥ तथैव फाल्गुनश्चैत्र आश्विनः कार्तिकेऽधि
 मासः। एतैर्किंद्वैः १२ १ शरांगे ६५ वां कदाचिद्भौकु १२ वत्सरेः ४ भार्गयोषोक्षयो स्यातां कदाचित् कार्तिको भवेत्। अधिमासस्तदा ज्येष्ठो
 भवेन्नित्यं क्षयोपदा। क्षयात्प्रागधिमासः स्यान्नित्यं भाद्रपदद्वये। आश्विनो ज्योसदा स्यातामादौ भाद्रपदः सकृत्। यस्मिन्वर्षे कार्तिकः क्षयो
 भवति तस्मिन्वर्षे ज्येष्ठोधिमासो भवेत्। अत्र ज्येष्ठशब्देन भाद्रपदो ज्ञेयः। यतः क्षयात्प्रागधिमासः स्यान्नित्यं भाद्रपदत्रय इति नियमान्।
 भाद्रपदादीनां त्रयाणां मध्ये भाद्रपदो ज्येष्ठो ज्ञायामित्यर्थः। अथाधिमासक्षयमासयोः कार्याकार्याण्यह। कर्मण्येनागतीनिनात्र न्य
 तनुयादिति। अन्यागतिर्येषां तानि अन्यगतीनि तानि अत्राधिमासक्षयमासयोर्न तनुयात्। न विस्तारयेत्। न कुर्यादित्यर्थः। अर्थादनन्यगती
 निकर्माण्यं त्रेव कर्तव्यानीति प्रसिद्धं। अन्यगतीनामनन्यगतीनामिहं विचारः। यानिकालमिरोधेन प्रोक्ता नितान्यन्यगतीनि। यथा क्रूते
 जायामुपेयात्। ततः क्रतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोडशस्मृता इति मनुना क्रतुप्रमाणमुक्तं। तत्र षोडशरात्रीणां मध्ये निंद्यदिनान्यपहा
 यगच्छेत्। स क्रतुर्यदिमलमास शुद्धमासां शौ व्याप्नोति तदा शक्यमासां शौ दीर्घरहिते गर्भाधानं कुर्यात्। असंभवे मलमास एव कुर्यात्॥
 तथा चोक्तं। अनन्यगतिकं कुर्यान्नित्यं नैमित्तिकं तथेति। एवमन्यान्यपि विचार्य कुर्यात्। गर्भाधानाद्यन्तप्राशनांतकर्मसु मलमासादीनां नि
 वेधो नास्तीति संस्कारप्रकरणे उक्तमस्ति। एवैव कर्मसु गुरुसितमौढ्यमपि नास्ति। तथा च गगः। अग्न्याभेयं प्रतिष्ठां च यज्ञदानव्रतानि च॥

वेदव्रतवृत्तौ तर्गं चूडाकरणमेखला। गमनं देवतीर्थानां विवाहमभिषेचनं। यानं च गृहकर्मणि मलमासे विवर्जयेत्। तथा च सूर्योदये। अवश्यकर्म
 मासारव्यं मलमासमृतादिकं। तीर्थे भ्रष्टाययोः श्राद्धं मधानं सप्तपितृक्रियां। कुर्यान्मलिम्लुचे वर्षमध्ये वेत्सर्वदाधिकं। तत्र स्यान्मासिकं
 मृत्युमासात्सद्दादशोयदि। प्रेतक्रियां समाप्य त्रकुर्वीताभ्युदयं तथा। श्यामाकाग्रहणं हृष्टे तस्यावर्जमतो न्यथा। अन्यच्च। काम्यारंभं च
 वोत्सर्गं पर्वोत्सवमुपाहृतिं। मेखला चोत्सर्गमांगत्याग्न्याधानोद्यापनोक्रिया। वेदव्रतमहादानाभिषेकान्वर्धमानकं। इष्टं पूतं तथा यस्य विध्य
 लोमान्यदाहृतौ। तत्सर्वमष्टकादन्यदधिमासे विवर्जयेत्। स्रतकेपि च कर्तव्यं स्नानाद्यं राहुदर्शन इति। पराशरस्मृतौ। गर्भे वार्धुषिके षट्
 ये प्रेतकर्मणि सासिके। सपिंडीकरणे नित्येनाधिमासं विवर्जयेत्। स्मृतिरलावल्यां। प्रवृत्तं मलमासात्प्राक्यत्काम्यमनसार्पितं। आगते म
 लमासे तितत्समाप्य मसं शयमिति। अथ क्षयमासे जन्मादौ मसं ज्ञानमाह। यज्जन्मेति। तन्मचमृत्युश्चैयस्य क्षयमासे भवतः तस्य समासो
 तिथिरवड्योर्जातव्यो। तिथेः प्रथमे अर्धे जन्मवा मृत्युर्वा भवति तदा प्रथममासः द्वितीयैर्त्ये द्वितीयो मासः। तथा च बृहत्कायनिर्णये। तिथ्यर्धे प्र
 थमे पूर्वो द्वितीयेर्धे तथोत्तरः। मासाविति बुधैर्ज्योक्षयमासस्य मध्यगाविति। अथ मलमासकुत्र गण्य इत्याह। वयमुरव इति। वयोगर्भाधाना
 देष्टव्यः। गर्भकलिलघनां कुरास्ति चर्मादिचयः प्रतिमासे भवति। घनादीनां दिनकलांतरादिचयस्तदादिके। प्रेष्ये भृत्ये वेतनादानार्थं अधि
 को मासो गण्यते। तथा च यमः। गर्भे वार्धुषिके षट्त्वे श्राद्धकर्मणि मासिके। सपिंडीकरणे नित्येनाधिमासं विवर्जयेदिति। षाठ्ठांतरव्या
 रव्या। अधिपूर्वोधिमाः प्राकृत इति। एकस्मिन्वर्षे अधियुगे अधिकद्वये सति पूर्वोधिमाः प्रथमोधिमासः प्राकृतः प्रकृतमासवत् ज्ञेयः। अधिक
 वन्नत्याज्यः। अर्थादुत्तरोधिमासो मलमासः। तदुक्तं। मासद्वये च मध्ये च संक्रमेण न भवेद्यदा। प्राकृतस्तत्र पूर्वस्यादुत्तरस्तु मलिम्लुच
 इति॥ ॥ इति श्रीमुहूर्तमार्तंडीकायां मार्तंडवल्लभायां संक्रांतिप्रकरणे समाप्तं॥ ॥ अथांकारमाह॥ ॥

श्रीमत्कोशिकपावनोहरिपदद्वंद्वार्पितात्माहरिस्तज्जोनंतइलासुरोचितगुणोनारायणस्तत्सुतः। रव्यातंदेवगिरेः शिवाल्यमुदकूतस्मादुदकट
परग्रामस्तद्वसतिर्मुहूर्तभुवनोमार्तमंत्राकरोत्॥३॥ कौशिकस्यापत्यानि कौशिकाः श्रीमंतश्रुते कौशिकाश्रुते तथा। तान्मावयतीति तथा॥
हरिपदद्वंद्वार्पितात्मा। हरिर्वासुदेवः तस्य पदद्वंद्वचरणयुगंतस्मिन्नर्पितः आत्मा अंतःकरणेन स तथा। एवंविधो यो हरिस्तस्माज्जातोनंतनामा
। किंलक्षणः। इलासुरोचितगुणः। इलापृथिवीतस्यांसुराः देवाः ब्राह्मणास्तेषु उचिताः गुणाः यस्य स तथा। जितेन्द्रियो वेदनिधिः स्मृतिज्ञो
दद्वंद्वतोयज्ञसूदनदत्तेत्यादिगुणसंपन्न इत्यर्थः। तत्कृतो नारायणः मुहूर्तभुवनोमार्तं इनामग्रंथमकरोत्। मुहूर्ता एव भवनानि तेषामु
द्योतकोमार्तं इव मार्तं इत्युक्तं। अत्र कुरुते देवगिरेः सकाशात् उदक उत्तरस्यादिशियत रव्यातं पुराणप्रसिद्धं शिवालं यं घुसृणेशं ज्यो
तिर्लिंगं अस्ति। तस्मादुत्तरस्यादिशितो परग्रामोस्ति तत्राकरोदित्यर्थः। किंलक्षणो नारायणः तद्वसतिः। तस्मिन्नुदपरग्रा मेव सतिर्यस्य
॥ अथास्य फलश्रुतिं तथा ग्रंथे च संख्यां चाह। यः षष्ठ्या युतशत १६० वृत्तबन्धमेनं मार्तं उपाठित नरः स विश्वपूज्यः। बद्धायुः
सुखधनपुत्रभिन्नभृत्यान्संप्राप्नोत्यविकलधीश्रुतीर्थसिद्धिं॥२॥ यः षष्ठ्या युतशतं १६० तन्मिच्छेत् वृत्तनिबन्धः। तमेनं मार्तं उपा
नरः पठति स विश्वपूज्यो भवति। बद्धायुः सुखधनमित्रपुत्रभृत्यान्संप्राप्नोति। मुहूर्तदानात्साधितकार्यस्य विश्वस्य पूज्यो भवति।
तियुक्तं। जनानां यथार्थं मुहूर्तदानात्कार्यसिद्धिलक्षणजनितपुण्येन बद्धायुरादीनि प्राप्नोतीति युक्तं। च परं अविकलधीर्भवति। अत्र
मुहूर्तमार्तं देयं हर्षाधानादिकमुक्तं तत्रान्यबहुसंदिताग्रंथानपेक्षत्वादविकलधीत्वयुक्तं। अतएव तीर्थसिद्धिं प्राप्नोति। तीर्थशास्त्र
गुरुर्वा योगोवातसिद्धिं प्राप्नोति॥ ॥ अंकेंद्र १४२३ प्रमिते वर्षे शालिवाहनजन्मतः। कृतस्तपसि मार्तं उपाठय मलं जयतूङ्गमः॥

अपरोमासोऽष्टमिकसंक्रांतियुक्तः तस्मात्तुल्योयं कार्तिकः। तस्यामावास्याशनी सप्तचत्वारिंशत् ४७ घटिकास्तस्मिन्नेव दिने एकोनषष्टि
५९ घटिकास्वतीतासुधनुः संक्रमणभूतः। धनुः संक्रमणं मार्गशीर्षे जातं तस्यामावास्यासोमेपादोनपंचदशघटिका १४५ तस्मिन्नेव दिने
एकोनविंशत् १९ घटिकास्वतीतासुमकरसंक्रांतिरभूत्। इयं मकरसंक्रांतिर्यद्यपि अमांतमति क्रम्यजाता तथापि विमंडलांतमासप्रमाणेन
पूर्वमासे एव पतिता। तस्मात्संक्रांतिद्वययुक्तत्वात् मार्गशेषयुगलं क्षयाद्भूयं जातं। माघी अमा भोमे एकचत्वारिंशत् ४१ घटिकास्तस्मिन्नेव दि
ने षट्चत्वारिंशत् ४६ घटिकास्वतीतासुकुम्भसंक्रांतिरभूत्। इयं मयि संक्रांतिर्यद्यपि मासमतिक्रम्यजाता। तथापि विमंडलांतमासप्रमाणेन
पूर्वमासे एव। तस्मान्माघः शुक्लः। अन्यथा विमंडलांतमासानां गीकारे। नक्षयो नाधिमासः स्यान्माघो वैपरिकीर्तितः। इत्येतच्छास्त्रे मनर्थकं स्यात्। आर्यपक्षेण स
देहो नास्ति। यतो ब्रह्मपक्षेतिथितः आर्यपक्षेतिथिश्चतुर्धटिकाधिकः। ब्रह्मपक्षसंक्रांतितः आर्यपक्षसंक्रांतिश्च घटिको ना। तस्मादा र्यपक्षसंदेहा
भावः। तथा च फाल्गुनी अमा गुरो षट्घटिका ६ तस्मिन्नेव दिने पंचत्रिंशत् ३५ घटिकास्वतीतासुमीनसंक्रांतिर्जाता तस्मादयं फाल्गुनः असंक्रांतित्वादे
धिकः। क्षयः कार्तिके कादित्रयेना न्यतः स्यात्तदा वर्षमध्ये धिमासद्वयं वेत्तव्यं दाहरणं दर्शितं। येषु ब्रह्मपक्षे क्षयमासा धिमासनिर्णये अमांतमा
संगणयति ते ब्रह्ममतं न विदितं। योलिशसिद्धांते। स्फुटगत्या यदा चंद्रो विमंडले भिगः। तदूर्ध्वं संक्रमो भानोर्मासः स्यात्त्रमलिम्लुच इति॥
कालनिर्णये। संक्रमो यदि भवेत्ततो विमंडलाद्द्विहरिर्निर्गते विधौ। उच्यते सहिच संक्रमो बुधेः शुद्धमास इतरो मलिम्लुचः। लल्लुः। यदा शशीयतिग
भस्तिमंडलं दिवाकरः संक्रमणं करोत्यनु। विवाहपक्षोत्सवनाशहेतुकस्तदा धिमासः कथितः स्वयं भुवा। रत्नमालायां। सवितु मंडलमेति यदा शशीसवि
तसंक्रमणं कुरुते रविः। मखमहोत्सवनाशकरस्तदा मुनिवरेः कथितो धिमासकः। शार्ङ्गफलग्रंथे। चंद्राक्यो रविर्वैक्यं प्रतिपदशो संधिषु। ति
थ्यंतातदुभयतोरसंज्ञा उक्तं मंडलं। तन्मंडलाच्छीगच्छेत्ततः सूर्यसंक्रमः। मासो सोमलिनः प्रोक्तो न तस्यैकोधिकः स्मृतः। पितामहः। प्रतिपद

सु० मा० टी०

७७

पुनश्चाप्याहवराहः॥ हस्तो मूलं श्रवणः पुनर्वसू मृगशिरस्तथा पुष्यः॥ पुसंज्ञकेषु कार्ये धेतानि पुंनामानि॥ गर्गे वसिष्ठौ॥ पुंना
मश्रवणंतिव्यः स्वाती हस्तः पुनर्वसू॥ मूलं प्रोष्ठपदं चानुराधामृगशिरः शिरो श्विनीति॥ ज्योतिः सागरे॥ पुंग्रहाः सूर्यभोमार्याः
स्त्रीग्रहो शशिभार्गवो॥ नपुंसको सौम्यसौरी शिरोमात्रं विधुंतुदः॥ हस्तो मृगशिरः पुष्यो मूलं चैव पुनर्वसू॥ श्रवणेन
सहेतानि पुनश्चाणि वेतयेति॥ ॥ ॥ ॥ श्रीसिद्धिगजाननाय नमः॥ ॥ ॥

तेलाद्रक्षे जलाद्रक्षे द्रक्षे द्रक्षे धिक्कं वं नाना॥ मूर्खहस्तेन दातव्यमेवं वदति पुस्तकं॥ १॥ म राम राम राम राम

५ श्लो अनुक्रमणिका॥ त्याज्यप्रकरणं ४	१०६ वास्तुप्रकरणं पत्रे ५४	१५७ गोचरप्रकरणं ७३	१६३ ग्रंथसमाप्तिशिकादि ७७
९ नक्षत्रसाधारणप्रकरणं॥ पत्रे ५	१२७ यात्राप्रकरणं॥ ६०	१५९ संक्रांतिप्रकरणं ७६	
२८ संस्कारप्रकरणं॥ पत्रे १०	१४६ नक्षत्रमिश्रप्रकरणं ६७	१६० ग्रंथकदलंकारः ७६	
५४ विवाहप्रकरणं॥ पत्रे ४३	१५३ अनध्यायप्रकरणं ७१	ग्रंथश्लोकसंख्या	
८५ अग्याधानप्रकरणं॥ पत्रे ४४	१५४ पल्लीसरदप्रकरणं ७२	१६१ ग्रंथपठनफलं ७६	

७७

पूर्ववाक्यार्थमादायग्रंथोपरचितो लघु। पठनार्थमशक्तानामंगीकार्यो बुधैः सदा ॥४॥ शालिवाहनजन्मतः श्रंके १४९३ प्रमिते वर्षे तप
 सिमाधेमार्तं डोयं कृतः ॥ ॥ आसीत्साममणोरनामनगरेश्रीकोशिकस्यान्वये श्रीमान्वाजसनेयिषूज्यवरणामाध्यंदिनीयाग्रणीः
 ॥ लक्षःस्तत्तनयः श्रुतिस्मृतिविशमग्रेसरे ज्योहरिस्तत्पुत्रः श्रुतिवृत्तिहात्मजवरस्तानामिहोत्रीगुरुः ॥१॥ स्तत्पुत्रस्तदनुग्रहात्तधिष
 णो नारायणपराग्रामेशिष्यगढोच्छ्रयानिजकृतग्रंथस्य टीकां स्फुटा। वक्त्रे स्यां रूपयापरोपकृतये शाध्यं दुक्तं बुधैर्भोदृक्षस्य विले
 स्य धार्म्यमपिते कुप्यंति नो सज्जनाः ॥२॥ स्तत्पुत्रे निधिपुरुषार्थश्मा १४९४ समाभिः समाप्तिः परिमितशककाले जातमार्तं डटीकां ॥
 लिखति पठति विप्रः सोत्रं हत्वा धरि त्वां स्तत्पुत्रे निधिपुरुषार्थश्मा समाप्ता समावान् ॥३॥ इति श्रीमदनंतरव्यचातुर्भास्ययाजिपुत्र
 नारायणपराग्रामेशिष्यगढोच्छ्रयानिजकृतग्रंथस्य टीकां स्फुटा ॥ ॥ श्रीलक्ष्मणार्पणमस्तु ॥ शंके १७२३ दुर्मतीनामसंवत्सरे पोषे मासि ह
 ष्ठपक्षे प्रतिपद्यां तिथौ भौमवारे पुष्यनक्षत्रे तद्दिने पुस्तकं समाप्तं ॥ ॥ श्रीआर्यादुर्गा अश्वथनायणार्पणम
 स्तु ॥ श्रीकुसुमेश्वरार्पणमस्तु ॥ ठाकुरोपनामकरामचंद्रभट्टात्मजसदाशिवेन लिखितं ॥ स्वार्थं परार्थं च ॥ ॥ ४॥
 अदृष्टं भवात् अमचित्तमेद्यपदार्थं हीनं लिखितं मया ॥ तत्सर्वमायैः परिशोधनीयं कोपं न कुर्यात् रवकुले रवकस्य ॥१॥ ॥
 यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया ॥ हर्तुमिच्छति यः पापी तस्य वंशक्षयो भवेत् ॥१॥ ४॥ ४॥ ४॥ ४॥